

TUDÁS MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem
Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának periodikája

VII. évfolyam 2. szám

2006. október

Tartalom

FARKAS ÉVA: Megújulás útján a szakképzés	3
ZÁDORI IVÁN: Pénzügyi intézmények fenntartható cselekvési lehetőségei	12
BARAKONYI ESZTER: Az időskori munkavállalás súlya és jelentősége a hazai és nemzetközi demográfiai trendek tükrében	20
DÉRI ÁGNES: Eurokrataként Brüsszelben	27
AGÁRDI PÉTER: A mai magyar média néhány jelensége és fejlődési irányai	32
SÍPOS ANNA MAGDOLNA: A könyvtárak az információs társadalomban	40
HUSZ MÁRIA: A kulturális örökség társadalmi dimenziói	61
KOVÁCS ESZTER – CSERNÉ ADERMANN GIZELLA: Tanult tehetetlenség, állóképesség, önbeteljesítő jóslat	68
GIDÁNÉ ORSÓS ERZSÉBET: A hátrányos helyzetről	75
LÉGRÁDINÉ LAKNER SZILVIA: Új szemlélet a fejlesztő tanácsadásban: a coaching	82
ÁNGYÁN LAJOS: Testkultúra és műveltség	93
FARKAS RÓBERT: Az erdélyi famíviség	100
ABSTRACT	108

Számunkat Farkas Róbert faragásainak fotóival illusztráltuk.
A fényképeket a szerző és Dávid Lajos készítette.

Megjelent az OTKA T030398 számú kutatás részeként.

Szerkesztő bizottság: elnök: Halmos Csaba, PTE FEEK
tanszékvezető egyetemi docens;
felelős szerkesztő: Bodó László tudományos munkatárs
(bodo@human.pte.hu).

Tagok: Agárdi Péter egyetemi tanár, Kleisz Teréz egyetemi adjunktus, Nemeskéri Zsolt egyetemi docens, dékánhelyettes; János Réka és Szamosközi István Babes-Bolyai Egyetem.

Kiadja a PTE TTK FEEK

Felelős kiadó: Koltai Dénes dékán, tanszékvezető egyetemi docens.

Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b.

Korábbi számaink elérhetők: <http://www.feek.pte.hu/tudasmenedzsment/index.php>

ISSN 1586-0698

Nyomda: BOCZ KFT. Felelős vezető: Bocz Emil ügyvezető

FARKAS ÉVA

Megújulás útján a szakképzés

A szakképzés szerkezeti és tartalmi átalakítása

„Egy egész életre szóló állást nem lehet biztosítani, amit viszont lehet: mindenkori felkészültséget új állások követelményeihez.” (Bertil-Olof Svanholm)

Bevezetés

A rendszerváltást megelőzően a szakképzési rendszer a gazdaság számára a végzést követően azonnal alkalmazható munkaerőt termelt, és a képzési folyamatba beépült a munkahelyi begyakorlás is. A gazdaság kiszámítható viszonyok között működött és így előre tudta jelezni igényeit a szakmák és az ezekhez köthető tevékenységeket illetően. Mára mindez megváltozott. A gazdaság – a rendkívül gyorsan változó körülmények között – nem tudja artikulálni igényeit, így a gazdaság szereplői egyre ritkábban kapnak „kész” munkaerőt. A tudásalapú gazdaság kiteljesedésével az értéktermelés döntően tudástermelés. A tudás azonban csak részben szakmai tudás. A verseny felértékelte azokat a kompetencia- és személyiségfejlesztő tevékenységeket, amelyek már az új gazdaság kívánalmainak jobban megfelelő képzési szemléletet tükrözik. Az átállás azonban nem megy egyik napról a másikra. Az 1990-es évek szakképzésre irányuló átalakítási folyamatai többnyire csak átmeneti eredményre vezettek. A szakmai tartalmak megújítása, az Országos Képzési Jegyzék (OKJ) módosítása, a gyakorlati képzés megújítása önmagában nem segít a szakképzés problémáján. Csak az egész rendszert érintő korszerűsítési folyamat jelenthet hosszú távra megoldást. A magyar szakképzés egyik legnagyobb problémája ma az, hogy a szakképzési intézményrendszer és a munkaerőpiac változásai egymástól szinte teljesen függetlenül zajlanak. Rendszeresen készülnek megyei oktatási és szakképzési-fejlesztési tervek, de megfelelő intézmény- és forrásrendszer hiányában szinte hatástalanok. Az első ízben 1993-ban megjelent, azóta évenként karbantartott, de alapjában véve változatlan szellemű és struktúrájú OKJ a tartalmi fejlesztések kereteit nagymértékben meghatározta. A szakképzési reform keretében kialakított új, – mind tartalmában, mind formájában radikálisan megváltozott – 2006. április elsejétől hatályos OKJ évtizedekre határozza meg a szakképzés irányát, szerkezetét, tartalmát. A szakképzés modernizációja egyszerre jelent tartalmi, módszertani és szerkezeti megújulást. Az új szakképzési szerkezet kulcsfogalma a modularizáció és a kompetencialapú képzés.

A Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) Humán erőforrás Fejlesztés Operatív Program (HEFOP) 3.2.1 központi programja

Magyarországon ma történelmi jelentőségű folyamatok zajlanak. Az európai uniós csatlakozásunk alapvetően átrendezi a munkaerőpiacot, tovább folytatódik a második szerkezetváltás, a munkaerővel szembeni követelmények nemcsak nőnek, de folyamatosan változnak. Az Európai Unió finanszírozási rendszere soha nem látott

forrásokat nyitott meg hazánk előtt. Az NFT HEFOP 3.2.1. központi program¹ keretében 2004 őszén nyílt meg a lehetőség a jelenlegi szakképzési rendszer radikális átalakítására. Az Országos Képzési Jegyzék (OKJ) szerkezete, tartalma, a szakképesítések mennyisége az elmúlt tíz évben többször változott, azonban a változások összességében nem tekinthetők jelentősnek. A szakképesítés-szerkezet és a FEOR² között nincs összhang. Az OKJ korábbi állapotában nem volt alkalmas a teljes körű modulrendszer, a kompetenciamérés rendszerének kialakítására. Ma a szakmastruktúra csak részben felel meg a magyar gazdaság igényeinek, elvárásainak, nemzeti sajátosságainak, hagyományainak. Egyes szakképesítései képzési idejüket és tartalmukat tekintve nem összehasonlíthatók az EU-tagországok szakképesítéseivel, ezért nem biztosítják automatikusan a szakképesítések átláthatóságát. A szakképesítések tartalmát, szintjét tekintve ma nem alkot koherens rendszert, és nem kapcsolódik a foglalkoztatási rendszerhez, ezáltal megnehezíti a változó gazdasági, munkaerő-piaci körülményekhez gyorsan és alkotó módon alkalmazkodni képes szaktudás kialakítását.

A szakképzés jelenlegi minőségi mutatói több tényező mentén ragadható meg. A gazdaság szereplői folyamatosan bírálják a szakképzésből kikerült fiatalok felkészültségét. Kétségtelen, hogy a szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményei – főleg az iskolai rendszerű képzésben – nehezen képesek követni a munkaerőpiac folyamatosan változó igényeit. Ez a szakképzés legneuralgikusabb pontja. A gazdaság igényei a képző intézmények igényei és a potenciális képzésben részt vevők igényei nem feltétlenül esnek egybe. Felmerülhet a kérdés, hogy jogi eszközökkel lehet-e, érdemes-e, szükséges-e befolyásolni a képzési piacot. Korlátozni kellene-e, hogy milyen szakképesítésből hány csoportot indíthatnak egy-egy település szakképző intézményei? És egyáltalán milyen indikátorok mentén lehet mérni a szakképzés során elsajátított tudás minőségét? Ki hivatott meghatározni a gazdaság igényeinek megfelelő releváns tudás tartalmát? És ha meghatározta, az meddig érvényes? És a rendszer melyik elemével kell kezdeni szükség esetén az átalakítást? Mi az optimális képzettségi szint?

A fejlesztés folyamata

A fejlesztési program tervezése egy éven keresztül folyt, sokrétű és körültekintő egyeztetéssel. Ennek során alakultak ki a program mérföldkövei, indikátorai. Először a munkaerőpiac jellemzőit, a gazdaság szereplőinek igényeit kellett megismerni, tanulmányozni. A moduláris képzési rendszer fejlesztési módszereinek kidolgozása a szakmacsoportokban szereplő szakképesítések és a foglalkozási csoportok elemzése alapján 2005 február és május között 482 FEOR foglalkozás/munkakör elemzésére került sor. Azok a foglalkozások kerültek kiválasztásra, amelynek betöltéséhez nem kell felsőfokú iskolai végzettség, és amelyekben a legtöbben dolgoznak ma Magyarországon. Az elemzéshez az adott foglalkozást/munkakört több éve gyakorlottan, sikeresen végző munkaszakértőket kért fel a Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI). Az elemzések eredménye foglalkozásonként: szervezeti ábra, foglalkozás/munkakör-elemzési táblázat és lista, a FEOR foglalkozás tartalmi leírása. Minden foglalkozás/munkakör elemzés eredményét egyenként húsz, a foglalkozást gyakorló

¹ A központi programok esetében nem pályázat keretében valósulnak meg a fejlesztések, hanem bizonyos szervezetek kijelölésre kerülnek – jelen esetben a Nemzeti Szakképzési Intézet –, és ezek egy részletesen kidolgozott központi programterv alapján hajtják végre a projektet.

² Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere, ma több mint 9000 munkakört/foglalkozást tartalmaz.

szakemberrel véleményeztették. A foglalkozás/munkakör elemzéseket a DACUM³ módszerrel valósították meg. A DACUM központi fogalma a kompetencia, a kompetencia-feltárástól jut el a modulig. A műhelymunka végeredményeül nem csak a munkakör, foglalkozás feladatcsoportjainak és feladatainak rendezett halmazát – az úgynevezett kompetencia táblázatot – kapjuk, hanem ez még kiegészül a bizottság véleményére alapozott négy listával: a munkakör sikeres ellátásához elengedhetetlenül szükséges általános ismeretekkel, készségekkel, a dolgozói magatartásformákkal, a berendezések, eszközök, szerszámok, anyagok részletezésével és a jövőben várható tendenciák felsorolásával.

A validált és feldolgozott foglalkozás/munkakör elemzések után került sor a tényleges fejlesztő munka első lépésére a feladatelemzések elvégzésére. A feladatelemzés a foglalkozás/munkakör feladatainak tartalmát, valamint azoknak a dolgozóval szembeni elvárásokkal és a foglalkozás/munkakör további ismérveivel fennálló összefüggéseit tárja fel.

A foglalkozás kompetenciaprofilja egyfelől a foglalkozás/munkakör tevékenységi feladatainak, produktumainak – továbbiakban feladatkompetenciák –, másfelől a személy e feladatok ellátásához elvárt tulajdonságainak (alkalmazott ismereteinek, készségeinek, képességeinek, magatartási, viselkedési jegyeinek stb.) – továbbiakban tulajdonságkompetenciák – rendezett összessége.

A közös tartalmak megállapításához szükséges volt a hatályos OKJ-ben, a Szakiskolai Fejlesztési Programban szereplő, a kamarának átadott szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményeinek, a szakmacsoportos alapozás követelményeinek, továbbá a szakmai alapozás követelményeinek összehasonlítása a kompetenciaprofilokkal. A 2005 szeptemberében folyó összehasonlítás célja a 482 foglalkozás/munkakör kompetenciaprofiljának összehasonlító elemzése, tartalmi kapcsolódásaik, átfedéseik feltárása, közös részeik, elemeik azonosítása, valamint a tartalom részben kódolt formában való megjelenítése a későbbi modularizáció számítógépes támogatása érdekében.

A fejlesztési munka legfontosabb lépése a modulterképek kidolgozása az elkészített kiértékelések alapján, és javaslat készítése az OKJ új struktúrájára. Az NSZI 2005. október 31-ig készítette el javaslatát az új szerkezetű OKJ bevezetésére.

A további feladatok között szerepel a foglalkozáscsoportok elemzése alapján modulárisan kialakított dokumentumrendszer elkészítése (képzési programmodulok, vizsgakövetelmények; eszközjegyzék), a szakmai és vizsgakövetelmények, programmodulok kidolgozása, az előzetes tudás mérése, értékelése, beszámítása módszereinek kidolgozásához tanulmány készítése, a beszámítás és értékelés módszereiről útmutatók összeállítása 416 szakképesítésre.

A gazdálkodó szervezetek szakemberei, a társadalmi partnerek szakértői, pedagógusok, a gazdálkodó szervezeteknél gyakorlati képzést végzők, intézményvezetők, intézményfenntartók, tanácsadók, programfejlesztők felkészítése, továbbképzése a komponenssel kapcsolatos módszertani, szakmai feladataikra⁴.

A fejlesztés eredményeképpen a 1/2006. OM rendelettel létrejött egy – mind tartalmában, mind szerkezetében – radikálisan új Országos Képzési Jegyzék. Kialakult

³ Developing A Curriculum. A DACUM a munkakör, szakterület elemzésének Magyarországon viszonylag új és innovatív megközelítése, mely csoportmunkán alapul.

⁴ A szakmai és vizsgakövetelményeket és tanterveket készítő szakértők számára 2005. november 7-én a Nemzeti Szakképzési Intézetben tartott továbbképzésen elhangzottak alapján.

egy egységes definíciórendszer a kompetenciákat illetően és kialakult a szakképesítések modularizációja és ezzel egyidejűleg megújulnak a szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményei. A Térségi Integrált Szakképző Központokban a gépészeti és a kereskedelmi-marketing szakmacsoportokban 2006 szeptemberétől már moduláris jellegű szakképzés folyik.

A szakképesítések modularizációja

A fejlesztés alapja a modulrendszer. A modul (követelménymodul) a szakképesítési követelmények olyan egysége, amely a szakképesítéseknek megfelelő foglalkozás/munkakör tevékenységeinek részeként határozható meg. Az új OKJ-ben szereplő szakképesítések véges számú, egymástól jól megkülönböztethető követelménymodulból állnak. Ha egy munkavállaló rendelkezik egy adott szakképesítéssel, de azzal nem tud elhelyezkedni, csak egy más típusúval, akkor a modulrendszer lehetőséget ad arra, hogy csak a különbséget kell elsajátítania. A modul ott jelenik meg, ahol az egyes foglalkozásokban, munkakörökben van közös tartalom. Két foglalkozás akkor tekinthető közösnek, ha bennük közös cselekvés, közös tartalom található, tehát van köztük átfedés. A fejlesztés következő szintje a tananyagmodul, ami a folyamatot írja le, és amelynek eredményeképpen meg lehet szerezni a szakmai és vizsgakövetelményekben meghatározott kompetenciákat, azaz teljesíthetők a követelménymodul előírásai⁵.

A modulrendszer előnye, hogy az időben és térben való megkötöttséget a lehető legminimálisabbra csökkenti. Miután a képzési kínálat nem szűkül le egy intézmény adottságaira, lehetőség van különböző intézmények közötti átjárásra, egyéni haladási ütem megvalósítására. A modulrendszer fokozottan épít az önálló tanulásra, és azt számos eszközzel segíti: tanulócsomag, önértékelő tesztek, szoftverek, tanári konzultációs lehetőség stb. A modulrendszerrel kiszűrhetők a felesleges párhuzamosságok, ismétlések, átfedések (Udvardi-Lakos, 2005).

A munkaerő-piaci mobilitást elősegítendő, bevezetésre került a rész-szakképesítés fogalma. „Rész-szakképesítés: jogszabályban meghatározott, a munkaerőpiac által elismert, olyan kompetenciát tanúsít, amely egy munkakör ellátását teszi lehetővé” (...) A szakmai és vizsgakövetelményben meghatározott, a szakmai vizsgán letehető modulzáró vizsgák eredményes megszerzésével rész-szakképesítés szerezhető”.⁶ A rész-szakképesítés tehát önállóan is értelmes, egy adott munkakör betöltésére jogosít, melynek lehetősége csökkenti az iskolából szakképzetlenül kilépők számát.

A kompetenciák rendszere

Az 1/2006. OM rendelettel 2006. április elsején hatályba lépett OKJ legfőbb jellemzője, hogy a korábbi 812 szakképesítéssel szemben 416 szakképesítést tartalmaz. A szakképesítésekhez 436 rész-szakképesítés, 307 elágazó, és 107 ráépülő szakképesítés tartozik, melyek teljesen új elemei az OKJ-nek. Az új jegyzék átjárható, átlátható, mivel a szakképesítések jelentős része magában foglalja a ráépülés, elágazás lehetőségét. Rugalmas abban a tekintetben, hogy az országos modultérképben definiált követelménymodulokból újabb szakképesítést lehet alkotni, amennyiben azt a munkaadói oldal igényli.

⁵ A szakmai és vizsgakövetelményeket és tanterveket készítő szakértők számára 2005. november 7-én a Nemzeti Szakképzési Intézetben tartott továbbképzésen elhangzottak alapján.

⁶ 1993. évi LXXIX. törvény a szakképzésről 12 § (1)

Az HEFOP 3.2.1. komponensének végrehajtása során feltétlenül szükséges volt a kompetencia fogalmának egy olyan kettős értelmezését alkalmazni, amely kezdettől fogva koherens a jelenleg folyó más fejlesztésekkel, és illeszkedik valamennyi oktatási terület valamint a munka világa, a foglalkoztatás, gazdaság, és a kultúra területén szokásos fogalomhasználatához.

A projekt során a tulajdonságkompetenciákat a foglalkozási kompetenciák Európában általánosan elfogadott rendszere szerint tagolták, azaz a szakmai, módszer, társas és személyi kompetenciák rendszerében. Ez azt jelenti, hogy egy-egy szakképesítés esetében nemcsak a szakképesítéssel betöltött munkakör feladatai (feladatprofil), de az azok elvégzéséhez kiemelt fontosságú kompetenciák is meghatározásra kerültek (tulajdonságprofil). A kettő együtt adja meg egy szakképesítés kompetenciaprofilját. Ennek az innovációnak abban is szerepe van, hogy tisztázza az egyes kompetenciák értelmezési kereteit. A cél az volt, hogy meghatározásra kerüljenek azok a módszer-, társas- és személyes kompetenciák, amelyek kiemelten szükségesek az adott szakma feladatainak ellátásához. Nyilvánvaló, hogy szinte valamennyi felsorolt kompetencia kisebb-nagyobb mértékben szükséges lehet bármelyik szakember számára. Ezért feltételezhető, hogy a szakképzésig eljutók addigi tanulmányaik és élettapasztalataik alapján már rendelkeznek a kompetenciák egy olyan „átlagos” szintjével, amelyre – szakmájától függetlenül – minden embernek szüksége van a munka világában való boldoguláshoz. A fejlesztés során a cél tehát kizárólag a szakma-specifikus kompetenciák kiválogatása volt. Szakma specifikusnak az a kompetencia tekinthető, amely elengedhetetlen a (szakmai) munka valamely fő feladatának ellátásához és fejlettsége nagymértékben befolyásolja a szakember teljesítményét, eredményességét. A fejlesztő munka egyik jelentős eredménye, hogy meghatározásra kerültek a kulcskompetenciák és elkészült egy kompetencia szótár, így kialakult egy egységes értelmezési keret a kompetenciákat illetően.

1. táblázat Módszerkompetenciák felosztása

Módszerkompetenciák		
Gondolkodás	Problémamegoldás	Munkamódszer, munkastílus
Absztrakt (elméleti) gondolkodás	Hibakeresés (diagnosztizálás)	Rendszerekben való gondolkodás (rendszer szemlélet)
Áttekintő képesség	Problémaelemzés, – feltárás	Módszeres munkavégzés
Logikus gondolkodás	Problémamegoldás, hibaelhárítás	Gyakorlatias feladatértelmezés
Kritikus gondolkodás	Információgyűjtés	Terhelhetőség, munkaintenzitás
Rendszerező képesség	Tervezés	Ellenőrzőképesség
Kreativitás, ötletgazdagság	Értékelés	Körültekintés, elővigyázatosság
Ismeretek helyén való alkalmazása	Kontroll (ellenőrzőképesség)	Figyelem összpontosító képesség
Új megoldások meghatározása	Lényegfelismerés (lényeglátás)	Céltudatosság, állhatatosság
Új (hasznos) ötletek, megoldások kipróbálása	Okok feltárása	Utasítások megértésének képessége
Általános tanulóképesség (ismeretmegőrzés)	Érvelési képesség	Munkához való hozzáállás
Felfogóképesség	Helyzetfelismerés	Kritikus szemlélet
Számítások gyors elsajátítása, numerikus gondolkodás, matematikai készség		Eredményorientáltság

Forrás: Útmutató a módszer-, társas, és személyes kompetenciák meghatározásához (2005). Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest. Kézirat

Az 1. táblázat a módszerkompetenciák felosztását mutatja. A módszerkompetenciákon belül megkülönböztetjük a gondolkodás és problémamegoldás kompetenciacsoportot. Elsősorban olyan szakmák esetében találunk itt kulcskompetenciákat, ahol gyakran változik a feladat, amelyet el kell végezni. Jellemzőek az újszerű vagy egyedi megoldást igénylő problémák és/vagy az olyan feladatok, amelyek új ismeretek elsajátítását és alkalmazását teszik szükségessé (pl. programozó, marketing és reklámüggyintéző, grafikus, stb.) Munkamódszer, munkastílus kompetenciacsoportban minden olyan szakma kulcskompetenciája szerepelhet, ahol kimondottan hangsúlyos, hogy a feladatokat valamilyen meghatározott módszer szerint és/vagy meghatározott elvek folyamatos betartása mellett végezze a szakember (pl. vegyész, hőerőművi kazánpécsész, textilnyomó, stb.). Ez szinte minden szakmáról elmondható, az azonban már változó, hogy a kompetenciacsoportból melyik elem a legjellemzőbb az adott szakmában.

2. táblázat A társas kompetenciák felosztása

Társas kompetenciák		
Együtműködési kompetenciák	Kommunikációs kompetenciák	Konfliktuskezelési kompetenciák
Kapcsolatteremtő készség Kapcsolatfenntartó készség Interperszonális rugalmasság Udvariasság Kezdeményező-készség Határozottság Meggyőző-készség Konszenzus-készség Empatikus készség Segítő-készség Motiválhatóság Motiváló készség Visszacsatolási készség Irányíthatóság Irányítási készség Tolerancia	Fogalmazó készség Nyelvhelyesség Tömör fogalmazás készsége Kommunikációs rugalmasság Közérthetőség Prezentációs készség Hatékony kérdés-készsége Meghallgatási készség Adekvát metakommunikációs készség	Kompromisszum-készség Konfliktuskerülő készség Rivalizáló készség Konfliktusmegoldó készség Engedékenység

Forrás: Útmutató a módszer-, társas, és személyes kompetenciák meghatározásához (2005). Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest. Kézirat

A 2. táblázat a társas kompetenciák felosztását tartalmazza. Minden szakember kisebb-nagyobb társas közegben dolgozik. Ezért a táblázatban elsősorban nem azoknak a szakmáknak a kulcskompetenciái vannak felsorolva, amelyekben a szakember a megszokott munkatársaival dolgozik együtt, jellemzően velük kommunikál és a munka során keletkező konfliktusokat is ebben a körben kezeli. Mindehhez „átlagos” társas kompetenciákra van szüksége, amelyek így nem tekinthetők szakmai kulcskompetenciáknak. A társas kompetenciák három kompetenciacsoportból állnak. Az együttműködés kompetenciacsoportban elsősorban olyan szakmák kulcskompetenciái szerepelnek, ahol a munka „tárgyát” gyakran új személyek (ügyfelek, partnerek, kliensek, stb.) képezik, akikkel rövid idő alatt, rugalmasan alkalmazkodva kell jó együttműködést kialakítani. Itt szerepelnek továbbá azokhoz a szakmákhoz tartozó kulcskompetenciák, amelyekben a szakember gyakran és közvetlenül találkozik a cég ügyfeleivel, partnereivel (pl. eladó, ügyfélszolgálati asszisztens, fodrász, stb.).

A kommunikáció kompetenciacsoportban többségében azoknak a szakmáknak a kulcskompetenciái szerepelnek, ahol a szakember munkájának nagy részét maga a kommunikáció teszi ki, jellemzően változó és gyakran új partnerekkel. Itt szerepelhetnek továbbá olyan szakmák kulcskompetenciái is, ahol a kommunikáció elengedhetetlen a gyakran változó szakmai munka pontosításához (pl. PR ügyintéző, utazási ügyintéző, stb.)

A konfliktuskezelés kompetenciacsoportban azok a szakmák találhatnak kulcskompetenciákat, amelyeknél a munka jellemzően magában hordozza a másfajta érdekekkel való találkozás és ütközés lehetőségét (pl. idegenvezető, ellenőr, stb.). Konfliktusról csak eltérő érdekek esetén beszélhetünk, nem tekintjük konfliktusnak, ha pl. két szakembernek más elképzelése van egy probléma megoldásáról, és ezen vitatkoznak. Itt ugyanis az érdek ugyanaz (a probléma megoldása), csak az elképzelések különbözőek.

3. táblázat – Személyes kompetenciák felosztása

Személyes kompetenciák			
Adottságok			Jellemvonások
Fizikai adottságok	Fiziológiai adottságok	Pszichológiai adottságok	
Állóképesség Erős fizikum Külső megjelenés	Érzékszervi adottságok Térlátás Térbeli tájékozódó képesség Kéz ügyesség Stabil kéztartás Mozgáskoordináció	Érzelmi stabilitás, Kiegyensúlyozottság Tűrőképesség	Elhivatottság, elkötelezettség Fejlődőképesség, önfejlesztés Felelősségtudat Kitartás Kockázatvállalás Lelkesedés Megbízhatóság Monotónia-tűrés Önállóság Önfegyelem Pontosság, precizitás Rugalmasság Stressz-tűrő képesség Szervezőkészség Szorgalom, igyekezet Terhelhetőség Tűrelmesség

Forrás: Útmutató a módszer-, társas, és személyes kompetenciák meghatározásához (2005). Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest. Kézirat

A 3. táblázat a személyes kompetenciákat tartalmazza, amely az adottságokból és személyiségjellemzőkből áll, amelyek meghatározzák és befolyásolják az egyén teljesítményét, hatékonyságát a munkavégzés során. Az adottságok kompetenciacsoportba a szakmához tartozó feladatok ellátásához szükséges adottságok a szakmai kulcskompetenciák „objektív” elemei tartoznak. Az adottságok veleszületett jellemzők, amelyek lehetőséget nyújtanak viselkedésmódok, képességek és készségek kifejlesztésére.

Befejezés

Az előzőekben leírtakból jól látszik, hogy nagyon komoly fejlesztő munka indult el a szakképzés területén és alapjaiban változik meg a szakképzés eddigi rendszere. Olyan úton indult el a szakképzés átalakítása, amely még járatlan, amellyel nem

hasonlítható össze eddigi magyar vagy európai rendszer. A generális cél egyfajta szemléletváltás. Az új szakképzési szerkezet bevezetéséig azonban a kormányzatnak és a szakképző intézményeknek hosszú utat kell még megtenni. Véleményem szerint a fejlesztő munka sikerét nagyban befolyásolja, hogy milyen minőségben sikerül a képző intézmények vezetőit és pedagógusait, valamint a szülőket és a tanulókat az új képzési struktúra elfogadására, bevezetésére és alkalmazására felkészíteni. Nemcsak a pedagógus, de az intézményvezetői szerep is megváltozott mára. A mai iskolavezető problémaközpontú, menedzser szemléletű, értékelnie kell a külső elvárásokat, fel kell ismernie az elvárásokra adható válaszokat, és meg kell találnia a megvalósításhoz szükséges eszközöket.

Eddig a szakmai fejlesztő munka „könnyebbik” része zajlott. Természetesen időzjelben értem, hiszem szakképzési szakértőként magam is részese voltam/vagyok a fejlesztési folyamatnak és tudom mennyit dolgoztunk, és milyen nehézségekkel. De törvényeket mindig könnyebb hozni, mint azokat a szakképző intézmények mindennapos gyakorlatában aprópénzre váltani. Ennek oka lehet az is, hogy az adminisztratív területeken a legkönnyebb változtatni. A tananyag, értékelés, tanárképzés, attitűdök területén már nem lehet olyan könnyen gyors eredményeket elérni. Az attitűdök változtatását is fontosnak érzem, az intézményekben szemléletváltásra van szükség, amely nélkül eredményes szakképzést a magam részéről nem tudok elképzelni.

Jelenleg vannak kidolgozás alatt az új szakmai és vizsgakövetelmények, de már felmerül számos kérdés. A modulok, az abban testet öltő követelmények időben is változnak, tehát az országos modulterképet folyamatosan karban kell tartani. Ki fogja ezt megtenni, hiszen korábban sem tudták megoldani a tárcák, hogy a szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményeit karban tartsák. A másik problémát abban látom, hogy a képesítések nem tagolódnak olyan mereven és főleg nem olyan logika szerint, mint a kormányzat, logikátlan a szakképesítések ilyen fajta felosztása a minisztériumok között vagyis hogy a szakképesítéseket 12 minisztérium felügyelje. Nehezebbé teszi a koherens működést, és nem küszöböli ki a politikai akaratot. A minisztériumok helyett/mellett sokkal inkább a gazdaság szereplőinek kellene nagyobb súllyal megjelenniük. És végül a legfontosabb tényező. Hogyan lehet az oktatás és gazdaság minden szektorát érintő, átalakító szakképzési változásokat az iskolák számára értelmezhetővé és kezelhetővé tenni, hogyan lehet az intézmények napi gyakorlatába a folyamat nélkülözhetetlen elemeit átültetni, adaptálni? Milyen mértékben képesek a pedagógusok/oktatók megfelelni az új szakképzési rendszer kihívásainak?

A szakképzést nem értelmezhetjük és vizsgálhatjuk önmagában, csakis az egész életen át tartó tanulás folyamatában. Azonban az egész életen át tartó tanulás eszméjének, stratégiájának, gyakorlatának az elfogadtatása, megértése maga is egy hosszú tanulási folyamat eredménye lehet csak. Mást jelent a gondolatiság síkján elfogadni és egyetérteni vele (a mai magyar társadalomban most itt tartunk), és mást jelent az egyének tudat szintjén végbemenő rendkívül komplikált változás. A jövő célkitűzéseinek megfogalmazásán és egy strukturális átalakítás elindításán túl – illetve ezekkel párhuzamosan – a múlt beidegződéseit, jó vagy rossz gyakorlatait, megszokott struktúrákat, berögzült fogalmakat, gondolkodásmódokat, attitűdöket kell átprogramozni. Ez az ami még nem kezdődött el sem a kormányzat, sem az egyén szintjén a magyar társadalomban.

Felhasznált irodalom

1993. évi LXXIX. törvény a szakképzésről

A szakmai és vizsgakövetelményeket és tanterveket készítő szakértők számára 2005. november 7-én a Nemzeti Szakképzési Intézetben tartott továbbképzésen elhangzottak

Dacum kézikönyv (2001) Főszerk. Sum István. Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest.

Jakab János (2004) A szakképzés fejlesztésének stratégiája. Szakképzési Szemle 2004/2. p. 96-100.

Kompetencia szótár (2005) Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest. Kézirat

Mártonfi György-Tordai Péter (2005) Az oktatás és a munkaerőpiac kapcsolódása.

www.oki.hu/printerFriendly.php?tipus=cikk&kod=egyeb-munkaeropiac (letöltés: 2006. 02.13.)

Nagy László (2005) A kompetencia alapú, moduláris szakképzési szerkezet. In.: Szakképzési Szemle XXI. évfolyam 2005/4. p. 341.

Udvardi-Lakos Endre (2005) Paradigmaváltás a gyakorlatban I. A modularitás. Szakképzési Szemle 2005/4. p. 345-379.

Útmutató a módszer-, társas, és személyes kompetenciák meghatározásához (2005). Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest. Kézirat

ZÁDORI IVÁN

Pénzügyi intézmények fenntartható cselekvési lehetőségei

Bevezetés

A pénzügyi intézmények fenntartható cselekvési lehetőségeivel kapcsolatban számtalan álláspont, nézet, elmélet és gyakorlati megnyilvánulás áll egymással szemben. Mindenképpen olyan témáról van szó, amely a szakembereket és a közvéleményt is jelentősen megosztja. Hogyan értelmezhető tehát a pénzügyi globalizáció? Milyen vélemények, ellenvélemények léteznek a globális pénzügyekkel kapcsolatban? Létezik-e valamilyen típusú felelőssége az egyes szereplőknek, és ha igen, ez milyen konkrét cselekvési formákban, akciókban valósul meg? A következőkben a globális pénzügyi folyamatok rövid áttekintésével párhuzamosan a pénzügyi szektor fenntartható cselekvési lehetőségei kerülnek elemzésre, egy évek óta létező kezdeményezés, az UNEP Financial Initiatives tevékenységén keresztül.

A pénzügyi globalizáció

„A globalizáció leegyszerűsítve a kapitalista gazdálkodásnak a tőke által vezérelt világméretű kiteljesedése, a világgazdaság egységbe szerveződése, amely nem csupán a termelési tényezők országok és térségek közötti áramlása, hanem a gazdasági viszonyok, tehát a tulajdon, a termelés, valamint a pénzügyi folyamatok megerősödő nemzetköziesedése, egységesülése”.¹ A globálissá váló világgazdaság talán leglényegesebb jellemzője, hogy szinte bárhol is lehet szerezni a termeléshez és egyéb tevékenységek folytatásához szükséges erőforrásokat, ezeket bárhol fel lehet dolgozni, és bármilyen piacon lehet értékesíteni az előállított termékeket.

A globális kapitalizmus korszakának további lényeges vonása a különböző gazdasági ágazatokban érdekelt nagy nemzetközi ipari-szolgáltató-pénzügyi konglomerátumok, szupermonopóliumok kialakulása és világméretű terjeszkedése, valamint a pénzügyi szféra, a nemzetközi tőkeáramlások hatalmas méretű felduzzadása, a tőkefelhalmozás nemzeti és nemzetközi folyamatainak összefonódása.² Ennek hatására hatalmas jövedelmek áramlanak az egyes országok és térségek között, a nemzetközi hitelforgalom és a spekulációs pénzforgalom, elszakadva a reálgazdaság igényeitől, óriásira duzzad, a szakirodalomban „pénzügyi luftballonnak” (monetary overhang) nevezett, számtalan kockázatot hordozó jelenséghez vezetve.

Az egyes szereplők alapvető motivációja a magasabb hozadék és a profit növelésének lehetősége. A vázolt folyamatoknak az 1970-es évektől kezdődő kibontakozását nagymértékben elősegítette a nemzetközi tranzakciók szabályrendszerének liberalizálása, a tőkeáramlás új formáinak megjelenése, a nemzetközi pénzforgalom komputerizálása, technikáinak tökéletesítése és olcsóbbá válása is. „Ez a rendszer

¹ Farkas P. (2002), 32. oldal

² Uo. 33. oldal

roppant kedvező a pénztőke számára, mert így oda megy, ahol a legjobban érzi magát. Az eredmény: egy hatalmas, vérkeringéshez hasonló rendszer, amely először a központban lévő pénzpiacokon koncentrálja a tőkét, majd tovább pumpálja azt a perifériákra... Amíg intenzív a vérkeringés, addig a legtöbb külső hatásnak képes ellenállni” – írja Soros György.³

Ugyanakkor a hihetetlen méretű növekedés és a felerősödő tőkeáramlás kedvező, fejlődést generáló hatásai ellenére az érintettek, a befektetők, nemzetközi szervezetek és pénzügyi intézmények is elismerik, hogy a rendszer meglehetősen instabillá és áttekinthetatlenné vált, időről időre rendszeresen jelentkező válságjelenségeket produkálva, melyek komolyan veszélyeztethetik egy-egy ország gazdasági, társadalmi rendszerét. Az egyes pénzügyi szereplők számtalan olyan tevékenységet folytatnak, finanszíroznak, támogatnak, amelyeknek nemcsak haszonélvezői, hanem „szenvedő alanyai” is vannak. Jobb esetben az érintettek nem is nagyon sejtik, hogy mi történik körülöttük (bár a globalizáció jellemzője a globális méretű információ-áramlás is), rosszabb esetben saját bőrükön is érzékelik az egyes területeket sújtó pénzügyi válságok gazdasági, társadalmi következményeit, vagy éppen az egyes támogatott projektek természeti-környezeti területre tovagyűrűző hatásait.

A pénzügyi struktúrát veszélyeztető méreteket ölt az adósságprobléma is, nemcsak a fejlődő világot érintve, hanem a fejlett országok többsége is jelentős nemzetközi fizetési hiányokkal, nagymértékű adósságokkal küzd. Az egyes válságok után általában sor kerül bizonyos fokú önvizsgálatra: általában a bankfelügyelet javításának szükségességét hangsúlyozzák, valamint fontos szerephez jut az átláthatóság és az egyes folyamatok nyomonkövethetőségének kérdése is. Néha felmerül a fedezeti alapok szabályozásának és a rövid távú tőkemozgások megakadályozásának kérdése, de ennél semmi több, továbbra is a piaci fegyelem megteremtése és a piaci folyamatokba történő be nem avatkozás a cél. Felmerül azonban a kérdés, hogy a társadalomnak mekkora és meddig tart a tűrőképessége?⁴

Pénzügyi intézmények és a fenntarthatóság

Az elmúlt években a pénzügyi intézmények (is) egyre inkább szerepet vállalnak a fenntartható fejlődés támogatásában. A fenntarthatóságnak és a fenntartható fejlődésnek számtalan megközelítése és értelmezése látott napvilágot az elmúlt néhány évtizedben. Konferenciák, jelentések, tudományos cikkek sora tárgyalja a témával kapcsolatos lényeges kérdéseket. Az 1980-as évek végén megjelenik a neoklasszikus környezet- és erőforrás-gazdaságtantól magát megkülönböztető ökológiai közgazdaságtan (ecological economics), amelynek szintén több irányzata kezd körvonalazódni az elmúlt években, választ keresve azokra a kérdésekre, melyeket a neoklasszikus irányzat keretei nem, vagy csak részben magyaráznak.⁵ Nemzetközi és kormányzati szervezetek, gazdasági szereplők, nem kormányzati szervezetek és helyi közösségek sora próbál szerte a világon az egyes kritikus dimenziókban eredményeket elérni, bizonyos esetekben sikerrel, más szituációkban teljesen sikertelenül.

A szakirodalomban két markánsnak tekinthető koncepció körvonalazódik: a gyenge, illetve az erős fenntarthatóság koncepciója. Gyenge fenntarthatóság esetén, hasonlóan a neoklasszikus közgazdaságtanhoz, az egyik lényeges, központi elem a gazdasági javak korlátlan helyettesíthetősége. A természeti és egyéb tőkék egymást

³ Soros, Gy. (1999), 129. oldal

⁴ Soros, Gy. (1999), 202. oldal

⁵ Pataki Gy. – Takács Sánta A. (2005, szerk.),oldal

helyettesíthetik, tehát bizonyos keretek között megengedhető a természeti erőforrások felélése, elpusztítása, ha az egy másik tőkefajtvá alakul át, amit McDaniel és Gowdy könyvében szemléletesen a következőképpen fogalmaz meg: „tarra vágjuk az esőerdőt, és eladhatjuk faanyagát, ha azt a pénzösszeget, ami megfelel az elpusztított erdő gazdasági javakat termelő képességének, befektetjük valami másba – például egy láncfűrészgyárba”.⁶ Az ilyen szituációkban azonban az elpusztított, felélt erőforrásokat „kívülről” kell pótolni, ami egészen addig, míg léteznek olyan területek, amelyek rendelkeznek a hiányzó, de szükséges erőforrásokkal és a cserekapcsolatok is működőképesek. A gyenge fenntarthatóság szerint tehát a folyamatos gazdasági fejlődés lehetséges, a gazdasági, társadalmi fejlődés fenntartható – első sorban az externáliák internalizálásával, illetve az ökohatékonyaság fokozásával.

Ezzel szemben az erős fenntarthatóság követelményei a következőkben összegezhetők:

- a megújuló természeti erőforrások felhasználásának mértéke kisebb vagy megegyező legyen a természetes vagy irányított regenerálódó (megújuló) képességük mértékével;
- a hulladék keletkezésének mértéke/üteme kisebb vagy megegyező legyen a környezet szennyezés befogadó képességének mértékével, amit a környezet asszimilációs kapacitása határoz meg;
- a kimerülő erőforrások ésszerű felhasználási üteme, amit részben a kimerülő erőforrásoknak a megújulókkal való helyettesíthetősége, részben a technológiai haladás határoz meg.⁷

Az erős fenntarthatósági elvek megvalósulásához azonban feltételezhetően egy olyan paradigmaváltásra lenne szükség, amely a jelen világunk gazdasági, társadalmi és piaci keretei között nem, vagy csak erős fenntartásokkal lehet elképzelni, ráadásul úgy, hogy az egyes kultúrákon belüli, illetve kultúrák közötti harmonikus közösségi kapcsolatok, a társadalmi igazságosság és méltányosság, valamint az egyéni jólét is megvalósuljon.

Természetesen hiba volna azt állítani, hogy a pénzügyi globalizáció és szereplői közvetlenül és egyedüli bűnbakként okolhatók a világ egyre több részén tapasztalható fenntarthatatlan gazdasági, társadalmi, és környezeti szituációkért (jóllehet néhány radikális kritikai csoport álláspontja ez), de közvetett szerepük nyilvánvaló. Minden befektetési döntés változásokat generál az erőforrások elosztásában, melyek különféle szintű konfliktusokat generálhatnak. Mint a globális pénzügyek használatvezetőinek és a világgazdaság irányítóinak, az adott intézményeknek lehetőségük van rá, hogy az egyes gazdasági folyamatokat a fenntarthatóság irányába mozdítsák el, ne támogassanak erőforrás pazarló, alapvető környezeti tényezőket figyelmen kívül hagyó projekteket, háborús szituációkat eredményező tranzakciókat, vagy ne finanszírozzanak a szegénységet csupán újratermelő, és nem megváltoztató programokat. Ez azonban nemcsak pozitívnak tekinthető társadalmi szerepvállalás, hanem hosszabb távon alapvető üzleti érdek is, hiszen a piacon a napjainkban sok területen oly divatos fenntarthatóság versenyelőnyé is válhat a konkurenciával szemben.

A globális kihívások alapvetően kettős feladatot jelentenek a pénzügyi intézmények számára: egyrészt fel kell készülni a negatív változásokra, amelyek a kritikus trendek miatt jelentkeznek az üzleti folyamatokban és a fogyasztók tekintetében,

⁶ McDaniel, C. N. – Gowdy, J. M. (2002), 135. oldal

⁷ Kerekes S. (1998)

másrészt olyan új konstrukciókra van szükség, amelyek megfelelnek a változó feltételek által támasztott kihívásoknak. Az egyes adaptációs folyamatok természetesen nem csupán a pénzügyi szektor jellegzetességei. A gazdaság más szereplői körében is megfigyelhető az ún. CSR (Corporate Social Responsibility – Vállalati Szociális Felelősségvállalás) kibontakozása, amely alapvetően annak felismerése, hogy a hosszabb távú versenyképesség és a már meglévő piaci pozíciók további fenntartása miatt a gazdaságilag racionális működés mellett az egyes piaci szereplőknek figyelembe kell venniük azt a társadalmi, természeti közeget is, amelyben működnek, párhuzamosan azzal, hogy a társadalom is egyre érzékenyebben reagál az őket közvetve, illetve közvetlenül érintő folyamatokra. Hasonló megfontolások figyelhetők meg a kapcsolódó szakirodalomban felbukkanó „alternatív kapitalista” vállalkozások esetében, amelyek bizonyos önkéntes etikai, szociális, vagy éppen környezeti kötelezettségvállalás mellett profitorientált vállalkozásként is sikeresen működnek.⁸

Visszatérve a pénzügyi szektorhoz, számtalan elképzelés, ötlet, gyakorlati program, és támogatási projekt született és valósult meg az elmúlt időszakban, az ún. Tobin-adó ötlet szintjén történő felvetésétől kezdődően EBRD, EIB vagy az IMF gyakorlatban is megvalósított pénzügyi tevékenységéig. A következőkben egy talán kevésbé ismert, fenntarthatósághoz köthető pénzügyi kezdeményezés (Financial Initiatives) kerül röviden bemutatásra.

Az UNEP Financial Initiatives program

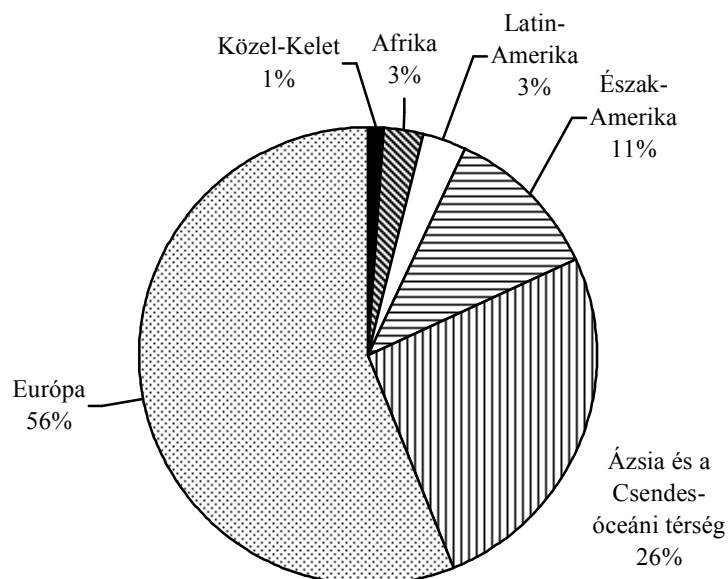
Az ENSZ 1972-ben Stockholmban hozta létre környezetvédelmi programját (UNEP). A szervezet már a kezdetektől együtt dolgozott különféle projektekben az ipar és gazdaság jónéhány képviselőjével a 80-as években, majd 1991-től kezdett szorosabb kapcsolatot kiépíteni néhány nagyobb pénzintézettel. 1992-ben a Riói Csúcs előkészítése nyomán hirdették meg az ún. pénzügyi kezdeményezést (UNEP FI), amely ugyanebben az évben New Yorkban jött létre és a programhoz csatlakozó bankok és pénzintézetek környezetvédelemről, illetve a fenntartható fejlődésről szóló nyilatkozatában öltött testet.⁹ A kezdeményezéshez a későbbiekben néhány biztosítótársaság is csatlakozott, akik 1995-ben közös nyilatkozatot adtak ki a fenntarthatóság melletti elkötelezettségükről. Napjainkban a világ több mint 160 pénzügyi intézménye vesz részt a programban.¹⁰ Az aláíró intézmények és társaságok életében kiemelt szerepet játszanak az energia felhasználással, erőforrások szerepével, a szennyező anyagok kibocsátásával, vállalati kultúrák megváltoztatásával és átalakításával, új menedzsment technikák alkalmazásával kapcsolatos kérdések, lehetőség szerint úgy, hogy a környezeti felelősség beépüljön a mindennapokba. Az aláírók továbbá vállalják, hogy mérik az általuk okozott károkat, és erről tájékoztatják a vásárlóikat és részvényeseiket. Az aláírók több mint fele európai pénzügyi intézmény, de jelentős a részaránya az ázsiai régióknak is, mely elsősorban e területen található fejlett országok pénzügyi szektorának a fenntarthatóság iránti elkötelezettségét mutatja.

⁸ Részletesen: Pataki Gy.-Radácsi L. (2000): Alternatív kapitalisták. Gazdálkodás az érintettek jóllétéért. Új Paradigma Kiadó, Szentendre.

⁹ Hegedűs, Á. (2002), 172. oldal

¹⁰ UNEP FI 2005 Overview alapján

Az UNEP FI aláíróinak régiók szerinti megoszlása (2005)

Forrás: UNEP FI <http://www.unepfi.org/signatories/> alapján saját szerkesztés

Az UNEP FI aláíróinak országok szerinti megoszlása (2005)

Izland, India, Indonézia, Kuvait, Mexikó, Marokkó, Nigéria, Románia, Oroszország, Venezuela	1
Andorra, Brazília, Görögország, Norvégia, Dél-Afrika, Thaiföld	2
Ausztria	3
Dél-Korea	4
Franciaország, Olaszország, Spanyolország	5
Fülöp-szigetek	6
Hollandia	7
USA	8
Ausztrália, Svédország	9
Kanada	10
Svájc	11
Németország	15
Egyesült Királyság	16
Japán	18

Forrás: UNEP FI <http://www.unepfi.org/signatories/>

A pénzügyi világ résztvevőinek – kereskedelmi bankok, biztosítók, kockázati tőke társaságok, nemzetközi fejlesztési intézmények – nyilatkozata az alábbi kiemelt területeket foglalja össze:

- Megállapítja a pénzügyi intézmények fenntartható fejlődés iránti elkötelezettségét. A fenntarthatóságot az egészséges üzleti tevékenység alapvető szempontjának tekintik, amely a piacokon adott szabályozási és gazdaságirányítási

eszközök keretében valósulhat meg, és ahol a kormányzatok felelőssége a hosszú távú környezeti értékek és prioritások meghatározásában vállalt vezető szerep.

- Rögzíti a pénzügyi intézetek elkötelezettségét a környezetgazdálkodás iránt (környezeti károk megelőzésére irányuló szemléletek támogatása, az adott tevékenységi köröket érintő helyi, országos és nemzetközi szabályok betartása, a „legjobb gyakorlat” követése a környezetgazdálkodás terén, arra való törekvés, hogy lehetőség szerint környezettudatos üzleti partnerekkel működjenek együtt, környezet védelmét aktívan támogató termékek és szolgáltatások kifejlesztésének segítése, stb.).
- Folyamatos együttműködés a partnerek között, rendszeres, évenkénti kerekasztal-megbeszélések, információcserék, gyakorlati, működő tapasztalatok megosztása a többiekkel, specifikus szemináriumok, workshopok működtetése, ahol a pénzügyi szektort érintő aktuális kérdések kerülnek megvitatásra, valamint az ötletek és elméletek lehetőség szerinti gyakorlati megvalósítása.
- Végül a nyilatkozat aláírói támogatják a közvélemény formálását, alakítását: javasolják, hogy az aláírók dolgozzák ki önálló környezetpolitikájukat, és rendszeresen publikálják azt, más pénzügyi intézményeket és üzleti partnereiket is ösztönözzék a kezdeményezéshez való csatlakozásra.¹¹

A kitűzött elvek és célok rövid áttekintése után érdemes röviden azt is vázolni, hogy a kezdeményezés milyen területeken fejti ki tényleges gyakorlati tevékenységét:

- 1994 óta évi rendszerességgel történnek megbeszélések, konferenciák és kerekasztal-tárgyalások az UNEP FI program keretében.
- Munkacsoportok létrejötte, ill. működése kiemelt témákhoz, fontos területekhez kapcsolódva (pl. Asset Management Working Group, Climate Change Working Group, stb.)
- Rendszeresen végzett kutatások, projektek.
- Regionális szekciók operatív működése, önálló kezdeményezésekkel, kutatásokkal, projektekkel, az ENSZ által használt „világrégió” kategóriákhoz hasonló bontásban (North American Task Force – NATF; African Task Force – ATF; Central and Eastern Europe Task Force – CEETF; Latin American Task Force – LATF; Asia Pacific Task Force – APTF).
- Kiadványok, publikációk (kapcsolódva az egyes munkacsoportok, illetve a regionális szekciók által felvetett/vizsgált/kiemelt témákhoz (UNEP FI CEO Briefings).
- Internetes honlap és hírlevél szolgáltatás.¹²

A továbbiakban természetesen felmerülhet a kérdés, hogy mi a helyzet az „aláírók szintjén”, mindennapi tevékenységeikben, termékeikben mennyire követhetők nyomon a korábban vázolt elvek. Ennek szemléltetésére tekintsük át az UNEP FI Central and Eastern Europe Task Force által a közép-kelet európai országok pénzügyi intézményei körében 2004-ben végzett felmérés¹³ lényeges megállapításait!

¹¹ Bővebben: UNEP FI honlapja (<http://www.unepfi.org>), ill. Hegedűs Á. (2002), 172-173 oldal

¹² UNEP FI 2004 Overview, illetve UNEP FI 2005 Overview alapján

¹³ UNEP Financial Initiative. Finance and Sustainability in Central & Eastern Europe http://www.unepfi.org/fileadmin/documents/ceetf_finance_sustainability_2004.pdf (2006. 01. 11.)

Az említett kutatást semmi esetre sem lehet reprezentatívnak tekinteni, elkészítése során a térség 14 országából 26 pénzügyi intézmény¹⁴ került megkeresésre. A kutatás célja alapvetően az volt, hogy képet lehessen kapni a vizsgált szereplők feltérképezésén keresztül azokról a jellegzetességekről, lehetőségekről, korlátokról és már működő tevékenységekről, amelyek kapcsolatba hozhatók a fenntartható fejlődéssel és nyilvánvalóan igazolják a pénzügyi szektor kiemelt érintettségét a témával kapcsolatban. A vizsgálatból kiderült, hogy a megkérdezett intézmények nagymértékben tudatában vannak a fenntartható fejlődés megvalósításában játszható potenciális szerepüknek: a válaszadók több mint 50%-a 4-es, ill. 5-ös fontosságúnak értékelte az ötös skálán vizsgált kérdést.

A tulajdonosi szerkezet nem befolyásolta lényegesen a válaszadást, nem mutatkozott szignifikáns különbség aszerint, hogy hazai vagy külföldi többségi tulajdonú pénzintézetről volt-e szó. A válaszadók 75%-a úgy gondolta, hogy a vizsgált terület fontossága az elkövetkező öt évben jelentősen növekedni fog. A pénzügyi szektor növekvő szerepvállalását az eredmények szerint mindenképpen pozitívan befolyásolhatja majd az intézmények jó hírnevének folyamatos megőrzésére és fenntartására való törekvés, a társadalmi felelősségvállalás növekvő igénye és a költségtakarékosság előtérbe kerülése. További lényeges szempont a fenntarthatósággal összefüggő aktivitások versenyelőnyként való megjelenése a pénzügyi piacon, a növekvő környezeti kockázatok finanszírozásának lehetősége és igénye, valamint a tőkéhez való hozzájutás megkönnyítése és egyszerűbbé tétele minél szélesebb társadalmi rétegek számára. Érdekes, hogy amíg Nyugat-Európában a nem-kormányzati oldalról is nagy nyomás nehezedik a pénzügyi intézményekre, a kutatás alapján Közép-Kelet Európa országaiban – minden bizonnyal e szektor kevésbé fejlettsége miatt – még csak fel sem merül a folyamatokat, változásokat előidéző tényezőként.

A megkérdezett vállalatok közül csak 8 nyilatkozott úgy, hogy a cégnek egyébként van környezeti menedzsment rendszere, de a létező menedzsment-rendszerek egyike sem volt tanúsított a vizsgálat időpontjában. A megkérdezett 26 cég közül csupán egynek volt fenntarthatósági jelentése, 30% azonban pénzügyi jelentésében szerepeltetett fenntarthatósági, környezetvédelmi részt (ami sok esetben különféle nemzetközi EBRD, IFC előírásokkal volt összefüggésben). Bízató, hogy 27% a következő néhány évben tervezi ilyen típusú jelentés elkészítését, ugyanakkor 42% a jövőben sem nem tervezi ezt megtenni. Majdnem 70%-a a megkérdezett intézményeknek kínál legalább egy „fenntartható” terméket/konstrukciót, és további 7,7% tervezi a jövőben ilyen termék bevezetését. Ha a mikrohitel jellegű konstrukciókat kivesszük a „fenntarthatósági” körből, a közel 70%-os arány lecsökken 38,5%-ra. A „többféleleképpen” értelmezhető adatok alapján a jelentés készítői úgy látják, hogy a számok határozottan azt mutatják, hogy a régió pénzügyi szektora növekvő érdeklődést mutat a téma iránt. A megkérdezettek több, mint 50%-a érintett valamilyen

¹⁴ Baltcap Management Regional; Banca Transilvania S.A. Romania; Bank Nadra Ukraine; Bank Austria Creditanstalt (CEE subsidiaries) Regional; Banka e Re e Kosoves (New Bank of Kosova) Kosovo; Bulgarian Post Bank AD Bulgaria; CB Unionbank AD Bulgaria; Emporiki Bank-Bulgaria EAD Bulgaria; Hansabank Estonia; Hebrsbank (HB) Bulgaria; ING Bank Rt Hungary; JS BANK AGGIO Ukraine; K&H Bank Rt Hungary; Lietuvos Draudimas, AB Lithuania; MAVA Investment Ltd. Hungary; Mezzanine Management Regional; Nova Kreditna banka Maribor d.d. Slovenia; OTP Fund Management Hungary; Parex Banka Latvia; ProCredit Bank sh.a Albania; Raiffeisenbank Austria D.D. Zagreb (RBA) Croatia; Slovenska Sporitelna, a.s Slovakia; Stopanska Banka AD Macedonia; Tatra Bank, a. s. Slovakia; Turkiye IS Bankasi Turkey; Volksbank Hungary Rt. Hungary.

belső fenntarthatósági tevékenységben, mint pl. adatmegőrzés nem papír alapon, illetve vállalati szintű különféle energiatakarékosági programok. Az adatközlő vállalatok 92,3%-a úgy nyilatkozott, hogy valamilyen formában érintett a helyi közösségfejlesztési tevékenységben, befektetésekben, ahol minden érintett jól jár (94% úgy nyilatkozik, hogy mérhető hasznuk is származik az ilyen típusú tevékenységekből).

A UNEP FI Central and Eastern Europe Task Force vizsgálata az eredmények összefoglalásával és javaslatok megfogalmazásával zárul, amitől természetesen nem leszünk sokkal okosabbak: árnyaltabb képet akkor kaphatnánk, ha sokkal több pénzüintézet került volna bevonásra a kutatásba, esetleg olyan esettanulmányok leírásával (best practice), amelyek ténylegesen is megmutathatnák, hogy mennyire működőképes az új szemlélet a gyakorlatban.

Összegzés

A pénzügyi szektor és a fenntartható fejlődés kapcsolatát vizsgálva az UNEP FI vázolt példáján túl számos hasonló, pénzügyi intézményhez köthető kezdeményezést lehet felfedezni. A pénzügyi szektor komoly segítséget nyújthat a fenntarthatóság felé történő elmozduláshoz, egy új típusú gazdaság kiépítéséhez, az új piaci szituációnak megfelelő termékekkel és szolgáltatásokkal, párhuzamosan a fogyasztói igények kielégítésével, biztosítva a pénzügyi intézmények további versenyképességét. A piac logikájában és működési mechanizmusaiban nyomon követhető a megváltozott körülményekhez történő folyamatos alkalmazkodási kényszer, tehát felmerülhet a kérdés, hogy ténylegesen radikális, „forradalmi” változásokra van-e szükség, vagy meg lehet várni, amíg a piac kitermeli azon megoldási lehetőségeket, amelyek majd egy új, kedvezőbb gazdasági, társadalmi, és környezeti szituációt hoznak létre.

Felhasznált irodalom:

- Farkas P. (2002): A globalizáció és fenyegetései. A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai. Aula Kiadó, Budapest
- Hegedűs Á. (2002): A nemzetközi pénzügyi intézmények szerepe. In: Vissza vagy hova. Útkeresés a fenntarthatóság felé Magyarországon. Szerk.: Pálvölgyi Tamás, Nemes Csaba, Tamás Zsuzsanna. Budapest, Tertia Könyvkiadó.
- Kerekes S. (1998): A környezet-gazdaságtan alapjai. Budapest
http://www.bke.hu/~kg_korny/kornygazd/fenntarthato/index.html, 2006. 07. 12.
- McDaniel, C. N. – Gowdy, J. M. (2002): Az édenkert kiárúsítása. Példázat a természet tönkretételéről. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest
- McDaniel, C. N. – Gowdy, J. M. (2002): Az édenkert kiárúsítása. Példázat a természet tönkretételéről. Takács-Sánta András könyvismertetése. Kovász, VI. évfolyam, 1–4. szám – 2002. Tavasz–Tél
- Náray-Szabó G. (2003): Fenntartható a fejlődés? Akadémiai Kiadó, Budapest
- Pataki Gy. – Radácsi L. (2000): Alternatív kapitalisták. Gazdálkodás az érintettek jóllétéért. Új Paradigma Kiadó, Szentendre.
- Pataki Gy. – Takács Sánta A. (2005, szerk.): Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény. Typotex Elektronikus Kiadó, Budapest
- Soros Gy. (1999): A globális kapitalizmus válsága – veszélyben a nyílt társadalom. Scolar Kiadó, Budapest.
- Stiglitz, J. E. (2003): A globalizáció és visszasságai. Napvilág Kiadó, Budapest
- Internet:
<http://www.unepfi.org>
<http://www.EBRD.com>
<http://www.EIB.org>

BARAKONYI ESZTER

Az időskori munkavállalás súlya és jelentősége a hazai és nemzetközi demográfiai trendek tükrében

A világ gazdasági változásaira reagálva az Európai Tanács 2000-ben a Lisszaboni stratégia megalkotásával próbál válaszlépéseket megfogalmazni, mely válaszlépések elsősorban a versenyképes Európai gazdaság megteremtését célozzák. Közelebbről az EU egy „stratégiai célt” tűzött ki maga elé a következő évtizedre, nevezetesen: hogy „a világ legdinamikusabb és versenyképesebb tudásalapú gazdaságává váljon, amely képes a fenntartható gazdasági növekedésre, több és jobb munkahellyel, és nagyobb társadalmi kohézióval, valamint a környezet iránti tisztelettel”.

Az itt megfogalmazott cél, egy igencsak komplex cselekvési programot feltételez, azonban a foglalkoztatáspolitikai témájának szempontjából az időskori munkavállalásra vonatkozólag megfogalmazott stratégiai célok kiemelkedő jelentőségűek.¹

Szinte közhelyszerűnek tűnik az a megállapítás, miszerint Európa előregedése komoly kihívások elé állítja az európai gazdaságot, melynek hatásai már a közeljövőben érezhetőek lesznek az EU tagállamokban. Az előregedő társadalom indikálta problémák két, egymást erősítő tendencia eredményeként jelennek meg, nevezetesen a csökkenő születési arány, és a várható élettartam meghosszabbodása. Az előrejelzések szerint 2050-re a munkavállalási korú népesség² nagysága várhatóan 18%-al fog csökkenni, ugyanakkor viszont a 65 éven felüliek száma pedig 60%-al növekedni fog. Ennek eredményeképpen a nyugdíjasok és az Európában jelenlegi munkavállalási kornak megfelelő lakosok átlag aránya 2050-re megkétszereződik, a jelenlegi 24%-ról megközelítőleg 50%-ra növekszik. Az itt meghatározott 50%-ot elérő növekedési arány természetesen országonként eltérő képet mutathat, hiszen egyes olyan tagállamokban ahol a népesség csökkenés mértéke alacsonyabb mint például Dánia esetében, lényegesen alacsonyabb függőségi arányszámra lehet számítani, mint más tagállamokban, azonban még a legkedvezőbb helyzetűnek tekinthető Dánia esetében is 36%-os növekedést prognosztizálnak az elemzők.³

Európa természetes gyarapodása ugyanakkor éves szinten 2003-ban mindössze 0,4% volt, és ez a tendencia a közeli jövőben nem fog változni, illetve az esetleges javulás hatásai is csak néhány évtized elteltével lesznek érzékelhetőek.

Az Európai Unió népessége egyenlőre növekvő tendenciát mutat, ez a növekedés kizárólag a bevándorlásnak köszönhető, és előreláthatólag 2025-ig lesz alkalmas kis mértékű népességnövekedést előidézni. Az előrejelzések szerint azonban 2025 után

¹ A Brüsszelben, 2004. márciusában megtartott Európai Tanács a Bizottságot egy, Wim Kok úr által vezetett Magasszintű Csoport létrehozására hívta fel, amely egy független értékelést végezne el, kiegészítve ezzel a félidős értékelést.

² A Brüsszeli beszámolóban a Tanács a 15-64 év közötti lakosokat veszi alapul.

³ A Tanács Brüsszeli beszámolójának kivonatos összefoglalója 12.o.

népességsökkenés várható. Jelenleg az Európai Unió népessége szintén jelentős változások előtt áll, 2005-ben ugyanis a lakosság száma 458 millió, és ez a szám 2025-ben várhatóan 469,5 millióra fog emelkedni, ami bár 2%-os növekedést jelent, ez a növekedés nem várhatóan nem bizonyul tartósnak mivel 2030-ra a népesség száma csökkenni kezd az előrejelzések szerint, és előreláthatólag 468,7 millió lesz.⁴

Ezek a demográfiai változások az Európa Tanács Bizottságának jelentése szerint három alapvető tendencia következményei:

1. A várható átlagéletkor folyamatos növekedése. E tendencia az európai egészségügyi ellátás és az életminőség javulásának következménye: az európaiak várható, egészségben megélt életkora folyamatosan nő. A folyamat előreláthatóan a jövőben is folytatódik, a férfiak és nők várható életkora közötti eltérés pedig csökkenni fog.

2. A 60 évnél idősebb nemzedék létszámának növekedése egészen 2030-ig érezhető marad, amikor a „baby-boom” idején született generáció eléri az idős kort.

3. A születések tartósan alacsony száma. A „baby-boom” nemzedékeinek kevesebb utódja született, mint a korábbi generációknak. Az alacsony születési arányszámok számos tényezővel magyarázhatók: a szakmai beilleszkedés nehézségeivel, a lakáshiánnyal és magas lakásárakkal, a szülők magasabb életkorával az első gyermek születésekor illetve a továbbtanuláshoz, karrierhez és családi élethez való hozzáállás változásával. A termékenység szinte mindenütt a népesség változatlan fenntartásának küszöbe alá süllyedt. Egyes országokban (Európa déli és keleti részén) ez az arány az átlag 1,3 gyermeknél is alacsonyabb.⁵

A társadalom tehát jelentős strukturális változásokon megy keresztül: a család szerkezete átalakul; tovább nő az „idősödő munkavállalók” (55-64 évesek), az idősek (65-79 évesek) és az aggok (80 év felettiek) aránya, csökken a gyermekek, a fiatalok és a munkaképes korú fiatalok száma. Ezek a változások komoly társadalmi feszültséget gerjeszhetnek, aminek kezelésére fel kell készülnie minden tagállamnak, hangsúlyozta a Bizottság.⁶

A fentiekben vázolt népesség növekedésben való visszaesés még drámaibb mind jelentőségében, mind pedig rapiditásában, ha azt kifejezetten a munkavállalási korú népesség viszonylatában vizsgáljuk. Az aktív korú össznépesség, vagyis a 15 és 65 év közöttiek az előrejelzések szerint 2005 és 2030 közötti időszakban mintegy 20,8 millió fővel fog csökkenni.⁷

Mint ahogy arra a Brüsszeli beszámoló rámutat, a folyamat már megkezdődött, és annak megállítására már nincsen mód, hiszen annak hatásai már a közeli jövőben is jelentős – érzékelhető változásokat fognak hozni, ha figyelembe vesszük, hogy már 2015-re 30%-os függőségi aránynövekedést prognosztizál.

Mindezek alapján bátran ki lehet jelenteni, hogy Európa gazdaságát, és ezen belül is elsősorban a jóléti rendszereinek fenntarthatóságát alapjaiban fogja megrengetni a megnövekedett, és folyamatosan növekedő nyugdíj és egészségbiztosítási ellátás iránti igény, mely igénnyel egy olyan társadalomnak kell szembenéznie és kell azt biztosítania, amelyben a munkavállalási korú népesség száma folyamatosan csökken.

⁴ Zöld könyv: „A demográfiai változások kihívása, a nemzedékek közötti szolidaritás új formái” a Bizottság közleménye, Brüsszel, 16.3.2005.

⁵ U.o., 2-3.o.

⁶ U.o., 3.o.

⁷ U.o. 4-5.o.

Az itt előrevetített hatást csak fokozza azon tendencia, miszerint a munkavállalói korúak egyre később lépnek be a munkaerőpiacra, és az idős korú munkavállalók foglalkoztatási rátája nem nő ezzel párhuzamosan.

Az Európai Bizottság előrejelzései szerint a népesség elöregedésének elsődleges gazdaságra gyakorolt hatása az lesz, hogy 2040-re az EU potenciális növekedési rátája a jelenlegi 2–2,25%-os arányról megközelítőleg 1,25%-ra csökken. Egy ilyen csökkenés kumulatív hatásának eredményeként az egy főre jutó GDP mértéke fejeként 20%-al alacsonyabb lesz, annál mint amennyi különben a jelenlegi népesség kormegoszlás fenntarthatósága esetén várható lenne.⁸

A potenciális gazdasági növekedés már 2015-re megközelítőleg 1,5%-ra csökkenhet, ha a munkaerő potenciál jelenlegi felhasználása változatlan marad. Az elöregedés kettős hatásának eredményeképpen azonban nem csupán a gazdasági növekedés csökkenésével kell az elkövetkező évtizedben számolni, hanem ezzel párhuzamosan folyamatosan növekvő terhet fognak jelenteni Európa szerte, ugyanis az egyes előrejelzések szerint már 2020-tól a nyugdíj és egészségbiztosítási kiadások sok tagállamban a GDP 2%-ával is növekedhetnek majd, 2030-ra pedig a növekedés elérheti a GDP 4–5%-át is. Amennyiben ezt a tendenciát szembeállítjuk az alacsonyabb gazdasági növekedést prognosztizáló adatokkal, az negatívan fog hatni az egyes tagállamok államháztartására is, és szakértők szerint ez a negatív hatás már a közeli jövőben – körülbelül 2010-től érezhető hatását.⁹

Az elmondottakból egyértelműen kitűnik az idősebb korosztály munkaerőpiacon tartásának, illetve oda történő visszavonzásának kiemelkedő jelentősége, hiszen a gazdasági növekedéshez elengedhetetlenül fontos az aktív munkavállalók számának növelése. Az idős korosztálynak tehát kulcsfontosságú szerepe lehet az egyensúlyi helyzet előmozdítása érdekében. Éppen ezért a Bizottság is leszögezi az idős munkavállalók kiemelkedően fontos szerepének tényét, illetve az időskorú munkavállalók növekvő arányú nagyobb arányú foglalkoztatásának megvalósítását elősegítő munkaerőpiaci politika kialakításának jelentőségét.

A Bizottság tehát határozott célul tűzi ki az ötven éves és annál idősebb munkavállalók munkavállalási rátájának intenzív növelését, melynek eredményeképpen kívánatos lenne elérni 2010.-re az 50%-os arányt.¹⁰ Az itt meghatározott cél megvalósítása természetesen komplex szemléletrendszert igényel, mely figyelembe veszi a vizsgált tendencia összes lehetséges együttthatóját, és nem kizárólagosan a nyugdíjterhek várható összegének mérséklésére fókuszál. Mindezek alapján a Bizottság olyan intézkedések kidolgozását és megvalósítását sürgeti, melyek segítségével „...a foglalkoztatást aktív munkaerő-piaci politikákkal növelni, az alacsony bérek csapdát pedig az adó és ellátási rendszerek megfelelő reformjai segítségével meg kell akadályozni, meg kell szüntetni vagy le kell csökkenteni...”¹¹ a Bizottság legfontosabb javaslati között e témakörben az alábbiakat fogalmazta meg:

⁸ Az EU gazdasága: 2002-es felülvizsgálat (*The EU economy: 2002 review*), European Economy, 6/2002 szám, 192. o.

⁹ Az elöregedő népesség okozta költségvetési kihívások (*Budgetary challenges posed by ageing populations*), EPC/ECFIN/655/01 2001.

Az elöregedő népesség hatása az államháztartásra (*The impact of ageing populations on public finances*), EPC/ECFIN/407/04 2003.

¹⁰ A Tanács Brüsszeli beszámolójának kivonatos összefoglalója - az idős munkavállalók fontos szerepe 33.o.

¹¹ A Tanács Brüsszeli beszámolójának kivonatos összefoglalója - az idős munkavállalók fontos szerepe 33-34.o.

A tagállamok 2006-ra dolgozzanak ki egy átfogó aktív öregedési stratégiát. Az aktív öregedés stratégia radikális politikai és kulturális eltérést követel meg a korábbi korai nyugdíjazás gyakorlatáról, a fellépés három fontos eleme felé, melyek a következők: a megfelelő jogi és anyagi ösztönzés nyújtása a munkavállalóknak a hosszabb ideig tartó foglalkoztatásban maradáshoz, a munkaadóknak pedig az idős munkavállalók foglalkoztatásához és munkaviszonyban való megtartásához; ezenkívül szükséges növelni az élethosszig tartó tanulásban való részvételt minden életkorban, különösen az alacsonyan képzett és idős dolgozók esetében; és egyidejűleg javítani a munkakörülményeken és a munka minőségén.¹²

Ügyszintén felhívja a Bizottság a tagállamokat úgynevezett nemzeti cselekvési terv készítésére is, melyben a tagállamok a Lisszabon stratégia megvalósítását szolgáló nemzeti elképzeléseiket fogalmaznák meg, elősegítve ezáltal a nemzeti intézkedések közötti koherencia biztosítását.¹³ A 2005-ös tavaszi Európai Tanács során az állam- és kormányfők kötelezzék el magukat a közösen megállapodott reformok végrehajtásáról. A nemzeti kormányok 2005. vége előtt nyújtsanak be egy nemzeti cselekvési tervet.

Válaszlépések Európában

A fentiekben vázolt célkitűzések hatására Európa számos országában megkezdődtek a munkálatok. Németországban például elsősorban a nyugdíjbiztosítás rendszerének lehetséges reformja került górcső alá. A német kormány ugyanis létrehozta az úgynevezett Rürop Bizottságot, amely két lehetőséget vázolt fel, a probléma megoldására. Az egyik alternatívaként a Rürop Bizottság az életmunkaidő meghosszabbításának lehetőségét jelölte meg, míg a másik lehetséges megoldásként egy úgynevezett tartóssági tényezőnek a jelenlegi német nyugdíjmodellbe való integrálását dolgozta ki.¹⁴ Érdekes módon a javaslat az élet munkaidő meghosszabbítása vonatkozásában csupán a nyugdíjkorhatár felemelésével foglalkozik mint lehetséges eszközzel, és nem lép fel a korai nyugdíjba vonulás tendenciájával szemben. Elemzők szerint viszont önmagában az élet munkaidő felemelése nem hozhat megoldást ha azt nem egészíti ki, és támogatja egy olyan szabályozási rendszer, amely jelentős mértékben megnehezíti a korai nyugdíjba vonulást.

Nagy – Britanniában ugyanakkor a jelenlegi szabályozás szerint nincsen egységes és általánosan alkalmazandó nyugdíjkorhatárt megállapító jogszabály, így a nyugdíjba vonulás idejét a munkaszerződések állapítják meg kötelező erővel. Ennek a gyakorlatnak azonban legkésőbb 2006. októberében vége szakad, ugyanis Nagy–Britannia kötelezettséget vállalt arra, hogy megalkotja a 2000/78/EK Irányelv¹⁵ alapuló munkaügyi rendelkezések megalkotását. A foglalkoztatottak közötti, életkoron alapuló megkülönböztetés általános tilalma tehát egyértelműen kizárja a jövőre nézve a nyugdíjkorhatár munkaszerződésben való megállapításának lehetőségét, és így teret nyerhetnek azon törekvések, melyek egy általános nyugdíjkorhatár meghatározását szorgalmazzák. Arra vonatkozólag, hogy a nyugdíjkorhatár hatvanöt vagy

¹² U.o., 34.o.

¹³ U.o., 40.o.

¹⁴ Reformnyomás alatt a nyugdíjbiztosítás Németországban ism: Jurasits Jánosné, (Ehrentraut, O-Raffelhüschén, B.: Die Rentenversicherung unter Reformdruck – Ein Drama in drei Akten. – Wirtschaftsdienst, 83.k.11.sz.2003.p.711-720. Humánpolitikai Szemle 2005/1. 86-90.o.

¹⁵ A Tanács 2000. november 27.-i, 2000/78/EK irányelve általános keret létrehozásáról az egyenlő bánásmód biztosítására a foglalkoztatás és a munkavállalás területén

hetven év legyen éles vita alakult ki, illetőleg abban a kérdésben is, hogy egyáltalán szükség van-e egy kötelező nyugdíjkorhatár megállapítására, abban azonban a tárgyalófelek egyetértenek, hogy „meg kell torpedózni a munkavállalók korai nyugdíjbavonulási kultúráját”.¹⁶ A hangsúly tehát Nagy-Britanniában kifejezetten a nyugdíjbavonulás késletetésére tevődött, szemben a német probléma-megközelítéssel.

Magyarország: az idős munkavállalók munkaerőpiaci aránya

A magyar munkavállalók nyugdíjbavonulási szokásait a Gazdaság Kutató Intézet Rt. vizsgálta¹⁷, és megállapította, hogy az 1998-as nyugdíjreform óta eltelt időszakot alapul véve, vagyis az újonnan megállapított öregségi nyugdíjak esetében, hogy meglepően magas, és bár kis mértékben, de folyamatosan növekszik az átlagos szolgálati idő mértéke, ugyanis meghaladja a 38 évet. Ennek ellenére a nyugdíjbavonulási idő korcentruma vonatkozásában nem lehet ezt a tendenciózus növekedést tapasztalni, aminek az az oka, hogy a munkába állás ideje kitolódik, illetve gyakori a jogviszony megszakítás is. Ugyanakkor hangsúlyozza az összefoglaló, hogy a járulékbetételek szempontjából elsősorban a járulékfizetési idő mértékének, és nem pedig a korcentrumnak van jelentősége.

A jelenlegi szabályozás ugyanakkor lehetőséget ad a korai nyugdíjbavonulásra, és a felmérések azt igazolják, hogy az öregségi nyugdíjba vonulók jelentős hányada ki is használja a veszteség nélküli nyugdíj megállapítás kedvezményét.¹⁸

Szinte közhelyszerű a megállapítás, hogy a magyar lakosság általános egészségi állapota nagyon rossz, azonban ezt tükrözi az a tény is, hogy nyugdíjban részesülők döntő többsége, azaz kétharmada önként választja a nyugdíjbavonulás lehetőségét, és ezek 40%-a rossz egészségi, fizikai állapotára hivatkozással alapozza meg döntését. Egyharmada a nyugdíjas populációnak azonban kifejezetten a nyugdíj melletti munkavégzéssel elérhető keresetnövekedés lehetőségét kívánta kihasználni. Tehát a nyugdíj melletti munkavállalás motivációi közül kiemelkedő szerepe van az anyagi - egzisztenciális megfontolásoknak, és az életmódhoz kapcsolódó igények csupán a magasán kvalifikált nyugdíjas populáció esetében jelennek meg.

Természetesen létezik egyfajta menekülési tendencia is a korai nyugdíjbavonulás kultúrájában, azonban a felmérések szerint ez elenyésző, ha figyelembe vesszük, hogy az öregségi nyugdíjasok mindössze 2%-a volt munkanélküli közvetlenül a nyugdíjazás előtt 2002.-ben. A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyezni, hogy a rokkantnyugdíjasok esetében ugyanez az arány viszont 14%, ami azt jelenti, hogy a rokkantsági ellátás megszerzése sokaknak jelentett menekülést a munkanélküliségtől, és az ebből fakadó egzisztenciális bizonytalanság elől.

Összehasonlítva az összes nyugdíjas iskolai végzettségét, és a foglalkoztatott nyugdíjasok iskolai végzettségét, szembetűnő, hogy a magasabb képzettségi szinttel bíró nyugdíjasok foglalkoztatotti aránya lényegesen magasabb, mint az alacsonyabb képzettségű nyugdíjasoké. A felmérés adatai szerint például 2001.-ben a 8 általános

¹⁶ A foglalkoztatottak életkor szerinti hátrányos megkülönböztetését tiltó EU irányelv alkalmazása Nagy-Britanniában ism: Nagy Károlyné, (Age discrimination: Hands up those who want to go back to work, Age and productivity: over 30 and over the hill – The Economist, 371. k. 8381. sz. 2004. jún. 26. p. 41-42)- Humánpolitikai Szemle 2005/2. 92-96.o.

¹⁷ A fejezetben hivatkozott felmérések forrása elsősorban Adler Judit: A nyugdíjkorhatár-emelés hatásainak vizsgálata, különös tekintettel a korhatár további emelésének lehetőségeire és a foglalkoztatás helyzetére gyakorolt hatásokra (Vezetői összefoglaló)

¹⁸ A GKI felmérése szerint a nyugdíjreform hatálybalépését követően az öregségi nyugdíjba vonultak mintegy 65%-a élt a maximálisan lehetséges, veszteség nélküli időkedvezménnyel

végzettségük aránya a nyugdíjas lakosság körében a legmagasabb 48,7% volt, ugyanakkor a nyugdíjban részesülő foglalkoztatottak között ugyanezen iskolai végzettséggel csak a foglalkoztatottak 25,7% jelent meg. A legmagasabb iskolai végzettségű nyugdíjasok esetében viszont a tendencia fordított, egyetemi végzettséggel ugyanis a nyugdíjasok mindössze 3,2%-a rendelkezett ugyanebben az évben, az összes nyugdíjas korú foglalkoztatottnak viszont 12,9 volt egyetemi végzettségű.

A 15-74 éves nyugdíjasok és foglalkoztatott nyugdíjasok iskolai végzettsége %¹⁹

	1995			2001		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	nő	együtt
Nyugdíjban részesülő foglalkoztatottak iskolai végzettség szerint						
8 ált.-nál kevesebb	12,6	11,8	12,2	2,6	2,5	2,5
8 általános	35,7	43,3	39,7	22,6	28,3	25,7
Szaktanulmányi, szakiskola	1,1	1,1	1,1	24,2	11,0	17,2
Gimnázium	4,8	11,7	8,4	3,7	11,5	7,8
Szakközépiskola	12,3	13,8	13,1	20,9	26,9	24,1
Főiskola	8,1	8,0	8,1	11,2	8,6	9,8
Egyetem	25,3	10,4	17,4	14,9	11,2	12,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nyugdíjban részesülő 15-74 éves népesség iskolai végzettség szerint						
8 ált.-nál kevesebb	24,6	33,4	29,8	11,9	18,9	16,0
8 általános	44,8	45,9	45,4	47,3	49,7	48,7
Szaktanulmányi, szakiskola	8,0	2,9	5,0	15,0	5,9	9,6
Gimnázium	4,4	5,7	5,2	3,9	7,8	6,2
Szakközépiskola	9,6	8,0	8,7	12,0	12,1	12,0
Főiskola	3,7	2,5	3,0	4,9	3,7	4,2
Egyetem	4,9	1,7	3,0	5,0	1,9	3,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Érdekes összevetni a nyugdíjas populáció végzettségi összetételét a munkaképes korú társadalom képzettségi mutatóival. A számokból egyértelműen kiderül, hogy a jelenleg időskorúak körében lényegesen magasabb a mindössze alapfokú végzettséggel rendelkezők aránya a közép-, vagy felsőfokú képzettséghez képest, míg az 50-54 éves korosztálynál (akik jelenleg 53-57 évesek, tekintve, hogy a felhasznált korcsoportokra vetített iskolai végzettséget vizsgáló felmérés 2002.-ben készült) érezhetően megjelenik a képzettségi szint növekedése, ami az eddig elmondottak alapján várhatóan kedvező hatással lesz ezen korosztályok időskori aktivitására.

A 25-64 éves népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása 2002 (%)²⁰

Iskolai végzettség	Korcsoport					
	25-29	45-49	50-54	55-59	60-64	45-64
Alapfokú	17,0	25,8	29,3	40,3	65,3	37,9
Középfokú	67,3	59,0	57,1	46,1	23,3	48,5
Felsőfokú	15,5	15,2	13,6	13,6	11,5	13,6
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹⁹ Adler Judit: A nyugdíjkorhatár-emelés hatásainak vizsgálata, különös tekintettel a korhatár további emelésének lehetőségeire és a foglalkoztatás helyzetére gyakorolt hatásokra (Vezetői összefoglaló) 8.-9.-o.

²⁰ Adler Judit: A 45 éven felüliek foglalkoztatási helyzete Vezetői összefoglaló GKI Rt.

Összességében tehát a nyugdíj melletti munkavállalásra elsősorban a magasabb iskolai végzettség mellett van lehetőség.

A munka-életkor meghosszabbításának, vagyis az aktív idősödés lehetőségének tehát a képzettség az egyik lehetséges alapja. Ezt a feltételezést támasztja alá az a tény is, hogy a nyugdíjbavonulást megelőző munka presztízsével azonos, vagy ahhoz legalább hasonló presztízsű munkavégzésre szinte kizárólag azoknak a nyugdíjas foglalkoztatottaknak van lehetősége akik eleve magasabb szakképzettséget igénylő, és ezáltal magasabb presztízsű munkakörből vonulnak nyugdíjba, ami egyébként feltételezi a magasabb összegű nyugellátást is.

Összegzés

A magyar időskorú populáció munkaerőpiacon való megjelenése tehát nem elhanyagolható mértékű, és ha figyelembe vesszük, hogy a kérdőíves felmérésekre adott válaszok alapján közel a jelenleg munkát végző nyugdíjasok kétszerese vállalna szívesen munkát, levonható az a következtetés, hogy az időskorúak munkavégzési – munkavállalási hajlandósága meglehetősen jó.

A munkavállalói képzettségi szint nagymértékben befolyásolja az időskori foglalkoztatás lehetőségét, és ebben a tekintetben is kedvező tendenciák figyelhetők meg a magyar társadalomban. Ezek a kedvező tendenciák azonban csak viszonylagosak, ugyanis még a 25-29 éves korcsoportban is mindössze 15,5%-os a felsőfokú végzettségűek aránya, ami a Lisszaboni Stratégiában meghatározott tudásalapú társadalom megteremtésére irányuló célkitűzéseinek tükrében rendkívül alacsony.

A demográfiai trendek tükrében a szociális ellátórendszerek fenntarthatóságát az alapozná meg, ha ezek a személyek az élet-munkaidő meghosszabbodása mellett tovább maradnának a munkaerőpiacon, és járulékfizetőként jelennének meg, nem pedig nyugdíjasként. A nyugdíjjogosultsági életkor felemelésének a lehetőségét a szakértők egyenlőre kizárják, különösen indokolatlannak tűnik az, ha figyelembe vesszük a társadalom általános rossz egészségügyi állapotát, továbbá, hogy a születéskor várható átlagos életkor Magyarországon jelenleg férfiaknál 66 év, nőknél 75 év.²¹

A korai nyugdíjbavonulás tendenciáját azonban célszerű lenne megfordítani, hiszen ezek a nyugdíjasok többségüknek foglalkoztatotti jogviszony létesítésére törekednek. A GKI kutatásából az is kiderül, hogy a nyugdíj mellett dolgozók átlagosan hat és fél évet dolgoznak (akár teljes-, akár rész munkaidőben) ami egyébként a nyugdíjas életük teljes hosszának mintegy 76%-át jelenti.

A korai nyugdíjbavonulás ellen szól az is, hogy a már nyugdíjas személy amennyiben elszakad a munkaerőpiactól, oda szinte már lehetetlen visszakérülnie, továbbá, hogy a foglalkoztatott nyugdíjasok nagy többsége a nyugdíjazását megelőző munkahelyhez kapcsolódik.

²¹ Iván László: Az öregedés élettani és társadalmi jelenségei – Az öregedés aktuális kérdései, Magyar Tudomány, 2002/4 412. o.

DÉRI ÁGNES

Eurokrataként Brüsszelben

A brüsszeli felvételi eljárások

A nemzetközi szervezetek összetételükben igyekeznek a tagsághoz alkalmazkodó igazgatási rendszert kialakítani. Ezekben a szervezetekben jól tükröződnek a nemzetközi emberi erőforrás menedzsment sajátosságai.¹ Közte az a mechanizmus, amellyel a szervezetek, így a brüsszeli unió, kialakítja toborzási, felvételi eljárásait. Tagállamként elemi érdekünk, hogy az EU-s intézményekben a lehető legnagyobb számban és területen, a hierarchia minden szintjén jelenjenek meg magyarok. Ezért Magyarország Európai Unió tagságából fakadó lehetőségek, jogok egyik fontos területe a magyar állampolgárok jelenléte az uniós intézményekben. Aki vágyat érez arra, hogy európai szinten, multikulturális környezetben folytassa szakmai munkáját, annak egy első látásra bonyolult, ám a bejutáshoz mindenki számára egyenlő esélyeket biztosító felvételi vizsgán kell megfelelnie.

Az Európai Unió intézményeibe történő felvételi folyamatot a 2002. júliusában létrehozott Európai Személyzeti Kiválasztási Hivatal (EPSO)² koordinálja, ezáltal egységesé téve a kiválasztási szempontokat és elveket. A hivatal célja, hogy „nyílt versenyvizsgák szervezésével magasan képzett szakembereket toborozzon az Európai Bizottság, a Tanács, az Európai Parlament, az Európai Bíróság, az Európai Számvevőszék, a Gazdasági és Szociális Bizottság, a Régiók Bizottsága és az Európai Ombudsman Hivatala részére.”³ Az EPSO információk pontként szolgál a jelentkezők számára, kezeli a pályázatokat és felelős a felvételik („nyílt versenyvizsgák”) gyakorlati megszervezéséért.

Karrier Európa szívében

Az EU intézményrendszere számos lehetőséget kínál úgy felső-, mint középfokú végzettséggel rendelkezőknek. Ezekben belül is többféle státuszban lehet elhelyezkedni. A munkalehetőségek különböző formái a munkaviszony időtartamában, illetve a bérezésben és egyéb juttatásokban térnek el egymástól. Aki nem végérvényesen szeretne egy EU-intézménynél munkát vállalni, az előtt nyitva állnak az időszakos lehetőségek: szerződéses (contractual agent) és ideiglenes (temporary) alkalmazottak számára is hirdetnek posztokat, ezekben az esetekben a hagyományos versenyvizsgától részben eltérő a kiválasztási folyamat.

Annak megfelelően, hogy a poszt milyen képzettséget, felkészültséget, tapasztalatot igényel, az EU-intézményekben 2004 májusáig A, B, C és D típusú pozíciókról beszélhettünk. A 2004-es intézményi reform részeként a karrierstruktúra is átalakult,

¹ Poór József: HR mozgásban. Nemzetköziesedés az emberi erőforrás menedzsmentben. MMCP Bt. Budapest. 2006.

² EPSO- European Personnel Selection Office/Office Européen de Selection du Personnel

³ Karrier az EU intézményeiben. Európai Közösségek. Brüsszel. 2003.

a kategóriák száma kettőre – adminisztrátor és asszisztens – csökkent. Az egyes kategóriákon belül a ledolgozott évek, a tapasztalat alapján különböző lépcsők (step) léteznek – ezek adják a besorolás szerint megállapított fizetés alapját is.

Az *asszisztensi* fokozatra a középfokú végzettséggel rendelkező jelentkezőket várják: az alkalmazottak feladata elsősorban az adatszolgáltatás, végrehajtás, ide tartoznak az adminisztratív és titkári jellegű tevékenységek, költségvetési ügyek, informatikai feladatok az EU-tevékenységek valamennyi területén.

Az *adminisztrátori* fokozat magasabb elvárásokkal jár együtt, ezek a pozíciók a diplomások számára nyitottak. Kategóriától függetlenül fontos a vállalkozó kedv, a kezdeményezőkészség, az elkötelezettség, valamint a világos és egyértelmű kifejezőkészség szóban és írásban egyaránt. A jó köztisztviselő továbbá objektív és pártatlan, tiszteletben tartja az esélyegyenlőség elvét és minden - az EU húsz hivatalos nyelvén bármelyikén íródott - levélre tizenöt munkanapon belül, az eredeti levél nyelvén választ ad.

Út az EU intézményeibe

Az „egész életre szóló” köztisztviselői állást egy EPSO versenyvizsgán való sikeres szerepléssel lehet megszerezni. A bejutás nem könnyű, már csak azért sem, mert egyes versenyek esetében kifejezetten nagy az érdeklődés, nem ritka, hogy húsz-harmincszorosa a túljelentkezés.

A versenyvizsga-kiírások a tagállamok országos napilapjaiban, internetes oldalon, az EU Hivatalos Lapjában (*Official Journal*) és az EPSO honlapján (<http://europa.eu.int/epso>) jelennek meg. A köztisztviselők kiválasztási folyamatában az EU-intézmények maguk határozzák meg, hogy milyen feltételek mellett, milyen posztokra, hány jelentkezőt vesznek fel. Ország-kvóták nincsenek, léteznek azonban irányszámok, földrajzi arányok, mivel az Unió törekszik arra, hogy a tagállamok állampolgárai az egyes országok súlyával arányosan legyenek jelen az intézményekben, ezzel biztosítva az európai közszolgálat „földrajzi kiegyensúlyozottságát”.

A vizsgákra elektronikusan, az EPSO honlapján keresztül lehet jelentkezni. A pályázók a saját maguk által létrehozott „EPSO profilban” kapják meg az egyes szakaszokkal kapcsolatos üzeneteket, a vizsga helyével és idejével kapcsolatos információkat, majd pedig a vizsgák eredményeit is. A jelentkezési feltételek általában négy csoportba sorolhatók: állampolgárság, iskolai végzettség, nyelvismeret és - a meghirdetett besorolási szinttől függően - szakmai tapasztalat. A kezdő szinten munkatapasztalat nem szükséges, a felsővezetői szintekre jelentkezők azonban csak sokéves releváns szakmai munkatapasztalat birtokában szállhatnak versenybe, feltéve, ha ebből bizonyos részt vezetői beosztásban szereztek.

Az általános (pl. jogász, közigazdász, általános adminisztrátori) versenyvizsgák lebonyolítása 3 lépcsőben történik - helyileg a tagállamok fővárosaiban, illetve egy-két nagyobb városban. Az előválogató tesztek (pre-selection) - gyakorlatilag három feleletválasztós feladatsor - során a választott területen szerzett tudást, az európai integrációval és a közösségi politikákkal kapcsolatos ismereteket, valamint az általános verbális és numerikus (érvelési) készségeket mérik fel - mindezt angol, francia vagy német nyelven. Ezt követi egy írásbeli vizsga (az Unió korábbi 11 hivatalos nyelvén egyikén), amely a választott területre vonatkozó szakmai tudást, az elemző- és fogalmazói készséget hivatott felmérni. Ezek után már csak egy magyar nyelvű feljegyzést kell írni, összefoglalva az írásbeli vizsga első részének tartalmát és következtetéseit. Az előzőekben leírtaktól részben eltér a tolmács, jogász-nyelvész,

fordítói vizsgák menete – ez utóbbi esetben például az előválogatásnál csak az EU-ismereteket és a szövegértési készséget mérik fel, majd ezt követik a fordítási tesztek (az 1. és 2. idegen nyelvről magyarra kell fordítani).

Azoknak, akik az előválogató tesztek mindegyikén elérték az ötven százalékot, illetve az összesített eredményük a legjobb x (a kiírásban előre meghatározott szám) között van, egy részletes jelentkezési lapot kell kitölteni és az igazoló iratokkal együtt elküldeni az EPSO hivatalába. A beküldött dosszié alapján a kiválasztási bizottság – az uniós intézmények tisztviselőiből összeállított zsűri – dönt az egyes pályázók jelentkezési feltételeknek való megfeleléséről, ami egyben azt is jelenti, hogy az írásbeli részt csak ezeknek a jelölteknek javítják ki.

Ezt követően szintén csak egy adott számú jelentkező jut tovább a harmadik szakaszba, ami Brüsszelben, esetleg Luxembourgban zajlik. A szóbeli vizsgán a bizottság a feladatok ellátására való képességet, a szakmai tudást, az európai integrációra és a közösségi politikákra vonatkozó ismereteket, a kommunikációs készséget vizsgálja, valamint azt, hogy a pályázó mennyire képes az intézmények multikulturális környezetében önállóan és csapatban dolgozni.

Mindezek után a vizsgán sikeres pályázók előtt még egy nagy megpróbáltatás áll: a tényleges felvétel nagymértékben függ a megüresedő állások számától. A válogatás végén a teljesítmény alapján felállítják a „tartalékállományi listát”, az intézmények pedig összevetik a tartaléklistán szereplő jelentkezők önéletrajzát az általuk meghirdetett pozíciók munkaköri leírásával. Azokat a pályázókat, akik a profiljuk alapján leginkább megfelelnek a követelményeknek, személyes meghallgatásra hívják, és ez után történik a végső kiválasztás. A vizsga kiírásától számítva a teljes folyamat lezajlásáig hozzávetőlegesen 9 hónappal kell számolni, de még a verseny lezárása után sem ritka, hogy hónapok is eltelnek, amíg az EU valamelyik szervezete egyáltalán felveszi a kapcsolatot a jövőendő munkatárssal.

Magyarok az élmezőnyben

Az új tagállamok állampolgárai számára kiírt első pályázatokat az EPSO 2003. decemberében hirdette meg. A kiválasztási folyamat 2004-ben zajlott az általános adminisztrátori tisztviselők, a jogászok, közgazdászok, a számviteli szakértők, fordítók és a titkársági munkatársak körében. A második nagy kiválasztási hullám 2006 nyarán fejeződött be, amely már a 6 éves szakmai tapasztalattal rendelkezők számára szólt – ezen a tartaléklistán 55 magyar kapott helyet. Emellett középvezetői posztokra, kutatói, tolmács és jogász-nyelvész pozíciókra hirdettek felvételt, jelenleg pedig – az első körhöz hasonlóan – szakmai tapasztalattal nem rendelkező adminisztrátorokat és asszisztenseket keresnek. Összesen 45, illetve 65 álláshely áll nyitva a magyarok előtt. Ezeket a felvételiket kifejezetten az új tagországok állampolgárai számára hirdették, de 2006 márciusában lehetőség nyílt az összes tagállam polgáraival való megmérettetésre is. 2008, illetve 2010-ig ugyanis egy „átmeneti rezsim” érvényesül, amikor párhuzamosan folyik a felvételi eljárás a régi és az új tagállamok számára. Tehát vannak olyan kategóriák, ahol a felvételikre csak és kizárólag a 10 új tagállamból jelentkezhetnek, másokra viszont mind a 25 országból pályázhatnak jelentkezők.

Ez utóbbi esetben az akadályt tovább nehezíti, hogy ezek a felvételik egy plusz nyelvi követelmény megszabásával a régi tagállamok polgárait előnyben részesítik az újakkal szemben: az előválogató tesztet angol, francia vagy német nyelven lehet megírni. Az ezt követő esszé megírásához azonban a jelölteknek ismerniük kell egy

második, a régi tagállamokban használt tizenegy hivatalos nyelv egyikét is. Vagyis ez azt jelenti, hogy amíg a régi tagállamok versenyzői megírhatják a felvételit a saját anyanyelvükön, addig az új tagállamok pályázóinak egy második idegen nyelvet kell használni.⁴ Ezekre az esetekre az új tagországok jogi „védelmét” a csatlakozási szerződés garantálja, ami kötelezi az intézményeket, hogy egy adott számú embert felvegyenek az új tagállamokból, ezzel biztosítva az intézményeken belüli „földrajzi egyensúlyt”.

Az elmúlt két év tapasztalata alapján azt mondhatjuk, az eddigi kiválasztási eljárásokon a magyarok jól szerepeltek. Az intézmények 2004. május 1-je utáni létszámbővítésére vonatkozó határozat alapján Magyarország az Európai Bizottságnál kb. 520-525 fő, míg az összes uniós intézményben kb. 600-620 fő felvételére számíthat. Az Európai Bizottság statisztikái szerint eddig 267 magyar alkalmazottat vettek fel és ezen belül is vezetői állások tekintetében Magyarország kiemelt helyen áll: amíg Lengyelországnak 11, Csehországnak 6 közép- és felsővezetői posztja van, a magyarok közül 13 főnek jutott ilyen hely. A 267 magyar közül 174 adminisztrátorként dolgozik, miközben Lengyelországnak 218, Csehországnak 141 „AD” kategóriás posztja van.

A jövő – az automatizált kiválasztás

Egy felmérés szerint⁵ a vállalatok csupán 33 százaléka fogadja e-mailen a meghirdetett állásokra küldött jelentkezéseket, mindössze egynegyedük használ elektronikus jelentkezési lapokat, és kevesebb mint öt százalékuk alkalmaz online kiválasztási teszteket a rövidebb átfutási idő és a költségek csökkentése érdekében. Korábban az EU-intézményekben egy nagyobb versenyvizsga-folyamat átlagosan 18-20 hónapig tartott. A folyamat egyszerűsödésével (többek között a választható nyelvek számának lecsökkentésével) ma már kilenc hónappal számolhatunk, de ez a jelentkezők számának és a felvételi folyamat egyéb sajátosságainak függvényében változik. A köztisztviselők lehető leggyorsabb és legeredményesebb felvételét biztosítandó, a kiválasztási folyamat további egyszerűsítésére van szükség. Az egyik legfontosabb újítás, hogy az előválogató teszteket már számítógépen kell kitölteni - ez az új eljárás a „computer-based testing”, vagyis a számítógép-alapú tesztelés.

Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy az európai integrációval és a közösségi politikákkal kapcsolatos tudásról, valamint az általános verbális és numerikus (érvelési) készségekről a képernyő előtt ülve kell számot adni. A választott területen szerzett tudást mérő feladatsor és az esszé megírása - egyelőre még - továbbra is papíron történik. Ennek az újításnak számos előnye, de ugyanakkor hátránya is van. A módszer költséghatékony, mert a kérdéseket egy adatbázisban „előre legyártva” tárolják és a feladatsorokat nem kell kinyomtatni, ami munka- és időmegtakarítást is jelent. A jelentkezők szempontjából továbbá óriási előny a nagyobb rugalmasság, mivel nem kizárólag egy adott napon történik a tesztírás, hanem bizonyos időszakon belül lehet időpontot foglalni. Az új rendszer szépséghibája, hogy az adatbázist folyamatosan frissíteni kell, a pályázóknak kétszer kell megjelenni a kiválasztáson - mivel az írásbelire egy későbbi időpontban kerül sor -, valamint gondot okozhatnak az esetleges technikai problémák is. A számítógép-alapú tesztelést elsőként a szerződéses

⁴ A versenykiírás jogi háttere az a tanácsi határozat, amely lehetővé teszi, hogy az EPSO olyan vizsgákat is kiirjon, melyek „főnyelve” a régi tagállamok hivatalos nyelvének egyike.

⁵ IRS Employment Review, 2003

alkalmazottak esetében használták, de a pozitív tapasztalatok alapján az új tagállamoknak kiírt legújabb felvételikén is már ezt a módszert alkalmazza az EPSO.

Olyan hatalmas és felelős szervezet, mint az Európai Unió, működéséből adódóan számos nehezen leküzdhető bürokrata vonást hord. Ennek számos kritikáját ismerjük, ezek a kritikák igyekeznek folyamatosan javítani az uniós mechanizmust.⁶ Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk eddig több ezer honfitársunk előtt nyitotta meg az utat ahhoz, hogy eurokrataként vállaljon munkát, építsen karriert. Az uniós karrier nem csak a fiatalok és a diplomások számára elérhető jövő: az EU intézményei számos szakterületen különböző felkészültségű, tapasztalatú szakembert várnak a jövőben is.

⁶ Pl. Günter Verheugen, az Európai Bizottság ipari biztosának nyilatkozata. Magyar Hírlap. 2006. október 6. p.8.

AGÁRDI PÉTER

A mai magyar média néhány jelensége és fejlődési irányai*

Viharos gyorsasággal zajlanak hazánkban is a „médiaesemények”. Nem beszélve egyes műsorok, sorozatok népszerűségéről vagy éppen csődjéről, médiasztárok tündökléséről és bukásáról, érzékelhetően komoly átalakulások jellemzik a hazai sajtó, tömegkommunikáció, illetve a média szerkezetét, nyilvánosságát, tulajdonosi körét, infrastruktúráját, pénzügyi és reklámpiacát is. Ugyanakkor az MTV Zrt. budapesti épületének 2006. szeptemberi vandál lerohanása, az ezt részben motiváló torz ideológiák, továbbá a zavargásoknak egyes médiumokban tapasztalt felháborítóan elfogult, már-már alkotmányellenes mozgósításra is vállalkozó közvetítése a *modernizálódással* együttélő „barbár médiakép” társadalmi elevenségére is fájdalmasan rávilágítanak. Az alábbiakban mégsem elsősorban ez utóbbi tendenciákkal, hanem a globális folyamatok hazai realizálódásával foglalkozom.

Köztudott, hogy a társadalmi nyilvánosság – főleg eredeti, Jürgen Habermas által kidolgozott értelmében – nem azonos a médiáéval, jóllehet a sajtónak, a rádióknak, a televízióknak és az internetnek óriási szerepe van e nyilvánosság, azaz a társadalmi élet, az „okoskodó közönség” egészséges működésében és a konfliktusok nyílt, széleskörű kihordásában, a mindenkori hatalom kontrolljában. A globalizáció mai fokán és az elektronikus média, a világháló elterjedtsége mellett ugyanakkor – sajnos – valóban leegyszerűsödni látszik napjainkban a nyilvánosság fogalma a médiára, szinte minden információ, szolgáltatás, kultúra és politikum *mediatizálódik*. Ez különösen szembeűnő a helyi, az országos és a világpolitikában – a közigazgatási kommunikáció aktorai és használói nap mint nap érzékelhetik is ennek áldásait és átkait.

Miközben a média immár milliós-milliárdos tömeghez tudja szinte egyidejűleg eljuttatni az információkat, a „képek”-et és a véleményeket, sőt lehetőséget ad a különböző lokális vagy egyetemes kérdések széleskörű megvitatására, a vélemények begyűjtésére és operacionalizálására (tehát ennyiben erősítheti a *demokratikus* tendenciákat és közérzületet), egyúttal soha nem látott hatékonysággal képes manipulálni is az egyéneket és a közösségeket. Olykor a szórakoztatás, a kikapcsolódás ideológiájával, például az üzleti alapú *infotainment* műfajának terjedésével. A *media* – ezért is – nagymértékben *átpolitizálódott*, aminek sajátos következménye, illetve együttthatója a *politika mediatizálódása* is. Olykor már-már az a látszat (sőt akár a valóság), hogy „műsorpártok” és „showman”-ek versengenek – jószerivel a képernyőn – a hatalomért, s valójában megrendezett valóságshow-k szavazó tanúi vagyunk mi, a képernyő elé ültetett nézők. A közigazgatás „nagy” és köznap i ügyeinek

* A Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karán holland és magyar kormányzati támogatással folyó közigazgatási kommunikációs képzésen tartott előadás nyomán. Megjelenés előtt a *Közigazgatási kommunikáció Magyarországon* c. kötetben is. Szerkesztő: Farkas Éva és Katus József.

társadalmi nyilvánosságában is nap mint nap tetten érhető ez a tünet; ezért is kulcskérdés, hogy a folyamatos sajtómunka vagy a rendkívüli ügyek kapcsán ki kezdeményez, hogyan megy a dolgok elébe egy-egy intézmény, milyen PR-eszközökkel él, milyen gyors és hiteles a reagáló képessége. S nem utolsósorban: hogy milyen előadói képessége, meggyőző ereje, politikai habitusa és nyelvi-metakommunikációs kultúrája van a közszereplőnek.

Nem feladata tanulmányomnak, hogy ezzel a legutóbb említett – egyébként roppant fontos – szemponttal foglalkozzék, mindazonáltal meg kell jegyeztem: egy-egy társadalmi konfliktus kezelésének egyre döntőbb eszköze a *közszereplők kommunikációs képessége*. De az is, hogy minden résztvevő pontosan érzékelje azt a – nemzetközileg és gazdaságilag (akár akarjuk, akár nem) roppant erősen determinált – médiaközeget, amelyben „az élet zajlik”; vagyis hogy éljen eszközeivel és példáival, hogy ne ellenségként, de ne is félelmetes „negyedik hatalmi ág”-ként tekintsen a tömegkommunikációra. Ha önálló intézményrendszer is a sajtó, az elektronikus média és az internet világa, szervesen beépül az *információs kultúra nemzeti és egyetemes – ma már alapvetően tőkevezérelt – világába* (erről szó az ún. „információs társadalom és gazdaság”), bár az államoknak, a közösségeknek, a civil szférának igenis van módja alakítani rajtuk. Tehát nem „bűnbak”, de nem is „csodaszer” a média; mondhatjuk: az ami, „csak” tudni kell vele bánni. Persze ez a „csak” a legnehezebb.

Néhány újabb médiaszociológiai jelenség

A legutóbbi években stabilizálódni látszik a feltűnően magas *televíziónézettség* hazánkban; a felnőttek átlagban napi négy – négy és fél órát ülnek a tévék előtt, vagy legalább is hagyják bekapcsolva a készüléket. A programok között a két országos kereskedelmi hálózat, az *RTL Klub* és a *TV2* dominál, tértérítésükben – az elmúlt 16 év médiapolitikai hibái és a köztelevízió gyengeségei mellett – az igénytelenség, az extremitások és sztárkultusz iránti széleskörű érdeklődés, a valóságshow-kban (is) testet öltő „minden eladó”-attitűd agresszív terjedése, a tömegeknek a túlpolitizált „közszolgálati” médiumokból való kiábrándulása is szerepet játszik. Ha az elmúlt években javult is a köztelevízió, az *Magyar Televízió Zrt.* műsorpolitikája, sőt például a mindkét programján futó *Kultúrház* napi kb. kétszázezer nézőt vonz, továbbá ha a *Duna Televízió* igényes filmkínálata örömdetes is, még mindig a kommercializálódás, az „egyre lejjebb” a hazai televíziózás trendje. Igen ritka az alapos, dokumentatív valóságfeltárással foglalkozó, igényes és valódi vitákkal jellemezhető hazai tévéműsor, csökken a hagyományos, illetve a modern nemzeti és egyetemes kultúra közvetítésére jutó idő, pénz, figyelem és tehetség, alig van friss és jó szellemű gyerekműsor.

A *rádiózásban* hasonló tendenciákat tapasztalhatunk. Két tőkeerős országos kereskedelmi rádióhálózat, a *Danubius Rádió* és a *Sláger Rádió* fedi le a piac nagy részét mind a hallgatottság, mind a reklámbevételek vonatkozásában, miközben a *közszolgálati rádió* évről évre veszít népszerűségéből, s mára gyakorlatilag csak a 40 év feletti korosztályok hallgatják rendszeresen. Még így is az övéi a leghallgatottabb (mert a legrészletesebb, legsokoldalúbb) politikai tájékoztató és kulturális-zenei műsorok, de a *Kossuth rádió* – éveken át tapasztalt s csak újabban korrigálni kezdett – súlyos egyoldalúságok által terhelt tartja ezt az elsőbbséget, s komoly átalakításra szorul mind a *Petőfi*, mind a *Bartók* rádió műsorpolitikája is. Ugyanakkor örömdetesen szaporodnak az igényes regionális és lokális rádióprogramok, amelyek közül

némelyik – legalább is a tájékoztató funkciót illetően – esetenként „közszolgálatibb” a hivatalosan közszolgálati műsorszolgáltatóként bejegyzettnél, mint például az ország közel felén hallható *Klubrádió* vagy akár az elsősorban Budapest környékén hallható, viszont mobiltelefonos szolgáltatással bárhonnét elérhető *Inforádió*.

Nem részletezve a tágabb médiakínálatba tartozó cd- és DVD-kínálatot, a mindent előntő könnyűzenei hangfüggöny egyre nagyobb felületét kitöltő fájlcsereelőprogramokat, MP3-lejátszókat és a roppant dinamikusan fejlődő mobiltelefoniat (ami egyúttal a televíziós, rádiós és internetes tartalomszolgáltatás befogadására és konvergenciájára is óriási lehetőséget biztosít, főleg a fiatalabb korosztályoknál), még egy fontos médiumról kell szólnunk, amelynek a közéleti kommunikáció szempontjából is ugrásszerűen nő a szerepe. A *számítógép- és internethasználatra* gondolok, vagyis az információs társadalom egyelőre legmodernebb technikai infrastruktúrájára. Ez persze korántsem csupán technika, hanem – ha egyáltalán „van” – sokkal és egyre inkább „második írásbeliség”, szocializációs-kulturális készség és képesség is.

Hogy a digitális kultúrának mekkora a jelentősége éppen a közigazgatásban, aligha kell bizonygatni, főleg, hogy a *Közháló-program*, a digitális *ügyfélkapu-rendszer* kiépülése az elmúlt évek kétségtelen sikertörténete: 2005 végén Magyarországon településeinek már a 84%-án (2617) voltak e-pontok (igaz: többségük iskolákban), s az állampolgárok 18%-a vette igénybe az e-közigazgatás szolgáltatásait. Mindezzel együtt nem lehetünk elégedettek: az Európai Unióhoz frissen csatlakozott országok között (nem beszélve az Unió átlagáról) elég hátul kullogunk a *családi, háztartási internethasználat* – persze azért számszerűsíthető némi – fejlődésében, s a magyar társadalmon belüli digitális olló is tágulni látszik. Legyen elég csak három 2005. végi adatot idézni: hazánk felnőtt lakosságának 34%-a használ internetet, a háztartásoknak csak 29%-a, *szélessávú internet*-előfizetéssel pedig – ami a komoly, intenzív hálózati aktivitás előfeltétele – a lakosoknak csupán 4,6%-a rendelkezik.

Miközben mégiscsak – ha nem is a szükséges gyorsasággal és kulturális szélességgel, továbbá megannyi régi-új ellentmondással – előreléptünk a digitális írástudás terjedésében, komoly bajok mutatkoznak a *hagyományos írástudás* terén. Romlik a felnőttek és a gyermekek szövegértése és olvasási képessége, másfél-két millióra becsülik a funkcionális analfabéták számát. Ez is magyarázza, hogy visszaesőben a hagyományos olvasáskultúra, folyamatosan csökken a könyv és a nyomtatott sajtó, ez utóbbin belül különösen az igényesebb, az ún. minőségi újságok népszerűsége és olvasottsága, ami megint csak gyengíti az *elemző, kritikus, vitatkozó, kulturált nyilvánosság* társadalmi pozícióit. A bulvárlapok és a szórakoztató magazinok expanziója egyrészt érzhető igényekre felel, másrészt viszont aggasztó tendenciákra vall, amelyek mögött hiába emlegetjük „mentséggként” a világtendenciákat, a globális folyamatokat, a jelenségbe sem a valódi demokrácia és kultúra, sem a nemzeti identitás megőrzése és megerősítése szempontjából nem törődhetünk bele. Persze vitatkozhatunk s vitakozunk is a konzervatív, romantikus, befelé forduló, helyenként egyenesen demagóg globalizációellenességgel, de hasznosabb, ha a globalizáció és az információs társadalom divergáló esélyei közül a *jobbakat* ragadjuk meg. Az alternatív lehetőségek közül az előremutatókat kell felismernünk és megragadnunk, ez azonban már „csak” rajtunk, állampolgárokon, közösségeken, államokon – no meg természetesen az anyagi erők koncentrálásán és tudatos fölhasználásán – múlik.

Ebben a részben *kommercializált és lebutított*, részben viszont dinamikusan fejlődő és pozitív irányba is pluralizálódó közegben zajlik az *össztársadalmi* – ezen

belül a *közigazgatási – kommunikáció*. Nem részletezem a követelményeit, de a fentiek alapján is világos: alapvető kötelezettség az elolvasható, illetve felfogható közlemények, magyarázatok szükségszerű tömörsége, ugyanakkor a „hírték-érzékeny” szerkesztés és a személyes hitelesítés. Ugyanakkor látni kell, hogy néhány éven belül további komoly változásokra kell fölkészülni a hazai sajtó és média rendszerében, amelyek elementárisan (jó vagy rossz irányban?) fognak hatni az egész társadalmi nyilvánosságra.

Új jelenségek a láthatáron

A fentiekben tömören jelzett tendenciák meghosszabbításán, gyorsulásán túl más természetű változásoknak is elébe nézünk, illetve elébe kell menjünk. Csak néhányra utalok az alábbiakban. A világtendenciáknak megfelelően hazánkban is megkezdődött a *digitális televíziózás és rádiózás* korszaka, bár egyelőre még csak kísérleti fázisban. 2012 viszont „határnap”, addigra az analóg helyett erre kell átállnia közszolgálati televíziózásnak és rádiózásnak. A digitális vételhez szükséges adapter-, modem-, illetve készülékkínálat gyártási felfuttatása még odébb van, de ha valóban reális kínálatként szaporodik meg legalább ötszörösére a rádiós és televíziós programkínálat, főleg a közszolgálatiaké, akkor nem csupán az ún. frekvenciaszűkösség kerül le a napirendről, hanem az igényesség és a differenciálás számára is kedvező lehetőségek teremthetők.

Ezzel összefüggésben is talán lesz felelősségérzet a parlamenti politikai erőkből, hogy végre megalkossák az *új médiatörvényt* (kétharmados többséget igényel!), amely a XXI. század elejének technikai, infrastrukturális, társadalmi és kulturális valóságához igazítaná ezt a „sokat próbált” jogszabályt. Takarékosabb, ugyanakkor hatékonyabb és minőségelvűbb médiarendszert lenne hivatott ösztönözni, illetve szolgálni az új törvény, figyelembe kellene venni az Európai Unió normáit és régió-felfogását. Az új törvénynek már az ún. *mediakonvergencia* talaján kell állnia: a mobil és vezeték nélküli *távközlés*, az auditív, vizuális és akusztikus *tartalomszolgáltatás*, valamint a *digitális-internetes infrastruktúra*, technika és szolgáltatás egyre fantasztikusabb integrációs lehetőségeiből ajánlatos kiindulnia, de nem is tehet mást. Említettem már a regionális és lokális média perspektíváit: nos ahogy ezen a téren az elmúlt másfél évtized egyik legdinamikusabb (ha nem is problémamentes) fejlődését a nyomtatott lapkiadás produkálta, ezen belül is az ún. *globális sajtóé*, úgy az elkövetkező években a vidéki nem-kereskedelmi, civil média fejlődése-fejlesztése is elodázhatatlan, ha komolyan akarjuk venni az országot, a lakosság valódi igényeit és az Európai Unió követelményeit. Aligha kell bizonygatni, mennyire fontos ez a közigazgatási kommunikáció szempontjából.

A *nemzeti kultúra* nem csupán műveltségi kánon, szabadidős programkínálat vagy hagyományörző „értéktár”: látszólagos „ráfizetése” ellenére rendkívül fontos egész jelenünk és jövőnk, a társadalmi esélyegyenlőség, a gazdaság versenyképessége, a kreativitás, a demokratikus közviszonyok szempontjából is. A média előtt ebben a vonatkozásban is komoly kihívások tornyosulnak: egyrészt föl kell erősíteni kultúráközvetítő szerepét, különös tekintettel arra, hogy a magyar társadalom jelentős része számára ma *csak az elektronikus média kínál (ha kínál) valamiféle kultúrát*. Másrészt viszont a mediakonvergencia lehetőségeit kihasználva, országos és európai uniós projektek segítségével tudatosan és sebesen digitalizálni kell a magyar kultúra alapértékeit és kurrens kínálatát; nemcsak a megőrzés és a széleskörű hazai hozzáférés biztosítása érdekében, hanem az internet nyilvánossága által

elérhető „globalizálás” szándékával is. Az eddigi kezdeményezések – pl. a *DIA*, azaz a Digitális Irodalmi Akadémia, a *NAVA*, azaz a Nemzeti Audiovizuális Archívum, valamint az *NDA*, vagyis a Nemzeti Digitális Adattár stb., mindegyik önálló honlapon is elérhető – kiszélesítésével és a (többnyelvű) digitalizálás fölgyorsításával, amibe a rádió- és tévémsorokon túl a klasszikus magyar filmek, színházi előadások, zeneművek, állandó múzeumi kiállítások, műemlékek stb. is beleértendők, nem a hagyományos kultúráközvetítés felszínes konkurenciáját, alternatíváját teremtik meg. Ellenkezőleg: a *kreatív nemzeti kulturális emlékezet* „segédcsapatait” állítjuk föl – olyanok (hazánkfiak, a határon túli magyarok és az érdeklődő külföldiek) számára is, akik másként nem juthatnak hozzá az eredetiekhez. Így megnőhet az esélye annak, hogy a tradicionális és a modern média, illetve kultúra ne ellenfelek, ne szomszédvá-
rak, hanem szövetségesek, nemcsak egymásra utalt, hanem egymást erősítő „partne-
rek” legyenek. Ha nem is hibátlan, de előremutató példája volt ennek az együttmű-
ködésnek a *Nagy Könyv* 2005-ös játékos vetélkedősorozata, amely a televízió, a
könyvszakma, az internet és a könyvtárak sikeres összmunkájának, integrációjának
további lehetőségeire is rámutatott.

A média régi–új funkciói a XXI. század elején

Természetesen nincs értelme iskolásan és mereven tételekbe szedni és kőbe vésni a média alapfunkcióit. Főleg hogy történetileg változnak, s mivel az éppen a fentiek-
ben jelzett várható átalakulások nagy mértékben hatni fognak ezeknek a funkcióknak
a belső átrendeződésére s esetleg újakkal is bővül a soruk. Mégis ajánlatos – mégoly
viszonylagosan és „ideiglenesen” – rögzíteni a napjainkban átlátható alapvető szere-
peket; éppen azokat, amelyek tartalmi és technikai értelemben nagyon is válaszolni
tudnak a legújabb szükségletekre, s amelyek ugyanakkor az immár tradicionális
funkciók némelyikének az érvényességét is megerősítik. Természetesen médiumon-
ként és a három alaptípushoz (azaz a kereskedelmi, a közszolgálati és a nem nyere-
ségérdekelt–civil modellhez) tartozás, illetve a vételkörzet három szintje (országos,
regionális és lokális) szerint ezek a funkciók különbözőképpen kombinálódnak,
eltérő hangsúlyaik vannak. Egészében azonban mégis meg lehet ragadni velük a
sajtó, a rádió, a televízió és az internet – mint a média egésze és egyes intézményei
– funkcióit.

Egyes kézikönyvek szerint a funkciókat négy főcsoportba is lehet sorolni:

- információs
- szórakoztató
- rábeszélő, azaz reklámozó
- kultúráközvetítő

Tágabb és alaposabb elemzéssel azonban differenciáltabban rögzíthetjük ezeket
a régi–új funkciókat: tájékoztató, hírszolgáltató

- társadalmi ellenőrző és véleményalakító, konfliktuskihordó és integráló
- nemzeti-közösségi identitásteremtő és –építő
- kultúrateremtő és –közvetítő
- nyelvi, vallási, viselkedési stb. normaadó és nevelő
- szórakoztató–rekreációs
- egyéni önismeretet erősítő, személyiségfejlesztő, mentálhigiénés
- hétköznapi szolgáltató, közigazgatási kommunikációs
- rábeszélő, PR- és reklámozó

- nemzeti kisebbségek, sajátos társadalmi rétegek, foglalkozási és hobbi-csoportok igényeit kielégítő, identitásukat erősítő oktató
- távoktató és andragógiai
- nemzeti jelentőségű archívumokat fenntartó és működtető
- nemzeti jelentőségű művészeti együtteseket fenntartó és működtető
- és végül: a korlátozottan üzleti jellegű rendezvényszervezési, kiadási, másolási funkció

Nem szükséges, hogy hosszadalmasan kibontsam ezeket a funkciókat és tucatnyi példán bizonyítsam érvényességüket, illetve bemutassam konfliktusokkal terhes érvényesülésüket. Arra sincs mód az alábbiakban, hogy a hazai médiarendszer működésének gazdasági és közpolitikai dimenzióját részletesen feltárjam, ami egyébként szinte hónapról hónapra él meg változásokat, alakulásokat. *Illusztrációként* csupán a Magyar Rádió Zrt. 2006. nyári-őszi helyzetét villantom fel, akár egyfajta *állatorvosi lóként* is: a Rádió története, jelene és távlata, mint cseppben a tenger, magába sűríti a hazai médiarendszer legtöbb értékét, ellentmondását, megoldandó kérdését. A *közigazgatási kommunikáció* szempontjából is. Nem tagadom: azért is a Magyar Rádió Zrt.-t választom demonstrációs példaként, mivel a hazai médiumok közül az ő működését ismerem a legjobban, továbbá mert 35 éve – különböző feladatok és megbízatások vállalásával – személyesen is kötődöm hozzá; felelősséget is érzek iránta, szeretem, de éppen ezért kritikus–önkritikus is vagyok vele kapcsolatban.

Az 1925 óta működő *Magyar Rádió* évtizedeken át a legnagyobb hagyományú és társadalmi presztízsű médiumok közé tartozott; szinte valamennyi fent említett funkciót magas színvonalon (ha persze nem is hibátlanul) gyakorolta. A különböző történelmi periódusokban, társadalmi rendszerekben, a Horthy-korszak vagy az államszocializmus egyes időszakaiban a lehetséges maximumot hozták ki belőle munkatársai – azok között a szigorúan megszabott politikai feltételek között is, amelyeket a kor hatalmi szerkezete megszabott, illetve egyáltalán engedélyezett eme központilag irányított állami tömegkommunikációs intézmény számára. Aligha véletlen, hogy a Rádió a magyar kultúra olyan nagy egyéniségeit is magukhoz tudta vonzani, mint az 1930-as években Németh László, Cs. Szabó László, Dohnányi Ernő, majd Ortutay Gyula, Schöpflin Gyula, Kroó György vagy Durkó Zsolt, nem említve most az itt országos hírűvé vált rádiós egyéniségeket, kreatív műszaki szakembereket és a Rádióban otthon találó színészeket, zenészeket, rendezőket, költőket és írókat. Hogy így történhetett, abban persze jelentős szerepet játszottak a Rádió azon vezetői, akik az adott politikai rendszer elkötelezettjeiként is a minőség és az innováció iránt fogékonyan, a politika szabta korlátokat is olykor feszegetve irányították az intézményt. Különösen két egyéniség neve érdemel említést ebből a szempontból: *Kozma Miklósé* az 1920–1930-as évekből és *Hárs Istváné* az 1960–1980-as évekből. A Magyar Rádió társadalmi presztízsét növelte az a valóságos és szimbolikus szerepe is, amelyet nagy történelmi sorsfordulókon játszott, hadd utaljak csak 1956-ra vagy az 1988–1990 körüli békés rendszerváltásra.

A Magyar Rádió a rendszerváltozással megindult többpártrendszeres piacgazdasági korszakban nem igazán tudott élni a kiszélesedett lehetőségekkel, bár nagyon értékes folyamatok is megindultak műsorpolitikájában. Túl azon, hogy tehetséges alkotógárdájának jelentős része (különböző okokból) kiröppent, és sokan közülük a pluralizálódó magyar médiarendszer más intézményeinek (kereskedelmi rádiók, televíziók, lapok, internetes cégek stb.) meghatározó egyéniségévé váltak, 1998-tól, elsősorban a politikai pártok közötti küzdelem miatt fokozatosan elvesztette nehezen

kivívott autonómiáját, belsőleg is kiszolgáltatottja lett ezeknek a csatáknak. Az 1996-os médiatörvény – bár sok hibát tartalmazott – elvileg lehetővé tette volna a Magyar Rádió Részvénytársaság korszerű közszolgálati intézménnyé alakulását és technikai-infrastrukturális modernizációját, de – néhány vitathatatlan eredmény ellenére – ez elmaradt. A kereskedelmi médiumokkal vívott egyenlőtlen harcban, a tartós finanszírozási gondok és az intézmény irányításáért folyó politikai küzdelemben a *Rádió fokozatosan teret veszített*. Bár maradtak, ma is vannak értékes, népszerű műsorai, hallgatóinak jelentős része, főleg a fiatalok elpártoltak tőle. Nem tudta megtalálni az új évszázad elejének megfelelő rádiózási modellt, s politikai és tájékoztató műsorai jelentős részében – e sorok írója véleménye szerint is – a közszolgálati normákat sértő egyoldalúság, a jobboldali politikai erőknek való kedvezés vagy/és kiszolgáltatottság vált jellemzővé.

Hogy miként és hogyan, aligha részletezhető ehelyütt (bőséges az erre vonatkozó szak-, memoár- és publicisztikai irodalom), mindazonáltal tény: 1998 óta az Alkotmánybíróság által is törvénytörő módon működött a Magyar Rádiót irányító tulajdonosi kezelő testület, a Magyar Rádió Közalapítvány kuratóriuma. 2000-től csonka kuratórium látta el a felügyeletet, így lett elnök 2001-ben Kondor Katalin, a 2002-ben kiegészült kuratórium viszont már nem tudta korrigálni a korábban hozott egyoldalú döntéseket. Így tovább folytatódott a Magyar Rádió eróziója. Igaz: közben felgyorsult az intézmény, főleg a műsorkészítés és a nagy értékű Archivum digitalizációja, megindult a hírportál és az online digitális műsorszolgáltatás is, de *elmaradt az igazi tartalmi és infrastrukturális reform*. A törvényhozás, a politikai elit mulasztásai miatt is a Rádió *finanszírozása* egyre nehezebb helyzetbe került, amihez azért a belső gazdálkodás nem egy hibás intézkedése, illetve számos racionalizálási intézkedés elmaradása is hozzájárult. Mindennek tetejébe Kondor Katalin mandátumának 2005. július 31-i lejártával egy éven át nem sikerült új elnököt választani, amiben a politikai erők megegyezési képtelensége és a kuratórium társadalmi delegáltjai egy részének súlyos szerepzavara, némelyikük tudatos zavarkeltése is szerepet játszott. Az egy éves interregnum alatt tovább romlott a Magyar Rádió Zrt. helyzete és presztízse, miközben műsorainak egyoldalúsága megmaradt. Végül a 2006-os parlamenti választások után, július elején Such György személyében sikerült elnököt választani, aki 2006. augusztus elsejétől állt munkába.

Az új elnök előtt *roppant kihívások, feladatok* tornyosulnak; pályázata alapján tisztában is van ezekkel, van is koncepciója arra, miképp oldja meg őket. Mire ez a tanulmány megjelenik és az olvasók, a hallgatók kezébe kerül, meg is kezdődik az új elnök programjának a végrehajtása. A Magyar Rádió Zrt.-t vissza kell vezetni a magyar médiatér centrumába, tudomásul véve természetesen azt, hogy a duális (sőt a nonprofit rádiókkal, televíziókkal együtt „triális”) médiapiacra nem könnyű akár csak valamennyit is visszaszerezni pozíciójából. Arról nem is beszélve, hogy a megújuló közszolgálati rádiónak mégsem a hallgatottság, a piaci verseny ádáz küzdelmeiben való helytállás az elsődleges szempontja. Át kell vezetni a Rádiót a digitális műsorsugárzás, a teljes médiakonvergencia, a mobiltelefonos és internetes rádiózás korszakába; újra kell szervezni a regionális programokat, s friss profillal gazdagítandó a Kossuth, a Petőfi és a Bartók műsora. Eközben nem szabad elveszíteni a hagyományos vételi technikával rendelkező, főleg idős és vidéki hallgatóságot; továbbra is van küldetése a budapesti székhelyű intézménynek a határon túli magyarság iránti elkötelezettség korszerű realizálása, valamint a magyar és az egyetemes kultúra modernségében is széleskörű közvetítése, őrzése terén. Mindeközben

nagyhorderejű *technológiaváltásra*, esetleg új székházba költözésre és – ezek nyomán is – belső szervezeti, humánpolitikai átalakításra lesz szükség, amit bizonyára nem lehet konfliktusok nélkül megoldani. Annál is kevésbé, mivel ezzel egyidejűleg vélhetően (remélhetőleg!) az országos médiarendszer, a médiafinanszírozás és a médiairányítás is reformokat fog megélni.

Tömören összefoglalva: médiapolitikai és műsorszerkesztési értelemben 1998 óta végre most nyílik esély a *törvényes működés*, illetve a Magyar Rádió függetlenségének *helyreállítására* és az új század elejéhez, az európai Magyarország társadalmához, nemzeti kultúráinkhoz méltó *modern rádiózásra*. Egyúttal a fentiekben elvileg jelzett, felsorolt média-alapfunkciók teljesítésére is, ami jelentős mértékben „tisztítja” a közigazgatási kommunikáció hatékony rádiós csatornáit is. Esély tehát nyílik a megújulásra, de garancia nincs. „Csak” a külső és belső aktorokon múlik, hogy ez az esély valósággá érik-e.

A Magyar Rádió Zrt-vel történtek és a benne tapasztalt, illetve meginduló folyamatok természetesen nem nagyíthatók ki mechanikusan a teljes hazai médiarendszerre, de – mint cseppben a tenger – azért az egészet is mintegy magukba sűrítik.

Felhasznált és ajánlott szakirodalom

- Agárdi Péter: Bródy Sándor u. 5-7. Rádió és médiapolitika a századforduló Magyarországon. Bp., Új Mandátum, 2005. /Membrán könyvek./
- Agárdi Péter: Magyar kultúra és média a XXI. század elején. Pécs, PTE FEEK, 2005.
- Bajomi-Lázár Péter: A politika mediatiszálódása és a média politizálódása. Médiautató 2005. tavasz, VI. évf. 1. sz., 39-51. p.
- Bayer József: Globalizáció, média, politika. A politikai kommunikáció változó kontextusa a globalizáció korában. In: Bayer József–Bajomi-Lázár Péter (szerk.): Globalizáció, média, politika. A politikai kommunikáció változása a globalizáció korában. Bp., MTA Politikai Tudományok Intézete, 2005. 9-47. p.
- Falussy Béla: Az időfelhasználás metszetei. Bp., Új Mandátum, 2004. Különös tekintettel „A magyar médiafogyasztás szerkezete és jellemzői napjainkban” c. fejezet az 59-72. p.
- Gálik Mihály–Polyák Gábor: Médiaszabályozás. Bp., Közgazdasági és Jogi Kvk. –Kerszöv, 2005.
- Gálik Mihály: A média átváltozásai – visszatekintés és jövőkép. Jel-kép 2005. 4. sz. 44-52. p.
- Kék notesz 2006. [Adatok és elemzés a magyarországi információs társadalomról.] www.internethajo.hu
- Médiapolitika. [Tematikus összeállítás. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok.] Médiafüzetek 2004. 1. sz. [2004. május]
- A legújabb médiatörvény-tervezet és vitája 2006 januárjától; elérhető az ORTT honlapjáról: http://www.akti.hu/akti/index_media.html
- Nagy Attila: *Az olvasás mint kiváltság? Adatok és töprengés „A Nagy Könyv” akció ürügyén.* Magyar Tudomány 2006. 9. sz. 1113-1119. p.
- Pikó András–Wisinger István–Zöldi László: Média- és sajtóismeret. Pécs, Dialog–Campus Kiadó, 2006. [Megjelenés előtt.]
- Vásárhelyi Mária: Katasztrófamarton. 168 Óra 2006. szeptember 28. 48-51. p.

SIPOS ANNA MAGDOLNA

A könyvtárak az információs társadalomban

(Tervek és tevékenységek a WSIS¹ I. és WSIS II. után)

*„Vajon azt a hatalmas tudást, amelyet az emberiség birtokolni fog,
mi köti össze a jövő állampolgárával?
... a könyvtár lesz ez az intézmény.” (Th. Roszak)*

Az 1987-ben kiadott és az anyaggyűjtését 1984. június 9-én lezáró Könyvtárosok kislexikona című kiadvány, KÖNYVTÁR szócikkének definíciója szerint: „*könyvtár: bizonyos szempontok szerint összeválogatott, megőrzésre és olvasásra szánt, feltárt és rendezett dokumentumgyűjtemény.*”² A kislexikon fogalmi meghatározását a 2000-ben megjelent Könyvtári fogalmak kisszótára című kiadvány a könyvtári anyaggal azonosítja: „*könyvtári anyag: a könyvek összessége, azaz bizonyos szempontok szerint összeválogatott, megőrzésre és olvasásra szánt, feltárt és rendezett dokumentumgyűjtemény*”³, miközben a könyvtár fogalmának sokféle – többek között számítástechnikai – értelmezését adja. A könyvtár fogalmi értelmezésének lényeges kiterjesztése olvasható a német nyelvterületen legújabban megjelent szaklexikon KÖNYVTÁR szócikkében: „*könyvtár: könyveket és egyéb médiát magában foglaló gyűjtemény. ... Az elektronikus adatfeldolgozás elterjedése alapvetően megváltoztatta a könyvtárak külső képét, a munkamódszereiket és a használatukat. A nagy könyvtárak regionális katalógusokban (Verbundkatalog) integrálódtak, és azok adatai az Internet révén szabadon hozzáférhetőek; a tartalmi feltárás területén is általánossá váltak a kooperatív eljárások. Az Internet révén lehetőség nyílt tanulmányok és könyvek közvetlen megrendelésére; az elektronikus publikációk és a digitális könyvtárak a közeljövőben további mélyreható változásokhoz vezetnek majd.*”⁴

A kiadványok megjelenési ideje olyan másfél évtizedet ölel fel, amely mind az egyetemes, mind pedig a magyar könyvtárügyben jelentős változásokat hozott. A köztudatban élő, klasszikus könyvtárképet, az elmélyült olvasás, tanulmányozás, a föliánsok, a nyugalom palotájának csendjét is felbolygatta az információs és a tudásközpontú társadalom víziója, majd valósága. A könyvek és a könyvtár jövőjéről megjelent, könyvtárnyi mennyiségű írás egy része – mint minden új média megjelenése esetén – vészharangokat kongatott a könyv és az olvasás kultúrája felett, mások pedig igyekeztek eliminálni az információs bumm hatásait. Jelenlegi ismereteink szerint oktalanság lenne akár az egyik, akár a másik vélemény mellett állást foglalni. Mint az már a média fejlődéstörténete

¹ WSIS: World Summit in the Information Society, az ENSZ által gondozott Információs Társadalom Csúcstalálkozóinak elterjedt rövidítése.

² Vértessy Miklós: Könyvtárosok kislexikona. – Bp.: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1987. – p. 122.

³ Buda Attila: Könyvtári fogalmak kisszótára. – Bp.: Korona Kiadó, 2000. – p. 145-146.

⁴ Rautenberg, Ursula: Reclams Sachlexikon des Buches. – 2., verbesserte Auflage. – Stuttgart: Philipp Reclam jun. GmbH & Co., 2003. – p. 61-63. (A szerző fordítása.)

során többször is bebizonyosodott, az igazság valahol a két szélsőséges nézet között keresendő. Ahogyan az információ-közvetítő elemek története során bármikor, úgy az információs és a tudás alapú társadalomban is megtalálják majd saját helyüket a különböző ismerethordozók, közöttük az írásos kultúrát hordozó könyvek és folyóiratok is, csakúgy mint az új, az elektronikus, illetve digitális dokumentumoknak nevezettek.

Miközben – véleményünk szerint – a hagyományos írásbeliség kultúrájának nincs félnivalója a kiszorulástól, aközben használatukban – vitathatatlanul – változásokat okozott a digitális úton elérhető dokumentumok megjelenése, elterjedése és egyre népszerűbbé válása. A hagyományos könyvtárkép egyik meghatározó attribútumának, a nyomtatott kiadványok használatának módosulásai, de ami még ennél is fontosabb az információ és a tudás megszerzésének kibővült lehetőségei a könyvtárak tevékenységére is döntő módon hatottak. A változás szükségessége két irányból is megfogalmazódott: egyrészt a múlt század nyolcvanas éveinek végén, de még inkább a kilencvenes években határozott társadalmi igényként, másrészt pedig az információk birtoklásának fontosságát felismerő könyvtáros szakmát képviselők egy csoportjának belső igényeként.

A hagyományos könyvtári tevékenység bővülése

A fent idézett könyvtári definíciók elsősorban azt a hagyományos köznapi könyvtárképet közvetítik, amelyben az évezredek óta működő bibliotéka tradicionális elemei a meghatározók, és a már napjainkban is jelenlévő elektronikus, digitális dokumentumok térhódítása vonatkozásában csupán óvatos prognózisra vállalkoznak. A könyvtár – története során a folyamatosan változó igények által meghatározott szempontok szerint – dokumentumokat gyűjt; az összegyűjtött dokumentumokat – szintén definiált és történelmileg változó szempontok figyelembevételével – feldolgozza, megőrzi és rendelkezésre bocsátja. Ám a valóságban, ez a klasszikus könyvtárkép az utóbbi évszázadokban lezajlott információs forradalmaknak eredményeként folyamatosan és lényegesen bővült.

A digitális technika robbanásszerű könyvtári elterjedése és ezzel a könyvtári tevékenység újabb szélesedése a távközlési csatornákon át történő, a távoli elérésű források, adatbázisok többnyire offline használatával kezdődött, az interaktivitást lehetővé tevő online eléréssel gyarapodott, majd a helyi elérést is biztosító CD-ROM-ok alkalmazásával folytatódott. A digitális technika könyvtári felhasználásának kiszélesedését jelentette a bibliotékákba beérkező dokumentumok adatairól készült információs adatbázisok digitális előállítási lehetőségeinek és az így létrehozott információs bázisok online elérhetőségének megteremtése. Ezzel a könyvtárak maguk is nyilvános hozzáférésű adatbázisgazdákka váltak. Az információk kezelésének újabb kapui nyíltak meg az internet hozzáférhetőségével. A megszokott korábbi információ-keresési gyakorlatot – belépés a releváns adatbázisba és annak interaktív igénybevétele – kiegészíti több, további keresésére alkalmas adatbázis, a primer, szekunder és terciér információkat tartalmazó forrás használata. Az internet kommunikációs lehetőségével korábban soha nem látott mennyiségű információs forrásban történő egyidejű keresés valósult meg. Ám ez a hihetetlen bőség egyben az internet-csapdáját is jelenti: „... az interneten ... kereshető információk korábban elképzelhetetlen mennyiségben (és tegyük hozzá: teljes összevisszaságban) állnak rendelkezésre. Az e célra szolgáló eszközök (azonosítók, metaadatok, keresőmotorok) ellenére az Internet abban a korszakban van, hogy gazdagabb minden könyvtárnál, a könyvtári funkció gyűjtő és szolgáltató részének sohasem ismert bőségét valósítja meg, de rendetlenebb és – elsősorban a meglévő, de fel nem tárható információk tömege a

>>beépített<< információ-veszteségek tekintetében – abszolút bőséget és relatív >>elnyomorodást<< hozott. Ennek a helyzetnek a megváltoztatásáért már sok minden történt, de még hosszú az út, amely az óriási lehetőségek adekvát használatához vezet.”⁵

Az itt csupán vázolt és a hagyományos könyvtári tevékenység jelentős kiterjesztését, változását jelentő folyamatokat tovább erősíti a napjainkban egyre inkább erősödő, a digitális információhordozók térhódításával egyidőben jelentkező, illetve ahhoz kapcsolódó információs és tudás alapú társadalom kialakulásának világméretű és világszerte érvényesülő folyamata. A fent leírt technikai, technológiai változásokat az információs társadalom kiépülésének folyamata kényszerítette ki és töltötte meg tartalommal. Ez egyrészt a robbanásszerűen megnövekedett információtermelést és -termést, másrészt pedig a társadalom és egyes tagjai részéről jelentkező, eddig soha nem látott nagyságú és differenciált információs igényt jelent.

Az UNESCO kommunikációs és információs programja

Az információs társadalom kialakulásának folyamatáról, a tudás felértékelődéséről már évtizedek óta jelentek meg annak prognózisát tartalmazó tanulmányok⁶, és napjainkban érvényesülő hatásainak elemzéséről is sorra jelennek meg írások. Tegyük hozzá, hogy ezt saját bőrünkön is tapasztaljuk. Azt, hogy ez a folyamat, illetve annak hiánya ma már nem csupán a világ fejlett társadalmainak problémája, hanem az egész világot átfogó globalizációs trend, mi sem bizonyítja jobban, hogy a témában illetékes nemzetközi szervezetek is egyre gyakrabban és egyre nagyobb intenzitással foglalkoznak a kérdéskörrel. Közülük feltétlenül meghatározó a világszerte nagy tekintélynek örvendő ENSZ szakosított szervezetének, az UNESCO-nak programja.

Az UNESCO kommunikációs és információs programja négy fő stratégiai célt jelöl meg⁷: az információs és kommunikációs technológiák felhasználása a tudás alapú társadalom érdekében; az Információs és Kommunikációs Technológiák (Information and communication technology, ITC-k) jobb kihasználása a képességfejlesztésben, a legitimációban, az irányításban és a társadalmi részvételben; tudományos kutatás, információáramlás és -csere területén a kapacitások megerősítése; a tanulási lehetőségek fejlesztése. Ezek a fő stratégiai célkitűzések egybeesnek a Nemzetközi Telekommunikációs Unió (ITU) információs társadalomról szóló világméretű csúcstalálkozóján⁸ feldolgozott témakörökkel, ezért az UNESCO – csatlakozva a programhoz – jelentős szerepet vállalt az Unió csúcstalálkozóinak előkészítésében és létrehozásában. A konferenciákon elhangzottak figyelembevételével alakította ki az UNESCO információs társadalom kérdéseivel kapcsolatos stratégiáját.

A csúcstalálkozót előkészítő bizottság fő tevékenysége a partnerek – civil szervezetek és kormányzati szervek – lehető legteljesebb mértékű bevonására irányult. Ennek érdekében 2002 februárjában, a témában érdekelt nem kormányzati szervek-

⁵ Ungváry Rudolf – Vajda Erik: Könyvtári információkeresés. – 2. javított kiadás. – Bp.: Typotex, 2002. – p. 13.

⁶ Az információs társadalom fogalmát a hetvenes évek elején vezették be az amerikai szociológusok, de az információ egyre növekvő gazdasági és társadalmi szerepével a gazdaságelemzők már az 1950-es és 1960-as évek fordulóján foglalkozni kezdtek. A fogalmat a kialakulóban lévő poszt-indusztriális társadalom jellemzésére használták és az elnevezés azon alapult, hogy az információ előállításával, feldolgozásával, gyűjtésével és tárolásával, elosztásával, valamint terjesztésével foglalkozó gazdasági szektor részesedése a teljes gazdasági szférában egyre meghatározóbbá vált.

⁷ Az UNESCO stratégiai célkitűzéseivel az Európai Unió azonosult és azok megvalósítását kiemelten kezeli.

⁸ World Summit on the Information Society (WSIS)

kel közösen négy konzultatív találkozót szerveztek, és azokon az alábbi fő témákat dolgozták fel: az infrastruktúra a fejlődő országokban; a kulturális különbségek és a szabadon felhasználható információk; a szólásszabadság az információs társadalomban; az oktatás és a tanulás az információs társadalomban. E találkozók kiegészítésére 2002 áprilisában egy ötödik találkozót is rendeztek, ahol megtárgyalták a civil társadalomnak WSIS előkészítésében játszott szerepét. A csúcstalálkozó létrehozásának másik fontos eleme volt regionális előkészítő konferenciák szervezése. Ezeket a WSIS előkészítő bizottsága az UNESCO Nemzeti Bizottságaival közösen az európai, a latin-amerikai és a karibi, az ázsiai és a csendes-óceáni térségben szervezte meg. 2002-ben és 2003-ban külön regionális egyeztetés tartottak a kormányzati szervekkel is. Ezeket túl még számtalan előkonferencia, konzultatív tanácskozás és szimpózium folytatásaként, 2003. december 10-12 között, Genfben került sor az első World Summit on the Information Society megrendezésére. E konferencia keretében határozták meg az információs társadalom alapelveit, annak jövőképét és a megvalósítás egyes lépéseit. Az Információs Társadalom közösen elfogadott koncepciója meghatározta az alapvető célokat, problémákat, s azokból kiindulva definiálta a konkrét feladatokat, valamint az elért eredmények értékelésének módjait. A politikai szándék és elkötelezettség kinyilvánítása érdekében a jelenlévő állam- és kormányfők, valamint miniszterek elvi deklarációt és akciótervet fogadtak el, amelyek körvonalazták a további feladatok fő irányait is.

A WSIS II. tanácskozást 2005. november 16-18 között, Tuniszban rendezték meg. E konferencia már a „tudástársadalom” három legfontosabb résztémáját dolgozta fel. A „Jövő formálása a tudáson keresztül” címmel rendezett kerekasztal politikai és stratégiai jelentőségű eszmecsere volt, ahol az információkhoz és a tudáshoz való szabad hozzáférés elvének érvényesítésében megfogalmazták az UNESCO világméretű koordinációs szerepét. Ez a kerekasztal deklarálta azt az alapelvet is, hogy a tudásból és az információk birtoklásából fakadó előnyöket az emberi fejlődés javára kell felhasználni. A második kerekasztal fő témája az „UNESCO szerepe a tudástársadalom építésében az UNESCO/UNITWIN szervezetein keresztül”. Az itt folyó munka az intézetekkel kapcsolatos tapasztalatok megvitatását szolgálta. „Az információs és kommunikációs technológia (ITC) és a hátrányos emberek” címet viselő, harmadik kerekasztal a hozzáférés és a digitális világba történő bekapcsolódás – főként a fejlődő országokban meglévő – gátjait és egyéb problémáit vitatta meg.

A konferenciákon elhangzottakkal összhangban az UNESCO 2002-2007-re jóváhagyott középtávú stratégiájában, a kommunikáció és információ terén megfogalmazott feladatok szerint: a szervezet ösztönzi a gondolatok szabad áramlását és elősegíti az információkhoz való szabad hozzáférést; mind a média, mind pedig az információs világháló lehetőségét felhasználva, támogatja a pluralizmust és elősegíti a kulturális sokszínűség megőrzését. E stratégiai cél megvalósítása érdekében 2006-2007-re több mint negyvenmillió dollárral támogatott tervet dolgozott ki⁹. A program az UNESCO az információs és kommunikációs kultúra szélesítésében betöltött szerepének legfőbb prioritásként jelölte meg, hogy az információhoz és tudáshoz történő hozzáféréssel, valamint a szólásszabadság előtérbe helyezésével növekedjen

⁹ A világot átfogó UNESCO program fontos eleme, hogy az eltérő gazdasági fejlettségű térségek igényeiből adódóan az elvi deklaráción túl, és elsősorban a gazdaságilag hátrányos helyzetű térségekben operatív módon, illetve anyagi jellegű juttatások révén is részt vesz a szervezet annak megvalósításában.

a lakosság autonómiája. Az egyéb prioritások között szerepel a kommunikáció fejlesztésének segítése, az ITC oktatási, tudományos és kulturális felhasználásának támogatása.

A média és a könyvtárak lehetőségei és feladatai

az UNESCO kommunikációs és információs programjában

Az UNESCO-programja széles lehetőséget kínál az információk és a tudás közvetítésében meghatározó szerepet játszó valamennyi intézmények számára. Ezek részletező felsorolása meghaladná írásunk terjedelmi kereteit, ezért itt csupán a számunkra legfontosabbakat emeljük ki¹⁰. Közülük is első helyen szerepel a szólásszabadság, valamint az világméretű ismeretszerzés megvalósulásához szükséges környezet kialakítása. A program a média kiemelt feladatának tartja a világ közvéleményének lehető legszélesebb körű tájékoztatását arról, hogy a szólásszabadság és a sajtószabadság alapvető emberi jog. Ezzel összefüggésben az UNESCO támogatja médiában dolgozók felelősségvállalásának, szakmai etikájának és normájának javítása érdekében létrejövő fórumok munkáját, illetve az újságírók munkakörülményeivel foglalkozó szakmai szervezeteket. Az információkhoz való egyetemes hozzáférés megfelelő kereteinek kialakítása érdekében a szervezet szorgalmazza a nemzeti információ-politika, valamint az archívumokhoz való hozzáférés megkönnyítését elősegítő jogi keretek és stratégiák definiálását. Az UNESCO által gondozott „Információ mindenki számára” (Information for All Programme, IFAP) program megvalósítása érdekében a szervezet támogatja a nemzeti IFAP bizottságok létrehozását, illetve a bizottságokban folyó munka hatékonyságát. Kiemelt feladatnak tekintik a tudás társadalmával kapcsolatos etikai problémák szélesebb körű társadalmi megismertetését.

Az információkhoz való egyetemes és szabad hozzáférés érvényesülése érdekében kialakított tágabb környezet után a dokumentum meghatározza azokat a szűkebb közösségeknek a körét, amelyek kiemelt szerepet kapnak a hozzáférés biztosításában, illetve azokat a szolgáltatási tartalmakat, amelyeknek korlátlan elérése a társadalom szereplői számára nélkülözhetetlen. Ezek közül is kiemelkedik a közösségi hozzáférés, a hátrányos helyzetű és szegénységben élő vidéki és városi közösségek információs és kommunikációs lehetőségeinek megteremtése, illetve fejlesztése. A szolgáltatási tartalmak közül a legfontosabbnak a helyi információk és a közösségi fórumok fejlesztését tartja a dokumentum a legfontosabbnak, mivel a lokális döntések meghozatalában ezek a lehetőségek biztosítják a lakosság aktív részvételét. A program célkitűzéseinek megvalósítása érdekében a dokumentum kiemelt feladatként kezeli az információs és a médiaszakemberek képzését, valamint az e téren tevékenykedő intézmények támogatását.

- „Az ismeretterjesztés és az élethosszig tartó tanulás előmozdítása érdekében könyvtárosok, levéltárosok, más információszolgáltatók képzése és az e téren tevékenykedő intézmények támogatása; oktatási-képzési modell-programokat használó kiemelt regionális központok; a könyvtártani és információs oktatási programokra vonatkozó irányelvek tanulmányozása; helyi hozzáférési pontok

¹⁰ Az UNESCO Kommunikációs és Információs Programjával kapcsolatos teljes dokumentáció megtalálható az alábbi honlapon: <http://portal.unesco.org>, UNESCO and WSIS. Az UNESCO honlapján található információk egy részének magyar nyelvű fordítása, összekapcsolva azok magyar vonatkozásaival, valamint a WSIS-sel kapcsolatos információs anyagok olvashatók a <http://www.unesco.hu>, Kommunikáció és információ című dokumentumgyűjteményben. A tanulmány összeállításakor ezeket a digitális dokumentumokat használtuk.

- és új hozzáférési módszerek (pl. vezeték nélküli készülékek) használata a gyűjteményekhez való hozzáféréshez; könyvtártani elemek beépítése az élet-hosszig tartó tanulással kapcsolatos kezdeményezésekbe;
- a kommunikációoktatással foglalkozó intézmények tárgyi és személyi feltételeinek javítása; néhány kiemelt regionális központ által nyújtott magas színvonalú képzési programok; médiaoktatók képzése a regionális oktatóintézményekben; az UNESCO médiaképzési anyagai; egyenlő arány biztosítása a női és férfi oktatók és kommunikációs szakemberek között;
 - a közszolgálati rádiók és televíziók támogatása; a vezetők figyelmének ráirányítása a közszolgálati sággal járó kötelezettségekre; a legjobb gyakorlatok meghatározása, dokumentálása és közzététele; interaktív közszolgálati website-ok kialakítása a programtárakhoz való on-line hozzáféréssel; a médiszakemberek figyelmének felhívása a biztonsági intézkedések fontosságára; a biztonsági programokkal kapcsolatos képzés; a Nemzetközi Sajtóbiztonsági Intézetnek (INSI) nyújtott támogatás természete és nagysága.”¹¹

Az információ birtoklása, a tudás hatalma felerősíti a világ gazdasági megosztottságát. E nem kívánatos hatás csökkentése érdekében az információkhoz való hozzáférés és a kommunikációhoz való hozzájárulás, a tudás társadalmában történő részvétel érdekében az UNESCO főként a hátrányos térségeket és a hátrányos társadalmi helyzetű csoportokat, valamint a sajátos igényű közösségeket támogatja.

A program egyéb prioritásai között szerepel az információs és a tudás alapú társadalom szereplői információs és kommunikációs ismereteinek kialakítása, illetve fejlesztése. A világ különböző tájain igen eltérő feladatokkal kell e téren megbirkózni: az analfabétizmustól, az internetes analfabétizmuson át, a tudományos és technológiai információkhoz való hozzáférés egyszerűsítéséig, valamint szélesítéséig, illetve a tudományos információkhoz – publikációk, folyóiratok, nyitott oktatási források (open education resources, OER) – jutás bővüléséig¹². Ez utóbbi területen és a szabad hozzáférés érdekében különösen fontosnak tartja a dokumentum a kiadókkal történő megállapodások létrejöttét, a szabad hozzáférésű hálózatok elérhetőségét, a minőségi online és offline forrásoknak a fejlődő országok tudósai számára történő rendelkezésre bocsátását. A program megvalósítását elősegítik azok a világszervezet

¹¹ <http://www.unesco.hu>, Kommunikáció és információ című dokumentum. (A letöltés időpontja: 2006. január 3.)

¹² A dokumentumokhoz való online hozzáférés, illetve a digitális könyvtárak létrehozása nem csupán az UNESCO programjában szerepel kiemelt részterületként. A dokumentumok teljes szövegű digitális online elérése napjainkban a tudományos közélet és kutatás, valamint a könyvtári és egyéb információs szolgáltatási rendszerek egyik legfontosabb, a közeljövőben megoldandó kérdése. Nemzetközi, regionális és nemzeti programok készültek a dokumentumvagyon digitalizálására. A programok között találhatók a közpénzek felhasználásával operáló tervek csakúgy mint a tisztán üzleti alapon kialakított projektek, illetve a kettő kombinációja is. A magyar kulturális közvagyon digitalizálása érdekében az Országos Széchényi Könyvtár, együttműködve a Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központtal a közelmúltban több olyan felmérést, illetve előkészítő munkát is végzett, amelynek legfontosabb célja a magyar kulturális közvagyon digitalizálási stratégiájának, illetve tervének elkészítése. Ezzel kapcsolatosan 2005-ben jelent meg az a szakirodalmi szemle, amely a Cseh Köztársaság, Az Egyesült Királyság, Észtország, Finnország digitalizálási stratégiáját foglalja össze, valamint közli az Európai Unió vonatkozó legfontosabb dokumentumait. Hegyközi Ilona (összeáll.): Digitalizálási stratégiák : Szakirodalmi szemle. – Bp. : Könyvtári Intézet, 2005. 2005. szeptemberében pedig a NOKI Plusz bizottság gondozásában elkészült a 2007-2013 közötti évekre szóló Országos Könyvtári Digitalizálási terv, amely az alábbi címen érhető el: <http://www.ki.oszk.hu/dok/nokipluszvegleges>.

által támogatott egyéb tervek is, amelyek ugyan nem közvetlenül az információs és kommunikációs projekt részét képezik, ám megvalósításuk pozitív hatással lesz arra is. Ilyenek például „A szegénység – elsősorban a kirívó szegénység – felszámolása”, „Az információs-kommunikációs technológiák (ITC-k) hozzájárulása az oktatás, a tudomány és a kultúra fejlődéséhez, a tudás társadalmának építéséhez”, a bennszülött és az őslakosság kultúrájának megóvása, a fejlődő országok támogatása, a középfokú iskoláztatás és a távoktatás, a szabad és ingyenes hozzáférésű szoftverek támogatása és sor még folytatható lenne.

Az UNESCO programjához – több más nemzetközi szakmai szervezet között – az IFLA¹³ is csatlakozott, és a világ könyvtárainak jövőképét formáló dokumentumokba, illetve a szervezetek tevékenységi körébe beépültek annak sajátos könyvtári vonatkozásai. A könyvtárak tudás-szervezési feladatainak egyetemes segítése érdekében, 2004-ben egy új IFLA-szekciót hoztak létre, amelynek fő feladata az időszaki kiadványok tartalmához való hozzáférést biztosító együttműködés megszervezése, a bibliográfiai adatok számbavételének korszerűsítése, nemzetközi katalógizálási kódex létrehozása, a dokumentumok elektronikus feltárásának továbbfejlesztése, az online kereshetőség és a digitális elérés érdekében, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Az internet-használat és -alkalmazás könyvtári elterjedése, illetve a harmadik világ e téren történő leszakadása közötti szakadék csökkentése érdekében az IFLA 2002-ben megfogalmazta internet kiáltványát, amelyben – több esetben az UNESCO-val egybehangzóan – a kibontakozóban lévő kiber-gyarmatosítás folyamata ellen ható erők mozgósításával operál. Tekintettel arra, hogy a dokumentum minden eddiginél összefogottabban írja le a könyvtárak információs társadalombeli feladatát, ezért a kiáltvány alapelveit szó szerint közöljük.

„A korlátozás nélküli hozzáférés az információkhoz nélkülözhetetlen a szabadsághoz, egyenlőséghez, az egész világra kiterjedő megértéshez és békéhez. Ezért a Könyvtáros Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége (IFLA) a következőkre hívja fel a figyelmet:

- A szellemi szabadság minden ember joga, ami azt jelenti, hogy saját véleménye lehet, azt kimondhatja, információkat kérhet, azokat megkaphatja; ez a demokrácia alapja, és ez hozzátartozik a könyvtárügy lényegéhez.
- Az információkhoz való szabad, a közvetítő eszközöktől és a határoktól független hozzáférés biztosítása a könyvtárosok és információs szakemberek központi feladatát képezi.
- Az interneten való korlátozás nélküli hozzáférés lehetőségének megteremtése a könyvtárakban és az információs szolgáltató helyeken segíti a közösségeket és az egyént a szabadságra, a jólétre és a fejlődésre való törekvésükben.
- Az információáramlás akadályait meg kell szüntetni, különösen azokat, amelyek egyenlőtlenséget, szegénységet és reménytelenséget okozhatnak.”¹⁴

Magyarország és az UNESCO-program

Magyarország mint az ENSZ tagállama magáénak vallja az UNESCO kommunikációs és információs programját, amely egyben a magyar információs politika alapelveit is

¹³ IFLA = International Federation of Library Associations and Institutions: Könyvtáros Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége. A legnagyobb és legfontosabb nemzetközi szakmai szervezet 1927-ben alakult, amelynek jelenleg mintegy 1800 tagja van a világ minden tájáról.

¹⁴ Poprády Géza: Könyvtári trendek In. Horváth Tibor, Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve, 5. köt. – Bp. : Osiris Kiadó, 2003. – pp. 13-62. Az kiáltvány a kötet 39. oldalán található.

jelenti. Az UNESCO által meghirdetett lehetőségek közül Magyarország számára több alprogram számos hasznos lehetőséget is nyújt. A magyar információs társadalom szereplői számára fontos információs obszervatóriumot üzemeltet az UNESCO, amelyben a tudásalapú társadalmak kialakításával kapcsolatos dokumentumok, hírek, események, intézmények és hálózatok szerepelnek.

A megfigyelés kiterjed a nemzeti információs stratégiákra, az információkhoz való hozzáférés és az információk felhasználásának kérdéseire eszközeire, módszereire (az infostruktúra, a többnyelvűség, az online kormányzati eszközök, a virtuális könyvtárak), valamint a tartalomszolgáltatás szerzői jogi, adatvédelmi és az emberi jogokat érintő problémáira. Az információs és a kommunikációs szakemberek képzésének és továbbképzésének fejlesztése érdekében moduláris oktatóanyagokat és információ-feldolgozó eszközöket készít a szervezet, amelyeket saját honlapján, online formában tesz elérhetővé. Az információs és kommunikációs technika, valamint az annak révén elérhető információs tartalmak fejlesztése érdekében az UNESCO évek óta folyamatos és széleskörű nemzetközi együttműködés keretében az információfeldolgozást szolgáló, ingyenesen használható szoftvereket fejleszt és bocsát rendelkezésre: a CDS/ISIS, amely a szöveges információk kezelését szolgálja; az IDAMS, amely a statisztikai elemzések, feldolgozások ingyenes és hatékony eszköze; az IDIS, amely az előbbi két szoftver közötti információcsere eszköze; a Greenstone a digitális könyvtárak létesítésének és kezelésének, felhasználásának eszköze. A projekt keretében fejlesztett és ingyenesen hozzáférhető szoftverek köre folyamatosan bővül. E szoftverek nyílt forráskóddal állnak rendelkezésre, és bármely intézmény – ingyenes licenc-szerződés keretében – térítésmentesen használhatja azokat.

A kulturális sokszínűség megtartása céljából a szervezet kiemelt fontosságot tulajdonít Világemlékezet Programjának. E program keretében támogatja, ösztönzi és szervezi a legnagyobb kulturális és tudományos értékeket jelentő dokumentumok nyilvántartásba vételét, fizikai megőrzését és tartalmilag hozzáférhetővé tételét. A munka első fázisában ez a lehetőség csupán a nyomtatott dokumentumokra vonatkozott, ma már azonban a digitális örökségre is kiterjed. A Világemlékezet Program megvalósítása érdekében nemzeti szinten, a Magyar UNESCO Bizottság keretében működik a Világemlékezet Nemzeti Bizottsága, amelynek elsődleges feladata a legértékesebb magyar dokumentumokról készített jegyzék összeállítása, amelynek alapján a világméretű érdeklődésre számot tartó forrásokat, illetve gyűjteményeket az UNESCO világregiszterébe is továbbítják.

A Világemlékezet témakörébe tartozó gyűjtemények, illetve önálló művek jegyzékének összeállításával főként a köz érdeklődését és figyelmét szeretnék felkelteni, de a legalább olyan hangsúlyos az igen értékes anyagok és gyűjtemények fizikai megőrzéséhez szükséges anyagi feltételek megteremtése, valamint az adminisztratív és jogi keretek kialakítása. Az dokumentumok és gyűjtemények megőrzése mellett hangsúlyos feladata a programnak az is, hogy az eredeti állapotukban csupán igen kis körben használható művek és gyűjtemények tartalmát – digitális úton – a lehető legszélesebb körben tegyék ismertté és használhatóvá. A digitális örökség körére kiterjesztett tevékenységeket az UNESCO a digitális örökség védelméről szóló Char-

ta¹⁵ elfogadásával, valamint konkrét, a gyakorlati tevékenységet segítő irányelvek, módszerek kidolgozásával támogatja.

Az UNESCO kommunikációs és információs programjának a szólásszabadság elősegítése és a kommunikáció fejlesztése alprogramjában főként a média függetlensége és szabadsága, valamint pluralizmusa és a kommunikációs média fejlesztésében kaphat Magyarország támogatást. E támogatás fő területei a vidéki média fejlesztésének és terjedésének megalapozása, alacsony költségű és energiatakarékos kommunikációs technológiák alkalmazásával, illetve kapacitásuk bővítésével, valamint az emberi erőforrások bővítésével és fejlesztésével. Az egyéb UNESCO szektorok programjaihoz kapcsolódó IKT-projektlehetőségek csaknem valamennyi eleme jól használható nemzetközi támogatást nyújt az IKT szereplői részére: a nyitott és a távoktatás szolgáló anyagok kidolgozásában, illetve adaptálásában; a digitális könyvtárak létrehozásában; az IKT-k bevezetése és alkalmazása a kormányzás területén és a lakosság részvételi demokráciájának erősítésében; a szabad hozzáférésű szoftvereknek az információ-feldolgozás és az oktatás területén történő felhasználásában; az UNESCO tudás-portálja által közzétett s a legújabb kutatási eredményeket, módszertani anyagokat, tapasztalatokat leíró dokumentumok tartalmának kiaknázásában.

Az Európai Unió információs politikája

Hazánk információs stratégiáját – a világot átfogó ENSZ kezdeményezéseken túl – az Európai Unió információs és tudás alapú társadalmának programja is meghatározza. Az Európai Bizottság 1999 végén hozta nyilvánosságra az első eEurope programtervezetet, amely minden uniós tagállam számára iránymutatást ad az információs társadalom kiépítésére. A terv célja: megfelelő infrastruktúra kialakítása, új munkahelyek teremtése, a termelékenység javítása, a közszolgáltatás fellendítése és az állampolgárok felkészítése az elektronikus Európához történő csatlakozásra. A témában idáig három program jelent meg és mindhárom – az eredeti eEurope2002, a csatlakozó országokra vonatkozó eEurope+2003, valamint a legújabb, az eEurope2005 – megőrizte az “információs társadalom mindenkinek” jelszavát. Magyarország 2000 tavaszán jelezte csatlakozási szándékát az eEurope programhoz, ennek megfelelően a 2004-es csatlakozás után az eEurope2005 célkitűzéseit kell megvalósítanunk. Ez a program teremti meg annak lehetőségeit, hogy kapcsolódjunk a közösségnek az eEurope-ot támogató programjaihoz (például az IST, az eContent, az eSafety, az IDA). Ugyanez teszi lehetővé, hogy az EU strukturális alapjait forrásként használhassuk fel az információs társadalom kialakításában és fejlesztésében. Ezt a lehetőséget a Nemzeti Fejlesztési Terv keretei között használja ki a magyar információs stratégia, úgy, hogy egyes programjait az NFT operatív programjaiba – elsősorban a gazdasági versenyképesség 4. prioritásába – illeszkedően alakítja ki. Az eEurope Akcióterve keretében készült a kulturális ágazat szempontjából talán legfontosabbnak tekinthető eContent program, amelynek célja: az információs társadalom fejlesztésének felgyorsítása – többek közt – azáltal, hogy számos nyelven, mindenki számára hozzáférhetővé teszik a magas színvonalon feldolgozott, digitális tartalmat, illetve elősegíti az európai digitális tartalmak jobb elérhetőségét, elosztását és használatát.

¹⁵ A Chartát az UNESCO Közgyűlésének 32. ülészakán, 2003. október 17-én fogadta el. Nem hivatalos magyar nyelvű fordítása megtalálható a Magyar UNESCO Bizottság honlapján: <http://www.unesco.hu>. (2006. január 3.)

A magyar információs stratégia és a nemzetközi programok

Az egyes nemzetek információs politikájának formálódásában világszerte két irányzat alakult ki. Az egyikben, az úgynevezett „irányítatlan modellt” követő rendszerekben – ilyenek például az USA, Ausztrália, valamint az Európai Unió több országa – a magántőke szabad mozgása és húzóereje biztosítja az információs társadalom gyors kialakulását. A másik, az irányított modell felfogása szerint – ez az elv érvényesül Japánban, az ázsiai országok fejlett térségeiben és Közép-, valamint Kelet-Európában – az információs társadalom kialakításában az államnak tevőlegesen kell résztvenni. Ám a magántőke bevonása itt sem nélkülözhető. Mindkét modellnek vannak előnyei és hátrányai is. Az irányítatlan modell azt a veszélyt hordozza, hogy a haszonelvűség túldimenzionálásával veszélybe kerülnek a kulturális értékek, elsorvadnak az olyan szolgáltatások, amelyek pénzben kifejezhető haszonnal ugyan nem járnak, de amelyek az információkhoz való szabad hozzáférés alapvető emberi jogainak érvényesítésében meghatározók. Ezek a körülmények arra kényszerítették az információs politika liberális modelljét követő országokat is, hogy változtassanak felfogásukon. Az ezredfordulóra kialakuló új nézet szerint egyre több, korábban állami szinten szabályozatlan információs politikát követő országban – Nagy-Britanniában, Németországban, sőt még az Egyesült Államokban is – megjelent az állami felelősségvállalás, mégpedig kifejezetten a rendszer hibáinak korrigálásában. A változásnak elsősorban a kulturális szféra, s benne a közgyűjtemények, így a könyvtárak is, valamint az állampolgári jogokat érintő szolgáltatási rendszer lett a kedvezményezettje, haszonélvezőjévé pedig az állampolgár vált. A másik modell legfőbb veszélye abban rejlik, hogy a túlzott mértékű állami paternalizmus ott is megakadályozza a szabad verseny kibontakozását, ahol az kifejezetten hasznos lenne. Mégis e rendszer határozott előnye, hogy beavatkozás lehetőséget teremt az állami preferáció érvényesítésére. Magyarország az irányított modell stratégiáját követi. E koncepcionális felfogás jegyében jöttek létre mind a civil társadalom érdekeit, mind pedig az állami preferációt érvényesítő szervezetek, amelyek az ország információs fejlődésének folyamatát meghatározzák, figyelemmel kísérik és tevékenységükben tükrözik.

Az UNESCO Information for All programjának (IFAP, I4-all) keretében számos országban nemzeti bizottságok alakultak, így a Magyar UNESCO Bizottság szervezésében Magyarországon is létrehozták az Információs Társadalom Nemzeti Bizottságát. A politikasemleges, több területet összefogó testület a hazai szakmai és tudományos közélet ismert képviselőit, a téma közismert szaktekintélyeit vonultatja fel, s a testület fő célját és feladatait az alábbiakban fogalmazta meg. *„Az UNESCO információs társadalom tárgyú szakanyagaihoz, dokumentumaihoz és eseményeihez kommentárokkal, szakmai véleményekkel, személyes jelenléttel járul hozzá, illetve javaslatokat tesz a programok hazai adaptációjára. Feladatának tartja új gondolatok, új megközelítések "közvetítését" az UNESCO szakmai munkájához. Állásfoglalásokat, nyílt leveleket, felhívásokat, javaslatokat szövegez az információs társadalom aktuális kérdéseivel, dilemmáival, kihívásaival kapcsolatban, amelyeket témától függően a hazai szakmai, politikai, gazdasági és tudományos élet vezetőihez, a közgondolkodás formálásának szándékával különböző sajtóorgániumokhoz vagy az UNESCO rokon feladatokért felelős intézményeihez ill. társzervezeteihez küld el. Figyelemmel kíséri az UNESCO szabad szoftverekkel kapcsolatos törekvéseit és összekapcsolja azokat a hazai fejleményekkel. Segíti és figyelemmel kíséri a magyar Information Society Observatory munkáját. A futó illetve reménybeli magyar információs társadalom projektek közül a leginkább ígéreteseket csatornázza az UNESCO támogatási rendszerébe, és elősegíti olyan projektek megtalálását, amelyekben Magyarország donor szerepet játszhat harmadik országok információs társadalom fejlesztési-*

ben. A Bizottság az információs társadalom "civil oldalát" kívánja képviselni, ennek megfelelően konzultációs formákat keres, amelyek révén az információs társadalom helyi (lokális) megvalósítása érdekében már eddig is sokat tévő szereplők és magánszemélyek információkkal való ellátásának illetve támogatásának új megoldásait reméli megtalálni. Határozott fellépésekre készül az információs társadalom "kapillárisainak" (a kisméretű, de nagy hatású orgánumnak, közösségeknek, projekteknek, ügyeknek) a fenntartása, megerősítése érdekében, ha azokat a megszűnés veszélye fenyegeti. Az információs társadalom hazai sikertörténeteinek" terjesztése érdekében lépéseket tesz a magyar „tudás-export-piac” ígéretes területeinek számbavételére.”¹⁶

A civil szféra információs társadalmi képviselőjét magára vállaló bizottság tevékenysége mellett az információs közélet és fejlesztési politika másik meghatározó eleme a mindenkor magyar kormányzat, illetve a kormányzati politikát megvalósító szakhatóságok, szervezetek és intézmények. Csakúgy mint a világ több országában – nem kevéssé az UNESCO kezdeményezésének és az Európai Unióhoz történő csatlakozás követelményeinek köszönhetően – Magyarországon is elkészült az információs stratégiát megfogalmazó dokumentum. A 2003 novemberében, a kormány által elfogadott Magyar Információs Társadalom Stratégia (MITS) a fejlődés kulcsának tekinti az információs és a kommunikációs technológiák alkalmazásának széleskörű kiterjesztését. A MITS célja az információs társadalom megvalósításával kapcsolatos feladatok áttekintése és rendszerbe foglalása annak érdekében, hogy az ebből fakadó feladatoknak a társadalom egésze által történő végrehajtása koordinált módon történjék. A kitűzött cél elérésének módszereit az alábbiakban definiálta: a társadalomban és gazdaságban végbemenő folyamatoknak az információ társadalmisításán alapuló modellje segítségével rendszerezni az információs társadalom megvalósításának feladatait, meghatározni a beavatkozás területeit. A preferált részekben belül további főirányokat jelöl ki, és részletezi az egyes főirányok területén szereplők (kormányzat, privát szféra, civil szervezetek) által együttesen elvégzendő feladatokat. Meghatározza a főirányok céljait, és vállalkozik a – megfelelő prioritásokkal és működési és finanszírozási modellekkel rendelkező – programok koordinálására. Összegzi és általánosítja a minisztériumok által kidolgozott ágazati stratégiákat, valamint az ezekben kijelölt feladatokat, beilleszti a modell szerinti főirányokba. A modell és az ágazati stratégiák prioritásai alapján kijelöli azokat a Központi Kiemelt Programokat, amelyek a MITS végrehajtásának előterében állnak. Meghatározza a stratégia végrehajtása szervezeti-pénzügyi rendszerének megteremtéséhez szükséges jogszabályi feltételeket, biztosítva az egyes főirányokba tartozó feladatok koordinált végrehajtását, valamint kijelöli a MITS aktualizálásának és hangolásának feladatait.

A stratégiai célok főirányai: a gazdaság, a kultúra, az oktatás, az egészségügy, a környezetvédelem, a széles sávú kommunikációs és információs infrastruktúra, a hozzáférés kiszélesítése, az infrastrukturális szolgáltatások, a tudás és ismeret, a jogi és társadalmi környezet, a kutatás és fejlesztés, az esélyegyenlőség. A célok között szereplő kulturális főirány meghatározó elemei a kulturális örökség védelme és megőrzése, illetve annak széleskörű terjesztése, elérhetőségének biztosítása mind a hazai, mind pedig a határon túli magyarság körében. A feladat megvalósítása érdekében a stratégia kiemelt feladatának tartja a hazai kulturális értékek strukturált összegyűjtését, rendszerezését, digitalizálását, többnyelvű online és offline elérhető-

¹⁶ Ugyanott. A letöltés dátuma 2006. január 4.

ségét. „*E feladat eredménye az informatikai eszközökre épülő új könyvtár, múzeumi és levéltári katalógusrendszerek teljessé tétele és összehangolása.*”¹⁷

A kulturális főirány kiemelt központi programja a Nemzeti Digitális Adattár (NDA) létrehozása, amely a kormányzati pénzügyi forrásokon kívül az Európai Unió e-Content, illetve a Nemzeti Fejlesztési Terv Gazdasági Versenyképesség Fejlesztése Operatív Programjához (e-Tartalom) is kapcsolódik. A Nemzeti Digitális Archivum létrehozásának főbb állomásai a MITS szerint: a Nemzeti AudioVizuális Archivum létrehozása, a kulturális örökség digitalizálása, a Kortárs Képzőművészeti Dokumentumtár létrehozása, országos katalógusok építése a közgyűjtemények állományáról, a digitális formában létrejövő dokumentumok összegyűjtése, feldolgozása és megőrzése, ágazati szabványok és ajánlások kidolgozása az országos digitalizálás, archiválás és szolgáltatás terén¹⁸.

A tudás és ismeret főirány célkitűzése az információs társadalom legfőbb termelőerejét jelentő információ és tudás fejlesztése, a lakosság széles köre számára biztosítva az információ megszerzéséhez és az elektronikus szolgáltatások igénybevételéhez szükséges ismereteket. E téren legfontosabb feladatnak tartja a MITS a társadalom különböző rétegei számítógépes írástudásának fejlesztését¹⁹.

Az információs társadalom magyarországi továbbfejlesztésének legújabb meghatározó dokumentuma az Internet Jövője Fórum résztvevőinek, 2005. december 8-ai nyilatkozata²⁰. A nyílt fórum által összeállított dokumentum üdvözlí az ENSZ Információs Társadalom Csúcstalálkozójának eredményes lezárását, és osztják a Tuniszi elkötelezettség és a Tuniszi Napirend az Információs Társadalomért című dokumentumokban megfogalmazottakat. Különösen fontosnak ítélik a dokumentumokban rögzítettek közül közül az alábbiakat.

- „egy emberközpontú, fejlődésorientált és befogadó információs társadalom kiépítését;
- az emberi jogok és alapvető szabadságjogok és az információs szabadság teljes körű biztosítását, valamint az információ és a tudás akadálytalan áramlását;
- a kormányzat, a magánszektor és a civil szervezetek szoros együttműködését és érdekeik kölcsönös tiszteletben tartását;
- vállalkozásbarát környezet kialakítását és a kis- és középvállalatok támogatását;
- a fogyatékkal élők és a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok szükségleteinek és érdekeinek messzemenő figyelembevételét;
- a digitális írástudás globális elterjesztését.”²¹

A felsoroltak megvalósítása érdekében a fórum résztvevői javaslatokat fogalmaztak meg az információs társadalom irányítói és szervezői számára. Az érdekelt piaci, civil, önkormányzati és kormányzati szereplőkkel közös nemzeti párbeszéd kialakítását kezdeményezték az internet jövőjével kapcsolatos kérdések – különös tekintettel az információs szabadság biztosítékaira, az internet biztonsága és a fogyasztók védelme – megvitatására és konszenzus kialakítására.

¹⁷ Magyar Információs Társadalom Stratégia In. <http://www.ihm.gov.hu/strategia>. p. 38. (2006. január 4.)

¹⁸ Ugyanott p. 62-63.

¹⁹ Ugyanott p. 69-70.

²⁰ Megtalálható a http://www.ihm.gov.hu/internet_jovojje/nyilatkozat cím alatt. A letöltés dátuma 2006. január 7.

²¹ Ugyanott.

A magyar könyvtárügy az információs társadalomban

Az egész világot átölelő UNESCO-programnak – mint azt az írás előző fejezeteiben láttuk – több olyan eleme van, amelyben a könyvtáraknak meghatározó szerep jut. A következőkben azokat a fontosabb tevékenységi köröket ismertetjük, amelyek a magyar könyvtárügyre is megtermékenyítően hatottak, és a magyar könyvtárpolitikában fellelhetők.

A magyar könyvtárügy meghatározó alapidokumentuma az 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről²². A törvény preambuluma megfogalmazza a könyvtárak helyét, szerepét az információs társadalomban és a kulturális örökség megőrzésében, fenntartásában, valamint a nyilvánosság biztosításában. „A kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői; szellemi birtokbavételük minden ember alapvető joga. ... különös védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széleskörű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkori társadalom kötelezettsége. Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetőek. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok és a társadalom egésze szempontjából szükséges, a könyvtári és információs szolgáltatás állami fenntartása stratégiai jelentőségű. A könyvtári rendszernek az állampolgárok érdekeit kell szolgálnia.”²³

Már a preambulumban megfogalmazottak több elemében, de még inkább a könyvtárügy stratégiai fejlesztési terveiben (1997-2003., illetve 2003-2007) súlyának megfelelő fontossággal szerepel az információs társadalom igényeinek kielégítésére vonatkozó kötelezettség. A törvény megjelenésével egyidejűleg megfogalmazott stratégiai célok²⁴ megvalósítása elsőként a magyar könyvtári rendszer új struktúrája alapjainak létrehozására vállalkozott. A 2003-2007 közötti évekre szóló, új stratégiai terv – kihasználva a korábbi ciklusban kialakított szervezeti keretekben rejlő lehetőségeket – már a könyvtári rendszer szolgáltatási tartalmára helyezi a hangsúlyt. A jelenleg érvényben lévő stratégiai terv központi kérdésévé a dokumentumokhoz és az információkhoz való hozzáférés vált. A stratégiai tervben megfogalmazottak – mintegy válaszul az információs és tudás alapú társadalom kihívásaira – tárgyalt témánk szempontjából legfontosabb eleme a dokumentumban megfogalmazott jövőkép. „Az információs társadalom, a tudás alapú társadalom alapintézménye az információt gyűjtő, feltáró és szolgáltató intézmény: a könyvtár.”²⁵ A terv küldetésnyilatkozata pedig az alábbiakat fogalmazza meg: „A hazai és nemzetközi információhoz és tudásanyaghoz történő szabad és korlátlan hozzáférés biztosításával a könyvtári rendszer egésze legyen alkalmas az állampolgári, a demokratikus jogi szabályozás megismerésére, és így a demokratikus jogállamiság továbbfejlesztésére; a gazdaság, a piacgazdálkodás kérdéseiben való eligazodásra, illetve az ehhez kapcsolódó információk aktív felhasználására; az oktatás különböző szintjeiben részt vevők segítésére; az egész életen át tartó tanulás támogatására; a kulturális, a művészeti

²² A törvényt 1997. december 15-én hirdették ki, s – többek között – a Magyar Közlöny 1997. évi 112. számának 8369-8393. oldalán jelent meg.

²³ 1997. évi CXL. tv. p. 8369.

²⁴ Skaliczki Judit: A könyvtári terület stratégiai céljai 2003 - 2007 között. In. <http://www.ki.oszk.hu/dokumentumok>. (A letöltés dátuma: 2006. január 2.)

²⁵ Ugyanott.

terület megismerésére és az abban való részvételre; a szabadidő hasznos eltöltésének segítésére; az írni-olvasni tudás fejlesztésének segítésére, amelyek az előbbi tevékenységek aktív használatához elengedhetetlenek.”²⁶ A program jövőképeként az ország területéről bárhol, a lehető leggyorsabban és megfelelő formában juthat hozzá a felhasználó a számára szükséges dokumentumhoz és információhoz. Ennek érdekében a program folytatja a könyvtárak hálózati információs infrastruktúrájának fejlesztését, beleértve a legkisebb településeket is²⁷. A részben már kiépített, részben pedig kiépítésre kerülő hálózati infrastruktúra felhasználásában kiemelt szerepet kap a tartalomszolgáltatás, beleértve a szükséges dokumentumok digitalizálását és az információs elektronikus adatbázisok (teljes szövegű folyóiratok is) könyvtári jelenlétét, az Országos Széchényi Könyvtár katalógusainak retrospektív digitális konverzióját és online elérhetőségét, az ODR-funkcióval bővített Magyar Országos Közös Katalógus működését.

A definiált jövőkép elérése érdekében a stratégiai tervből kiemeltük azokat a feladatokat, amelyek – véleményünk szerint – legközelebb állnak az UNESCO programban deklaráltakhoz. Minden könyvtárban biztosítani kell az internethez való szabad, ingyenes hozzáférést. A jelenleg több részből álló, nem integrált országos közös katalógusnak egységesen kell tartalmazni a jelenlegi közös katalogizálási lehetőségeket. A digitalizálás és a tartalomszolgáltatás terén: az OSZK dokumentum-állományát feltáró katalógusok retrospektív konverziójának elvégzése; egy-egy könyvtár – a tudományos kutatás és a kulturális örökség szempontjából – kiemelkedő gyűjteményének digitalizálása; a megyei könyvtárak értékes (egyedi vagy kutatási szempontból fontos) helyismereti állományának digitalizálása; a bibliográfiai rekordokhoz kapcsolódó teljes szövegű elektronikus dokumentumok megjelenítése; az elektronikus formában lévő folyóiratok számbavétele és archiválásának megoldása és – a szerzői jogok figyelembe vétele mellett – azok közgyűjteményi szolgáltatása; az Országos Széchényi Könyvtár feladataként a digitális formában hozzáférhető, teljes szövegű elektronikus publikációk bibliográfiai számbavétele, archiválása és használatának biztosítása; a közkönyvtárak bekapcsolása a nemzeti és hazai elektronikus dokumentum- és információszolgáltatás rendszerébe; az országos digitalizálási program megvalósítása a Neumann János Digitális Könyvtár által kidolgozott digitalizálási stratégiák és digitalizálási tevékenységek közgyűjteményi szintű koordinálásával. A hátrányos helyzetű könyvtárhasználók könyvtári ellátásának kiemelt kezelése.

Napjaink magyar könyvtárpolitikája, annak az információs és a tudás alapú társadalom szolgáltatába állított szegmense szoros kapcsolatot mutat mind az Európai Unió könyvtári és információs politikájával, mind pedig a magyar információs társadalom célkitűzéseit és feladatait meghatározó és már korábban ismertetett MITS-dokumentummal²⁸. Az utóbbihoz való kapcsolódások bemutatását, a magyar információs

²⁶ Ugyanott.

²⁷ A gazdasági erőforrások csökkenése miatt a teljes településhálózat IKT fejlesztése nem valósítható meg, ezért a stratégiai terv módosításaként, megyénként legalább ötven község korszerű információs-kommunikációs hálózathoz történő csatlakoztatása valósítható meg az említett ciklus alatt.

²⁸ Itt kell megjegyeznünk, hogy – a kétségtelenül meglévő eredmények mellett – a szinkronitás gyakran csupán elvi szinten jelenik meg. A gyakorlati megvalósítást több tényező is akadályozza. Ezek közül csupán az általunk legfontosabbnak tartottakat emeljük ki. Az európai színvonalú programok és stratégiai tervek megvalósíthatóságának talán legfontosabb gátja a digitális könyvtári örökség, illetve az abból eredő hátrányok megszüntetéséhez szükséges anyagi források hiánya. A magyar digitális könyvtári kultúra kezdetekor elhanyagolt egységes szakmai koncepció, illetve az azt támogató finanszírozás elmaradása miatt hazánkban a számítógépes feldolgozás, illetve az ahhoz kapcsolódó egyéb könyvtári,

stratégia kapcsán már elvégeztük, ezért az alábbiakban a magyar könyvtárügynek csak az Európai Unió könyvtár- és információpolitikájához való kötődésére, illetve annak bizonyos elemeire térünk ki.

Az Európai Unió fejlesztési irányának meghatározó eleme polgárai tudásának fejlesztése, amelynek immanens részét képezi az információkhoz való szabad hozzáférés biztosítása. Az Unió fejlesztési irányához kapcsolódó Országos Fejlesztési Program legfontosabb célja a versenyképes, igazságos és biztonságos Magyarország kiépítése, amelyhez szorosan kapcsolódó, államilag megfogalmazott prioritás a szociális és a kulturális szolgáltatások színvonalának emelése. Az ország gazdasági növekedésének egyik kulcskérdése a MITS-ben is szereplő, de elsősorban a Gazdasági Versenyképesség Operatív Programjában megfogalmazott az információ-gazdaság kialakítása és fejlesztése, amely a kutatás-fejlesztést, valamint a közgyűjteményeket is érintő tartalomfejlesztést és az örökségvédelmet is magában foglalja. A kulturális politika társadalmi programját meghatározó célok mindegyike – esélyteremtés, érték-és hagyományörzés, új értékek létrehozása – a könyvtárakat is érintő feladatokat involváltnak.

Az Unió általános fejlesztési irányai, valamint a gazdaság és a társadalom fejlesztésére irányuló faktorain túl az Európai Uniónak azonban léteznek célzottan a könyvtár- és az információpolitika meghatározására vállalkozó dokumentumai és programjai is²⁹. A globális információs társadalom kihívásainak és lehetőségeinek kezelése folyamatában az Európai Unió döntő szerepet szán a könyvtáraknak mint az információ és a tudás legfontosabb hozzáférési pontjainak. A könyvtáraknak – hagyományos feladataikon túl – nyitniuk kell a változó társadalom új igényei felé és be kell fogadniuk az új technológia által létrehozott dokumentumokat és ismereteket. A könyvtárak számára a digitalizáció egyrészt az új formákat és tartalmakat kialakító digitális források és információk befogadását jelenti, másrészt pedig azt, hogy maguk is a digitális hálózat részévé, annak fontos szereplőjévé válnak³⁰. A forradalmi változások műszaki, jogi, gazdasági és társadalmi vonatkozásainak kezelésére – az információs társadalom egyéb szereplőjéhez hasonlóan – a könyvtáraknak is fel kell

valamint szolgáltatási tevékenység többnyire egymástól függetlenül, sőt gyakorta egymástól elszigetelten indult meg. A különböző alkalmi társulások termékeként létrejövő katalógus-rendszerek, szolgáltatási programok és egyéb, a könyvtárügy alacsony teljesítőképességét a mai napig meghatározó digitális programok nem képeznek egységes rendszert, s emiatt a hasonló tartalmú szolgáltatások egymás mellett élnek, amelynek a felhasználók oldaláról tekintve az a következménye, hogy például még az egyszerű OPAC-keresést egymás után több helyen kell megismételni. A mind szakmai, mind pedig a felhasználók szempontjából erősen széttagolt könyvtári szolgáltatási rendszer integrálása a magyar könyvtárügyben folyamatos és jelentős anyagi, valamint szellemi kapacitást köt le napjainkban is. A helyzetet súlyosítja a könyvtárak, illetve a könyvtárügy folyamatos alulfinanszírozottsága, illetve a vélt vagy valós provinciális érdekek integrációt gátló hatása. A problémakör teljességéhez hozzátartozik az is, hogy a dokumentumok digitalizálása, a digitális archívumok kialakítása az előző hibákból mit sem tanulva, hasonló széttagoltsággal indult meg.

²⁹ Ezek közül talán a legismertebb a MINERVA (Ministerial Network for Valorising Activities in Digitalisation) Projekt, amely az európai országok digitalizálási tevékenységének összehangolást tűzte ki céljául. A projekt magyarországi honlapjának elérhetősége: <http://www.mek.oszk.hu/minerva>.

³⁰ Az Európai Unióban található, illetve keletkező dokumentumok digitalizálásával kapcsolatban az alábbi dokumentumok meghatározók: Lundi alapelvek (<http://www.mek.oszk.hu/minerva/html/dokumentumok.htm>); a Cselekvési terv digitalizálási programok és koncepciók összehangolására (<http://www.mek.oszk.hu/minerva/html/dokumentumok.htm>); Párizsi charta (<http://www.mek.oszk.hu/minerva/html/dokumentumok.htm>); az Európai Bizottságnak az Európai Digitális könyvtárakra vonatkozó tervei (http://europa.eu.int/information_society/activities/digital_libraries/doc/hu_comm_digital_libraries)

készülni. Ennek felismerése vezette az Európai Unió könyvtárait, amikor – néhány könyvtáros egyesület kezdeményezésére – létrehozták az EBLIDA³¹-t. A szervezet megalakulásának hátterében európai könyvtárpolitikai kezdeményezések, a könyvtárügyi kutatások, valamint a könyvtárak legfőbb tevékenységét befolyásolni látszó új jogszabályalkotások álltak. *„Az EBLIDA küldetése, hogy támogassa a könyvtárakat ezen fejlemények során, európai szinten szolgálva és előmozdítva a könyvtárosi és információs szakma érdekeit, és ellátva tagjait megfelelő információkkal a kulturális örökség területének európai fejleményeiről, és növelve a tagok közötti együttműködést európai szinten.”*³²

Az Európai Unió információs társadalom kihívását és stratégiáját megfogalmazó első jelentősebb dokumentum a Bangemann-jelentés³³ (1994), majd az Information Society Forum első jelentése (1996) elsősorban a hálózati hozzáférésre koncentrált. A szemlélet azonban hamarosan változott és a középpontban már nem a hálózat elérhetősége, hanem a szoftver, a tartalom és a használói igény szerepelt. Ennek első állomása volt, amikor 1996-ban az Európai Parlament kulturális, ifjúsági, oktatási és média bizottsága számára elkészült a Morgan-jelentés; Az információs társadalom, a kultúra és az oktatás címmel³⁴, amely azt javasolta, hogy az Európai Bizottság jelentessen meg vitairatot a könyvtárak információs társadalombéli szerepéről és feladatairól. A dokumentummal kapcsolatosan az Európai Parlament határozata kimondta, hogy a könyvtárak az elektronikus információk helyi szintű nyilvános hozzáférésének biztosításában – beleértve az Európai Unióról és annak tagországairól szóló információkat is – kulcsszerepet játszanak. Két évvel később született meg az Európai Unió első könyvtárpolitikai dokumentuma, amelyet az Európai Parlament 1998. október 23-ai határozata³⁵ fogadott el. A mű az európai könyvtárpolitika első olyan összefoglalása, amely a korszerű könyvtárakkal kapcsolatos műszaki, gazdasági, oktatási és kulturális kérdések teljes vertikumára kiterjed, és amely felhívta az Európai Bizottság, valamint az Európai Unió egyes országainak figyelmét arra, hogy tegyenek lépéseket a könyvtárak – mint az információhoz és a tudáshoz való hozzáférés pontjainak – támogatására.

Az Európai Unió könyvtári és kulturális kutatási programjai a nagyobb keretprogramok részét képezik: a Information Society Technology – IST; a távközlési – ACTS; az információtechnológiai – Esprit. A kulcsfontosságú öt kutatási és fejlesztési terület egyike a Digital heritage and cultural content (digitális örökség és kulturális tartalom), amelynek három kutatási iránya van: az integrált hozzáférés a könyvtárak, múzeumok és levéltárak anyagaihoz; a nagyméretű tartalom-állományok működési hatékonyságának javítása; a különböző típusú multimédia-tartalmak

³¹ EBLIDA: European Bureau of Library, Information and Documentation Associations = Könyvtári, Információs és Dokumentációs Egyesületek Európai Irodája. A szervezetet 1992-ben hozták létre, fő feladata, hogy európai szinten képviselje a könyvtárakat. A testület tevékenységéről lásd részletesebben Teresa Hackett, Az EBLIDA szerepe és tevékenysége című tanulmányát, amelynek tömörítettéje a Könyvtári Figyelő, 47. évfolyamának (2001) 4. számában jelent meg.

³² Hackett, Teresa: Az EBLIDA szerepe és tevékenysége ... p. 1.

³³ Europe and the global information society. Recommendations to the European Council: Application Three: A Network for Universities and Research Centres at: www.ispo.cec.be/ida/text/english/bangeman.html (2005. december 4.).

³⁴ Report on the Information Society, Culture and Education. Committee on Culture, Youth, Education and the Media. Draftswoman: Eluned Morgan. 16 October 1996. A4-0325/96. www.europa.eu.int (2005. december 4.).

³⁵ Ryynänen, Mirja: Now we have a basis for library strategy in Europe. In: Information Europe, issue 4/1998. p. 27. (2005. december 4.).

megőrzése és hozzáférhetővé tétele, beleértve az elektronikus dokumentumokat, és a fizikai tárgyak helyettesítését is.

Az Európai Unió 1992 óta három kulturális programot hirdetett meg: a Kaleidoscope a művészeti szektort fogta össze; az Ariane a könyvek és az olvasás népszerűsítésével foglalkozott; a Raphael keretében az európai kulturális örökség gondozása érdekében, főként a múzeumok számára adott támogatást. A három program működése a közelmúltban megszűnt, és helyette az európai kultúrát támogató Culture 2000 keretprogram lépett életbe, amely magában foglalja a kultúra valamennyi területét. A keretprogramban szerepelnek állandó elemek – közöttük a könyv és az olvasás promóciója – , ám azok mellett minden évben van egy vagy több kiemelt projekt is.

Az előbbieken ismertetett számos és a világ kisebb nagyobb régióira kiterjedő elvi deklaráció, irányelv, jogszabály, terv és program a könyvtárpolitikának és a könyvtári munkának az információs és tudás alapú társadalomban betöltött helyét, szerepét és feladatait határozta meg. A részben elvi iránymutatást adó, részben pedig a jogi szabályozást biztosító dokumentumok mindegyike meghatározóan hatott a magyar könyvtárügy új társadalmi definíciójára és a könyvtárak ehhez igazodó tevékenységére. Az elérendő célok megvalósulásában – nem kevéssé a feladatok finanszírozásának függvényében – különböző fejlettségi fokot ért el a magyar könyvtárak szolgáltatási rendszere. Bizonyos területeken már vannak a köz számára a használat megteremtésével mérhető eredményei, másutt pedig még csupán a koncepció kidolgozásánál, vagy a program tervezésénél tartanak. A folyamat azonban kétségtelenül kedvező irányba indult el: a nyilvános könyvtári ellátásról szóló törvény és a követő jogszabályok megalkotása, a magyar könyvtárügy átalakított struktúrája és rendszere, az információs és kommunikációs technológia könyvtári alkalmazásának – ha nem is kívánt mértékű – térhódítása megteremtette a könyvtárak korszerű és a társadalmi elvárásoknak megfelelő működési kereteit. Most a legfontosabb teendő a kialakított keretek újszerű tartalommal történő megtöltése. Ebben is vannak már olyan eredmények, amelyek ismertetését – vállalva azoknak bővülés miatt remélhetően gyors elévülését – fontosnak tartjuk, ezért, a teljesség igénye nélkül írásunk zárásaként, függelékben számbavesszük azokat.

Függelék

Állami források felhasználásával az egyetemi, a tudományos és szakkönyvtári hálózatot, s mellettük a közkönyvtárak rendszerét már részben felkészítették arra, hogy a felsőfokú oktatás és a kutatás információs, szakirodalmi információs igényeit kielégítse. Tekintettel arra, hogy egyrészt az alább felsorolt lehetőségek mindegyike az állami egyetem könyvtáraiban hozzáférhető, és mint tudjuk az állami egyetemek könyvtárai – a könyvtári törvény értelmében – nyilvános könyvtárak, másrészt az elektronikus információszolgáltatás megvalósítása érdekében telepített EISZ-kabinetek (elektronikus információszolgáltatási kabinetek) szintén a felsőfokú oktatási intézmények könyvtáraiban kaptak helyet, harmadrészt pedig, hogy az információs és tartalomszolgáltatási országos projektek egy része a nyilvános, a felsőoktatási és a non-profit intézmények, szervezetek könyvtárai számára nyújt országos szolgáltatást, állíthatjuk, hogy a Magyarországról elérhető modern információs és szakirodalmi adatbázisok használatának lehetősége ma már a lakosság egészének rendelkezésére áll.

Közülük talán a legfontosabb az **Elektronikus Információszolgáltatás (EISZ)**. A nemzeti program célja, hogy a felsőoktatás és a tudományos kutatás számára nélkülözhetetlen elektronikus információforrásokat központilag, nemzeti licensz alapján megvásárolja. Ennek eredményeként a felhasználók széles körét, térítésmentesen olyan informá-

ciós források használatához juttatja, amelyeket korábban, a hagyományos dokumentumok meglehetősen nehézkes és hosszú átfutási idővel járó szolgáltatásai csak szűkebb körben, kevesebb információs tartalommal tudtak biztosítani. Az EISZ fontos eleme a felsőoktatási fejlesztési programnak és hazánk euroatlanti integrációjának: jelentősen növeli a magyar felsőoktatási és kutatási intézmények versenyképességét, és elősegíti az információkhoz való szabad hozzáférés demokráciájának kiterjesztését. Az EISZ keretében elérhető adatbázisok és információs tárházak valóban a szinte határtalan információ-szerzés lehetőségét teremtik meg. Web of Science, (WOS): az ISI (Institute for Scientific Information) bibliográfiai adatbázis csomag és idézettségi (citációs) indexszolgáltatása. Tárgykörét tekintve interdiszciplináris adatbázis, amelynek heti rendszerességgel frissített adatállománya kiterjed a bölcsészettudományokra és művészetekre, társadalomtudományokra, valamint a természet- és műszaki tudományokra. A Science Direct: az Elsevier tudományos kiadó fulltext és adatbázis szolgáltatása. Fő profilja a természettudományi, a műszaki és az orvosi folyóiratok nyomtatott és elektronikus formában való közzététele. Teljes szövegű hozzáférést biztosít mind a világ tudományos folyóiratkiadásában meghatározó saját, mind pedig más tudományos kiadók e-folyóirataihoz: 1350 saját folyóirat, 10.000 link más kiadók folyóirataihoz. A dinamikusan növekvő adatbázisban 30 millió rekord között lehet keresni és több mint 1,5 millió 1995 után megjelent folyóiratcikk érhető el teljes szöveggel. A Science Direct e-szolgáltatásai a világ valamennyi nagy egyetemén hozzáférhetők. A SpringerLink: a világ vezető természet- és orvostudományi folyóiratait kiadó Springer-csoport adatbázisa 2439 folyóirat tartalmi és bibliográfiai feltárását, bizonyos korlátozások mellett, azok teljes szövegű elérését tartalmazza. Részletesebben: Online Libraries, online folyóiratok, könyvek, könyvsorozatok, Springer Expert Systems, szoftverek, life sciences, chemical sciences, geosciences, medicine, physics & astronomy, environmental sciences, law, economics. Az Akadémiai Kiadó online folyóiratai: az Akadémiai Kiadó gondozásában több mint 40 tudományágban, közel 50féle folyóirat jelenik meg. Az EISZ keretében elérhető online szolgáltatásban 43 (34 idegen nyelvű és 9 magyar nyelvű) folyóirat, 1999-ig visszamenőleg fulltext, letölthető tartalommal érhető el. A folyóiratok kurrens számai már hetekkel a nyomdai megjelenés előtt olvashatók az online verzióban. MTI: A Magyar Távirati Iroda Rt. adatbázisa több mint 2 millió dokumentumot tartalmaz a belpolitika, a külpolitika, a gazdaság, a sport területéről. Magában foglalja az MTI-Press, a Sajtóadatbank szerkesztőségének, az OTS-nek és az Országos Sajtószolgálatnak anyagait. Az Európai Unió Adatbank szöveges és grafikonos formában tartalmazza a szervezet felépítését, történetét, várható eseményeit. Külön adatbázis tartalmazza a nemzetközi szervezetek naprakészen vezetett adatait.³⁶

A másik leggazdagabb kínálatot nyújtó, az elektronikus dokumentumok online elérését biztosító nagy országos program az EBSCO folyóirat-adatbázisok projektje. A nyilvános, a felsőoktatási és a non-profit intézmények, szervezetek könyvtárai számára, országos projekt keretében megvásárolt, az EBSCOhost online keresőrendszerben kumulált adatbázis egyidejű keresési lehetőséget nyújt az angol nyelvű, bibliográfiai és teljes szövegű folyóiratcikkeket is tartalmazó adatbázisokban. Academic Search Primer (ASP): a világ legnagyobb tudományos, multidiszciplináris, (humán és társadalomtudományok, oktatás, informatika, fizika, kémia, orvostudomány stb.) teljes szöveget is tartalmazó adatbázisa, elsősorban a felsőoktatási és a kutató intézmények számára készül: összesen

³⁶ Az EISZ program gondozója az Oktatási Minisztérium. Részletesebben ld. <http://www.eisz.hu>.

8176 folyóirat cikkeinek referátumát és indexét, ebből 4648 periodika teljes szövegét tartalmazza. Business Source Primer (BSP): elsősorban az üzleti profilú oktatási intézmények és szakkönyvtárak számára készül: menedzsment, gazdaságtudományok, pénzügy, nemzetközi vállalkozás, marketing. Összesen 7792 vezető és világszerte meghatározó időszaki kiadvány teljes szövegét foglalja magába. Külön szervezett adatbázisa a Regional Business News, amely átfogó, teljes szövegű válogatást nyújt 75 amerikai városi és regionális üzleti napilapjaiból és folyóirataiból. Masterfile Primer: általános jellegű, valamint üzleti, egészségügyi, oktatási és tudományos folyóiratokat feltáró adatbázis. Több mint 2000 folyóirat teljes tanulmánykészletének egész szövegét közli 1975-ig visszamenőleg. Mintegy százezer kép, közel kilencvenezer életrajz is része az adatbázisnak. Health Source : Nursing : Academic Edition: 839 folyóirat referátumát és indexét, valamint 564 teljes szövegű orvostudományi folyóiratot tartalmaz. Magában foglalja a Clinical Pharmacology adatbázist is. Health Source : Costumer Edition: az előző adatbázis fogyasztói kiadása, a világ leggazdagabb, a betegek számára készített egészségügyi információs forrása, amely olyan területeket fed le mint az AIDS, a rák, a cukorbetegség, a kábítószer függőség, az alkoholizmus, az időskori betegségek, a fitnes, az egészséges táplálkozás, a nő- és gyermekegészségügy. Közel háromszáz egészségügyi folyóirat, valamint 140 egészségügyi referenz-kötet teljes szövegét közli. Newspaper Source: mintegy 30 amerikai és nemzetközi napilapból válogat és napi frissítéssel közli a vezető napilapok teljes szövegű cikkeit. MedLine: az adatbázis tulajdonosa az amerikai National Library of Medicine, amely szakmailag irányadó és meghatározó az orvosi információs szolgáltatásban. Tartalmazza az orvostudomány, a beteggondozás, a fogászat, az állatorvostan, az egészséggondozási rendszer és a pre-klinikai tudományok 4800 bio-orvosi folyóirat referált bibliográfiai rekordjait. Az Academic Search Primer használói 1773, a MedLine-ban indexelt folyóirat esetében a teljes szövegű cikkekhez is online hozzáféréssel rendelkeznek. ERIC: The Educational Resource Information Center, az amerikai országos pedagógiai információs rendszer, amely több mint 2200 abstract hivatkozásokkal bővített teljes szövegét, valamint közel 1000 oktatással kapcsolatos folyóirat referátumait és bibliográfiai adatait tartalmazza. Az adatbázisban az Academic Search Primer használói 804, az ERIC-ben indexelt folyóirat teljes szövegéhez kapnak online hozzáférést.³⁷

A kilencvenes évek végén, az egyetemi könyvtárakban merült fel, hogy a magyar felsőoktatási és kutatói intézményhálózat számára elengedhetetlenül fontos néhány olyan adatbázis megvásárlása is, amelyek elérésére az országos programok keretében nincs lehetőség, (sőt a központi projektek akkoriban még nem léteztek, de azok megindulása után is szükség volt a korábbi kezdeményezésekre), de amelyek a kutatás számára nélkülözhetetlenek. A tudományos kutatáshoz elengedhetetlenül fontos információs bázisok elérhetőségének megteremtését éveken keresztül az OTKA pályázati rendszere biztosította. Jóllehet az utóbbi években az OTKA támogatás mértéke évről évre csökkent, mégis fontos adatbázisok elérhetőségét biztosítja az az országos program, amelyet a felsőoktatási intézmények könyvtárai konzorciális szerződések keretében gondoznak. Digital Dissertation Abstracts: több mint 1,5 millió doktori értekezés kivonatát és téziseit tartalmazza. Biological Abstracts: az élettudományok területén az egész világon megjelent valamennyi jelentős folyóirat cikkeinek kivonatát sűríti egy adatbázisba. PsycInfo: az adatbázis hivatkozásokat és rövid tartalmi kivonatokat tartalmaz pszichológiai témájú

³⁷ Részletesebben ld. a <http://www.epnet.com> és <http://www.ki.oszk.hu>. A térítésmentes szolgáltatás gondozója a Könyvtári Intézet

folyóiratcikkekről, könyvek fejezeteiről, disszertációkról, jelentésekről. A cikkeket több mint 1300 féle és 25 különböző nyelvű folyóiratokból válogatják. GEOBASE: több tudománykört átfogó bibliográfiai adatbázis, amely széleskörű áttekintést nyújt a természet- és társadalomföldrajz, a föld- és környezettudományok, ökológia, és a kapcsolódó tudományágak nemzetközi irodalmáról. Az alapvető tudományos és műszaki folyóiratok mellett az adatbázis angol nyelvterületeken kívül eső és kevésbé olvasott forrásműveket is tartalmaz, ezen kívül konferenciaismertetőket, kutatási jelentéseket is feldolgoz. PCI: Periodical Content Index, mintegy 4000 humán és társadalomtudományi folyóirat összes cikkének tartalomjegyzékét, a XVIII. századtól kezdve, 37 fő területre felosztva, 40 nyelven. Éves gyarapodása mintegy 1.000.000 újabb cikk. A PCI alapvetően tartalomjegyzék, bizonyos folyóiratcikkei azonban teljes szövegű formában is elérhetők. ACM Digital Library: az Association for Computer Machinery által a Digital Library címen szolgáltatott 21 számítástudományi, számítástechnikai folyóirat elektronikus változata.³⁸

A fentebb ismertetett, világméretű és minden esetben üzleti alapon működő adatbázisok mellett ma már jelentős mennyiségű és információtartalmú magyar fejlesztésű adatbázis is a felhasználók rendelkezésére áll, s ami legalább ennyire fontos, online használatuk ingyenes. Nincs lehetőségünk arra, hogy valamennyi meghatározó forrást számbavegyünk, azért itt most csupán a legátfogóbbakat soroljuk fel. A **NIIF Program** online elérhető adatbázisai³⁹: egyetemi és főiskolai tankönyv-adatbázis, Nemzeti Periodika Adatbázis, OTKA pályázatok adatbázisa, Pedagógiai Adatbázis (PAD). A magyarországi digitális dokumentumtermés gyűjtésére és archiválására vállalkozó **Magyar Elektronikus Könyvtárban (MEK)**⁴⁰ közel három és félezer teljes szövegű dokumentum érhető el. Az **Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis (EPA)**⁴¹ a MEK kezdeményezésére, a magyar vonatkozású elektronikus időszaki kiadványok könyvtári igényű nyilvántartásának, illetve archiválásának céljaira alakult. A magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek adatbázisát és a feldolgozott cikkek teljes szövegű elérését biztosítja a **MATARKA**. Az adatbázis fejlesztése 2002-ben kezdődött, ma közel háromszáz folyóirat tartalomjegyzékét tárja fel.⁴² A Magyar Országos Közös Katalógus – **MOKKA**, a tizenhat legnagyobb és a magyar dokumentumvagyon meghatározó részét képező egyetemi, szak- és közkönyvtár közös, éppen napjainkban lényegesen bővülő katalógus-vállalkozása, amely a közönség számára a dokumentumok bibliográfiai adatainak keresésében, illetve azok lelőhelyeinek megtalálásában nyújt segítséget.⁴³

Amikor a digitális dokumentumok, illetve dokumentumok feltárását biztosító szakirodalmi adatbázisok használatáról szólnunk meg kell említenünk a Neumann-ház szolgáltatásait, **Neumann János Digitális Könyvtár** is. A magyar digitális kultúra gondozása érdekében létrehozott szervezet több olyan online szolgáltatást biztosít, amely mind a kutatóknak, mind pedig a legszélesebb értelemben vett olvasóknak hasznos információkkal és dokumentumokkal szolgálhat. A WebKAT.hu katalógus segítségével az interneten szereplő és a magyar kulturális örökség körébe tartozó dokumentumok találhatók meg, a lehető legegyszerűbb és leggyorsabb keresési módszerrel. A Neumann János Digitális

³⁸ Az OTKA által támogatott adatbázisok felsorolása nem tartalmazza a teljes kínálatot, illetve az utóbbi évek gazdasági megszorításai miatt nem valamennyi adatbázis érhető el minden egyetemen, illetve azok könyvtáraiban.

³⁹ Részletebben lásd: <http://www.niif.hu>.

⁴⁰ Részletebben lásd: <http://mek.oszk.hu>.

⁴¹ Részletebben lásd: <http://www.epa.oszk.hu>.

⁴² Elérhető a <http://www.matarka.hu> címen.

⁴³ Internetes elérhetősége: <http://www.mokka.hu>.

Könyvtár állományának különleges része a Bibliotheca Hungarica Internetiana (BHI) című Magyar Szövegtár. A digitalizált kötetek gyűjteménye felöleli a klasszikus magyar irodalom számos jelentős alakjának műveit (kritikai és ún. népszerű kiadások), valamint a különböző műveltségterületekhez tartozó alapvető szakirodalmi munkákat. A BHI állománya folyamatosan bővül. A gyűjtemény gyarapítását 2003 óta a Neumann-ház állandó irodalmi szakértői felügyelik. A Digitális Irodalmi Akadémia (DIA) program célja, hogy hozzájáruljon a magyar szépírók legjobbjainak alkotói szabadságát biztosító méltó feltételek megteremtéséhez, és műveiket elérhetővé tegye az interneten. Így a világ bármely pontján megismerhetővé válik a kortárs magyar irodalom színe-java, és a nemzeti értéknek számító jelenkori szépirodalmi művek egyre bővülő. Ez az irodalmi művek digitalizálása tekintetében röviden úgy fogalmazható meg, hogy forrásértékű szövegek kerüljenek fel az internetre, minél teljesebb körű, sok szempontú keresési lehetőséget biztosítva. A teljes adatbázis pedig az irodalom iránt érdeklődők és a kutatók tájékoztatását megbízható információk közzétételével szolgálja.⁴⁴

A fenti számbavétellel csupán reprezentálni akartuk annak a folyamatnak az eredményét, amelyet az elmúlt mintegy egy-másfél évtized alatt a magyar könyvtárügy szolgáltatási rendszerében elértünk. Nem mutathattunk be mindent, és nem is állítjuk, hogy az eredmények kiválóak, ám a választott út – megfelelő társadalmi összefogással és támogatással – elvezethet ahhoz a modellhez, amelyet a tanulmányunk első részében mutattunk be⁴⁵.

⁴⁴ A felsoroltakon kívül Neumann-ház még számos hasznos információforrást tesz közzé, itt most csupán a legfontosabbnak vélteket közöljük. A Neumann-ház internetes elérhetősége: <http://www.neumann-haz.hu>.

⁴⁵ Tudnunk kell, hogy a bemutatott és működő elérhetőségek többsége – finanszírozási problémák és rendkívül bonyolult piaci árképzési rendszerük miatt – igen sérülékeny. Különösen vonatkozik ez az EISZ, az EBSCO, valamint az OTKA támogatás segítségével megvásárolt üzleti alapon működő szolgáltatásokra. Ám a magyar fejlesztésű hozzáférések is létbizonytalansággal küzdenek. E problémák megoldása legalább annyira tudománypolitikai mint könyvtárpolitikai kérdés. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a meglévő online hozzáférési lehetőségek kihasználtsága az egyes intézményekhez köthető szokások alapján igen eltérő képet mutat, országos méretekben pedig arról beszélhetünk, hogy az adatbázisok használata alacsony.

HUSZ MÁRIA

A kulturális örökség társadalmi dimenziói¹

*„Az örökség, kötelékünk a múlthoz, amellyel együtt élünk ma,
és amit tovább adunk a jövőendő nemzedékeknek.
Kulturális és természeti örökségünk az élet és az ihlet két helyettesíthetetlen
forrása. Próbaköveink, viszonyítási pontjaink, azonosságunk” (WHC, 1996).*

Mi az örökség?

Az örökség-paradigma megjelenése és kiterjedése a közép-európai kulturális diskurzusokban az egyesülő Európa kíváncsi melletti elválaszthatatlan egy világméretű trendtől. Az örökség (heritage, patrimoine), kulturális örökség (cultural heritage, patrimoine culturel) annak ellenére, hogy definíciója nem egységes, az 1970-es évektől fogva egyre jelentősebb fogalom mind a tudományos, mind a politikai diskurzusokban, s a nemzetközi gazdaságpolitika egyre jelentősebb tényezője. Globális jelentésre különösen a világörökség-kategorizációhoz kapcsolódva tett szert.

A római *patrimonium* kifejezés egy meghatározott csoport és bizonyos konkrét anyagi javak közötti sajátos kapcsolatot, családi, rokoni jogot jelentett (Chastel, 1997). Az egyik generáció örökölt a másiktól (örökösödés, áthagyományozás.) Tágabb értelemben olyan birtokra, ingatlanra utalt, amely tartós jövedelemforrást, s egyben tekintélyt biztosított. Szűkebb halmaz, mint a hagyatéka, mert nem vonatkozik eldobott, vagy szokásszerűen továbbhasznált dolgokra, viszont beletartoznak az eszmék, történetek, hagyományok, szokások, és rítusok is. Az örökös válogat a hagyatékából: mit hagy veszni, mit becsül meg, tart fenn és ápol. Döntéseinek tétje a megértés, az emlékezés, és a későbbi használat lehetősége. A létező, tradíciót és identitást tanúsító, megerősítő és továbbörökíthető javak így módon vesznek részt – a közösség tagjai és intézményei között folyó érintkezések során, a múlt akár többszöri elidegenítésével és visszavételével – a jövőt is formáló társadalmi képzelet alakításában. Mindez a közösség kohézióját, összetartozás-érzését, másoktól való megkülönböztetését táplálja. Az áthagyományozott javakat kísérő, vagy helyettesítő elbeszélések ugyanis a közösség rangját, hírnevét, tagjainak jogos büszkeségét emelik ki, teszik érzékelhetővé, azaz objektívvá. E narratívák tárgya, címzettje és referense egyaránt a közösség (Wessely, 2005: 20), amely általuk egy egynemű és ellentmondásmentes szimbolikus világ ernyőjének védelmét élvezzi.

A római jog örökségfogalmának kialakulása óta jelentősen módosult kategória, később modern jelenünkben sajátos módon újjászülve képes betölteni a közösség, az identitás, a folytonosság és a történelmi eszmék táplálásának, fenntartásának szerepét (Lowenthal, 2004). Az örökség paradigmája ma a reflektált múlt, a társadalmi képzelet talajaként, az öskultusz modern formájaként működik. A ma embere az örökség eszközeivel, annak nyelvén tud megélni és életben tartani elvont entitásokat.

¹ Elhangzott a I. Durkó Mátyás-konferencián, Debrecen, 2006. szeptember 26-27.

Az örökséget egyszersmind olyan különös kulturális terméknek tekinthetjük, amely a jelen szellemi újraalakítását szolgálja, azt állítja elő, mégpedig a kulturális szerveződés tudatos eszközeivel (Fejős, 2005: 73). Az örökségek hatása a társadalomgazdasági, politikai és szociokulturális dimenzióktól turizmusipar által menedzselt attrakcióikig terjed.

A történelem, az emlékezés, a múltfogalom és a tradícióválasztás az időstruktúrához, a nevezetes dolgok, tárgyak és cselekvések pedig *helyek*hez kötődnek. A térdimenzió és a konkrétabb helystruktúra az antropológiai kultúrakutatás terepe. A történetek, a mitológia, és a vallás mellett az örökségképzés köti össze és dinamizálja a tér-idő rendszereket. Előadásomban az örökségfogalom alakulását az *idő* viszonylataiban értelmezem.

Az örökségfogalom történeti dimenziói

Az antikvitásnak és a középkornak nincs épített öröksége. Az emberek az örökölt városhálózatot élik, használják, alakítják. Alois Riegl szerint a középkor csupán „intencionális” műemléket tartott számon, a reneszánszsal született meg a „történeti” műemlék (Erdősi – Sonkoly, 2004: 9). A múlttal való együttélés tudatosulása – azaz a hol aktív, hol passzív viszony ahhoz, amit az elődök hagytak –, a nemzettudat kialakulásának velejárója volt.

A *nemzet*, mint szimbolikus értékekkel integrált közösség, a *haza*, mint az összetartozás vágya és célja, valamint a nemzeti örökségnek a szimbolikus javaktól a kultúrára és intézményeire vonatkoztatott eszméje a francia forradalomban jelent meg. A hatalmi jelképek és a műkincsekben megtestesülő múlt eltörlésére irányuló vandalizmus megfékezésére Talleyrand, Grégoire abbé és Cambon a kultúra olyan fogalmával operált, amely az ország történelmi kontinuitását, a szabadság és a művészet megféleltetését, a műemlékeknek a nemzeti oktatásban szánt szerepét deklarálta. Ennek eszköze a szimbolikus objektívációk gyűjtése és a megőrzése volt. A zsarnokság, az egyenlőtlenség és a babona jelképeinek kontextusát fel kellett váltani a közvetlen tartalomtól és múltbeli történelmi funkciótól függetlenített kultúrafogalommal. A művészeti és tudományos emlékek elpusztítását tiltó, és a teljes történelmi örökség megőrzését elrendelő dekrétum a jakobinus terror alatt született, és máig érvényes. A műemlék épületre, sírra, szoborra, üvegablakra, technikai találmányra vonatkozott, mindarra, ami a nemzet történelmét dokumentálhatja. Ez azt jelentette, hogy a művészet, irodalom és a tudomány eladdig személyes, családi érdekkörbe tartozó emlékei egy mind bonyolultabb intézményrendszer illetékességi körébe kerültek, amely teljesítette a kontextustól való megfosztás funkcióját, profanizálta, semlegesítette őket. A műalkotások, eredeti rendeltetésük zárójelbe tételével az emberi szabadságot, a független fantáziát, alkotóképességet tették közkinccsé a nemzet minden tagja számára, akik ez által a nemzeti kultúrában osztoztak. Paradox módon a hadizsákmány muzealizálása indította be azt a folyamatot, amely a háborúk befejeztével az eredeti helyükre visszajuttatott műalkotásokat a nemzeti örökség tudatosítóiként, az európai múzeumokat pedig az emberiség örökségeinek egyik letéteményeseként értelmezi (Radnóti, 2005).

Az állampolgári érdekek pusztá egyezésén kívül a modern 19. századi történelmi nemzetfogalom konstrukciójához is szükség volt olyan metaforákra, mint a leszámolás, a hősi múlt emlékezete, a történelmi örökség megőrzése. A nemzet tehát önmaga megalkotása közben *hozta létre* saját örökségét. A 19. században szilárdult meg a nemzeti tudat szempontjából fontos műemléki örökség intézményesülése. A

„megismerni és megóvni” jelszava Európa-szerte nemzeti múzeumépítési lázban fejeződött ki, amely a felvilágosodást tagadó *nemzeti romantika* eszméivel karöltve elsősorban a középkori emlékek egybegyűjtésével, restaurálásával és bemutatásával tűnt ki, s politikai motívumokkal dúsulva a nemzetállamok legitimitását szolgálta. Bár a múlt aktualizálásának vágya időnként a helyreállítás torzításaihoz vezetett, azáltal, hogy a közösség némely romokat, kastélyokat, bástyákat haszontalannak nyilvánítva a régi dolgok sorsát az értelmiségiekre hagyta, megteremtette a régiség-kereskedelmet (Chastel, 1997).

A 20. század világháborúit követően az újjáépítés és modernizálás jövőorientáltsága az örökség kérdését zárójelbe tette, vagy átértelmezte. Magukat közösséginek hirdető ideológiák a nemzeti kulturális örökség politikai újraírásának igényével léptek fel. A hatvanas években az örökölt vagyonnal alátámasztott nemzeti öntudatot sokkal szerényebb figyelem, a saját összetettségére eszmélő társadalom *néprajzi érdeklődése* váltotta fel. A népi hagyományok ápolása regionális múzeumok alapításához, a dolgos életet idéző, érzelmileg telített tárgyak nosztalgijához, az élő múlt kultuszához vezetett. Az 1960-as évekig a történeti műemlék jelentette az örökséget. Gyűjtés és osztályozás szempontjából a lelet régisége volt a döntő szempont.

A modernitás utópikus energiája, általános lendülete, a tudás végtelen progressziójába vetett hite az újdonság-értéket helyezte szembe az elavulással. A jelen-érzés felfokozottsága a fogyasztás állandó növelésére, a birtoklás elsődlegességét hangsúlyozta. Az 1970-es és 1990-es évek között az identitáspolitikai mozgalmak megélénkülésével különböző alternatív, regionális és etnikai kultúrák írták fölül a hagyományos nemzeti örökség-elveket. A kulturális örökséget a hetvenes évek végén a *kollektív emlékezet* fogalmával párosították. A jóléti társadalom válságát jelző konzervatív eszme jelenközpontúságot, aktív toleranciát (a többértelműség bátorítását), politika-ellenességet, populizmust, érték-konzervativizmust hozott. Objektívációs szférái a történelem, a *tradíció* és a kultúra metaforáival táplálták az erkölcsi személyiség identitástudatát (Husz, 2001: 70). Az amerikai tömegkultúra elemei, a reklám, a tömegkommunikáció, a különböző minőségek ömlesztése, a sztereotipizálás, a szórakoztató termékek tömege és egyben az ezekkel szembeni frusztráció, a lazább hagyományos szerkezetű államok morális kendőzetlensége, egy történeti-relatív, pánesztétikai szemléletet hozott Európába. A haladás és fejlődés metaforáinak dekonstrukcióját az idő dimenziója mentén elvégző társadalom- és kultúraelméletek a modernség végeként (Habermas), a történelem végeként (Fukuyama), sőt a dolgok végeként (Derrida) értelmezték az előállt *posztmodern szituációt*.

Múlt, történelem, emlékezet, tradíció

– az örökség-paradigma újfajta beágyazódása

Az örökség-paradigma feltűnése a nyugati világ jelenlegi társadalmi, gazdasági és szellemi környezetébe, ismét paradoxnak tűnik. A posztmodern követő, második (Beck, 2000), vagy reflexív modernitást (Beck, Lash, Giddens, 1994) néhány kortárs gondolkodó hipermodernitásként (Baudrillard, 1988) írja le. A posztmodernből kinövő „reflexív modernitás” embere hibrid, kooperatív, nem normatív kultúrával rendelkezik (György, 2005: 127), s úgy teszi otthonossá a világot, hogy megtalálja, vagy kitermeli a neki megfelelő legendákat, mítoszokat. Megalkotja a múltat, míg a múlt továbbélő nyomaiban magára ismerhet. Az idő- és térsűrítés világában azonban a *szinkronitás* modellje jelentősebb, mint a diakroniáé. A fejlett szatellit technológiáknak és egyéb multimédiás kommunikációs csatornáknak köszönhetően lehetővé

válí a történelem nyomon követése, ahogy az éppen történik. Walsh (1992) utal Baudrillard (1988) „halott pont” fogalmára, ami szerint van egy pont, amikor a történelem többé már nem valóságos, mert már nem vagyunk képesek különbséget tenni az igazság és a fikció között. Ez a „*hiperrealitás*” birodalma, a tömeggyártás és a „*hiperfogyasztás*” világa, ahol a múltat állandóan szimulálják. A posztmodern utáni mentalitás ebben a helyzetben keresi identitását, vágyik az eredetiségre és áhítja az örökséget.

François Hartog úgy írja le az időhöz való viszony későmodern állapotát, hogy a 20. század jövőorientáltságát az autentikus múlt maradványait még őrző jelen kultúra váltotta fel. Ezt olyan mentalitástörténeti fordulópontként értelmezi, amelynek jelentősége a reneszánszhoz vagy a felvilágosodáshoz fogható (Hartog, 2003). A *prezentizmus*, azaz jelenközpontúság elmélete a kulturális örökség fogalmát a nyugati világszemlélet tágasabb időtartományába helyezi. A *posztmodern emlékezetfordulat* a képzelet határait nem az univerzum felé tágítja, hanem a helyi értékekre figyelő globális cselekvésre irányul. Így az „örökség” fogalom magában hordozza az emlékek társadalmi hovatartozásának momentumát: nem általában ’az’ örökséget, hanem valakinek, valamely közösségnek az örökségét jelöli, s ez által bizonyos szubjektivitásra tesz szert” (Fekete, 2005: 112). Az absztrakt-ideális vonatkoztatási rendszerek és a közvetlen kisvilágok, helyi közösségek kulturális normái persze nehezen összeegyeztethetőek. Úgy tűnik, a kulturális javakhoz való viszonyulás rendszere, a múlt emlékeinek modern kezelése, kutatása és bemutatása van átalakulóban. A képzelet egyre közeledik az emlékezés birodalmához.

A *múlt* azzal kapcsolatos, ami valaha is megtörtént, míg a *történelem* a múltból kiragadott, különböző hipotézisek magyarázata az egymást követő jelenek szempontjából. A történelmi kutatás feltárni és magyarázni szándékozik az idővel mind jobban elhomályosuló múltat, az örökségalkotás viszont kiválogatja a múlt azon eseményeit, amelyek segítik aktuális céljai elérésében (Lowenthal, 2004). Mindkettő jelenléte szükséges azonban – mintegy mentálhigiénés szerepben – az emberi tudáshoz és cselekvéshez. Az örökség kitekintés a jelenből a múltba vagy előre a jövőbe. *Tulajdonképpen az „örökség” a „múlt” kortárs használata, mely magában foglalja annak magyarázatát és reprezentálását.* Pozitív értelme azt a kultúrát és tájat írja le, amit egy közösség megőriz, gondját viseli és átadja a jövő generációnak. Ez szükséges az emberek identitás és valahová tartozás-érzéséhez. Lowenthal (1996) szerint az örökség élteni, táplálja a közösség, a folytonosság és a történelem eszméit, vagyis a ma embere az elvont eszméket az örökség nyelvén képes kifejezni, megélni és életben tartani. *Az örökség nem „rossz történelem”, egyszerűen csak a múlt dicsőítése, ahelyett hogy annak kutatása lenne.* Mivel a reflektált múltat jelenti, ezért mégis inkább a történelemhez hasonló, mint a társadalmi-kulturális folytonosság tapasztalatához, amely az emlékezetben él (Nora, 1999: 142-157). Az örökség a társadalmi gyakorlatban sok különböző dolgot jelenthet, gyakran a múlt elemeinek újratereztése, olyan elemeké, melyek társadalmi érték-ként részei az örökségnek és büszkén emlékezni akarnak rájuk. Éppen a múlttal való élő kapcsolat megszakadása miatt van szükség tudatos védelemre, megőrzésre. A múlt ezzel megmenekül a pusztulástól, de egyúttal hatalmas felelősséget ró a jelenre, amely életben tartja.

A *történelmi emlékező* azonban hiányos, nem minden örökséget ítél a társadalom megtartásra érdemesnek. Szándékos vagy véletlen folyamatok során, időtől, tértől és társadalomtól függően változnak a társadalmi értékrendszer szűrői. Ebben a kontextusban a múlt önmagában érzelmileg semleges (Fowler, 1989: 60), nem iz-

galmas, nem unalmas, jó, vagy rossz a mi értékelésünk nélkül. Mint örökség vesz fel értékaspektust, személyes, családi, nemzeti, közösségi meghatározottságban, mint a „mi” örökségünk (Hall és McArthur, 1998). Ez alakít kollektív identitást szimbólumok, ikonok, mitológiák formájában. Az örökség nem a múltról szól. Reflexiója inkább annak, ami a jelenben létezik. Az idők során fennmaradt épületek és műtárgyak, a kollektív és individuális emlékek értékelése és interpretációja a jelen igényei szerint, amelyeknek hangsúlyos része az egyének *identifikációja* a társadalmi, etnikai és helyi sajátosságokkal. Ahogyan a 21. század posztmúzeumaiban többé nem a tárgyak gyűjtésén, rendszerezésén van a hangsúly, hanem a bemutatáson, a közösségi rendezvényeken, a használaton, úgy az emlékezésben is megnő a személyes emlékezés, felismerés szerepe, amely egyben örökségként való felismerés, az *örökség megalkotása*. Az örökség szemlélete megszünteti a távolságtartást a múlt fenségessége és az esztétikai megítélés értelmében is, inkább a részesülés, a vágyott közelség igénye elégül ki.

A kulturális örökség elterjedő múlt- és emlékezet-szemlélete és -kezelése szükségképpen kikezdte a történeti diszciplína hagyományos gyakorlatát. A történelemmel szemben, amely nyomokat, a tényeknek való megfeleléseket keres, amelyekből feltárhatja az érvényes összefüggéseket, az örökség embere érzéki megnyilvánulásokra vágyik, értelmezés helyett személyes *élményre*. A kulturális örökséget egy közösség számára fontos jelentéssel bíró tárgyak, és az azokkal kifejezett immateriális létezők alkotják. Az örökség elsajátítása során az eredeti tartalom valami újjal, a birtokba vevő értelmezésével gazdagodik. Amikor az örökség-alkotó birtokba veszi a meglévő kulturális hagyományt, a múlt egészére igényt tart. Identitásának táplálása érdekében a múlt eseményeit sajátos céljainak megfelelően interpretálja. Az örökségítés folyamatában a tudományos igazság bizonyító elveivel szemben, a fellelt legendák és mítoszok teleologikus célok szerinti rendeződnek el. A távoli, idegen, érthetetlen és vad múlt megismerése helyett a jelen világban való otthonosság érzését hivatottak felkelteni. Az örökség által a történelmi emlékek valaminek a tanúbizonyságává válnak. A legendák és archetípusok a (nemzeti) identitás elengedhetetlen részei, akkor is ragaszkodnak hozzájuk, ha nem igazak (Lowenthal, 2004: 65). A történeti tudás és az örökségalkotás egyformán a jelenhez közelíti a múltat, a történelem a megértést kívánja elősegíteni, az örökség viszont az *aktualizálás* munkáját szolgálja, termékeny kapcsolatokat hoz létre régi korok világával. A történeti tudás köztulajdon, az örökség magántulajdon, csoportérdekeket teremt és szolgál. A történelem objektivitásra, érzelemmentességre törekszik, az örökség fenntartja, és bizonyos célok szerint közvetíti a tudást a kiválasztottak számára. Az aktualizálás néha öntudatlan. Ha a megalkotott múlthoz érzelmi kötődések alakulnak ki, annak önálló létében hinni kezdenek.

Az „örökségítés” tendenciája a mai hipermodern korban élő ember mentálhigiénés szükségletére utal. Ricoeur (1998: in Erdősi–Sonkoly, 2004: 23-37) az emlékezet és a történelem közötti kapcsolatot vizsgálva az egyéni múltbeli élmények feldolgozásától, az egyéni és a kollektív identitás metszéspontjában elhelyezkedő pragmatikus szinten át jut el az etikai-politikai szintig, ahol az örökség problémája feladattá válik. Itt jelenik meg az erkölcsi kötelesség hangneme és a jövőbe vetített emlékezési feladat, az identitás időbeli megalkotásához kapcsolódó felszólítás a következő nemzedéknek való továbbadásra. Az örökségítés filozófiájában a jövőre vonatkozó, visszaélésektől mentes emlékezési kötelesség az igazságosság szempontját érvényesíti, míg a felejtéskötelesség megszabadít a bosszúállástól, a gyűlölettel.

A megtagadott múlt és a megszipített múlt közönségigény szerinti adagolása jogos, hiszen az örökségben a képzeletbeli múlt áll elő, s ebben a fantázia tölti ki a tények üres helyeit (Lowenthal, 2004: 473-492). Előfordul, hogy egyenesen az emlékezet és a hagyomány pótlására alkotják meg az örökséget. Az *interpretáció*, amely intertextuális módon, művészileg elegyíti a bizonyíthatót a képzelettel, nélkülözhetetlen az örökség életre keltéséhez. A posztmodern-későmodern társadalmi szituáció mindent esztétizálni, átélni, megtapasztalni akaró törekvését reprodukálják mind az örökség-alkotók, mind az örökség látogatói, befogadói, és fogyasztói. Az ilyen módon csi-szolódó képzelet-teli empátia a valóságnál világosabb képet formál. Míg a történelem tudás-értéke terjedése során egyre gyarapodik, az örökség – megfelelő táplálás, használat és ápolás nélkül – megfakul és kiüresedik.

A gondolat nem új keletű. A *tradíció* fogalmáról értekező konzervatív filozófus, Evola (1972; 2005: 113, 149) szerint „egy nemzet történetében többrétű – olykor egymással szembenálló – lehetőségeket tud felismerni, amelyek bizonyos módon megannyi 'tradíciót' tükröznek”. A történelem bizonyos válaszútjain *tradícióválasztás* következik be. „Összehasonlító vallástörténeti, mitológiai, sőt néprajzi tudásunk jelenlegi állása – a megmerevedett tradíciókkal kapcsolatos (H.M.) – nézeteink felülvizsgálatára és a horizont adekvát kiszélesítésére kényszerít bennünket”. Whitehead (1928) ezzel kapcsolatban azt állítja, hogy azok a „társadalmak, melyek nem képesek egyszerre tisztelni és szabadon alakítani szimbólumaikat, menthetetlenül elpusztulnak”. Orwell (1990) pedig: „vagy mi is gazdagítjuk örökségünket, vagy elveszítjük azt”.

A tradíciók sziklaszilárdságát kétségbe vonó filozófusok mellett etnográfus turizmuskutatók tradicionális társadalmaknak a turizmus hatására feléledő tradícióápolásáról számolnak be. Az archaikus, vagy kisebbségi, ritkaságszámba menő, vagy pusztuló kulturális tradíciók megőrzése, maguknak a még fellelhető dokumentumoknak a rögzítése a leszármazott közösség számára is értelmezi a múltat, és kijelöli azt, ami lehetett volna a jelen perspektívájából (Wilhelm, 2003: 172), egyszersmind felértékeli a használatból kiszoruló, de a turistapiac miatt új megvilágításba kerülő tárgyakat, mint örökséget.

Gyakran ironikus társadalom- és kultúraelméleti diskurzusok változó hangsúlyokat tesznek a „múlt”, „történelem” és „örökség” fogalmai közé. Walsh (1992: 113) például a múlt hamis ábrázolásával vádolja az örökségképzetet, mert kiragadva bizonyos pillanatot vagy pillanatok a múltból, és elszigeteli őket történelmi kontextusuktól. Szerinte a történelem ilyen kezelése eltompítja azt a képességünket, hogy értékeljük az emberek és helyszínek időben való fejlődését. Bizonyítható azonban, hogy népszerűsítő, érzelmes tévésorozatok, bestsellerek növelik a tudományos könyvek iránti keresletet. A fő vádpont mégis az, hogy mindez az örökségipar üzleti céljaiból történik.

Erről másutt lesz szó.

Irodalom

- Baudrillard, J. (1988) *Selected Writings*, ed. M. Poster, Cambridge: Polity Press.
 Beck, U. (2000) 'The Cosmopolitan Perspective: Sociology for the Second Age of Modernity', *British Journal of Sociology*, 51. 79-106.
 Beck, U. – Giddens A. – Lash, S (1994) *Reflexive Modernisation – Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge: Polity Press.
 Beck, U. – Giddens A. – Lash, S (1994) *Reflexive Modernisation – Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge: Polity Press.

- Chastel, André (1997) 'La notion du patrimoine', in Nora, Pierre (szerk.) *Les lieux de mémoire. I.* Paris: Quarto Gallimard, in Erdősi P.- Sonkoly G. (szerk.) (2004): *A kulturális örökség, Budapest: L' Harmattan – Atelier*, 97-133.
- Erdősi Péter – Sonkoly Gábor (2004) szerk. *A kulturális örökség*, Bp.: L' Harmattan – Atelier
- Evola, Julius (1972; 2005) *Emberek és romok*, Budapest: Nemzetek Európája Kiadó
- Fejős Zoltán (2005) 'A néprajz, antropológia – a kulturális örökség és az emlékezet kategóriái', in György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.) *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*, Bp.: OSZK, Akadémiai K. 71.
- Fekete Ilona (2005) 'Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények' *Világosság*, 6. 101-115.
- Fowler, P. (1989) 'Heritage: a post-modernist perspective' in Uzzell, D.L. (szerk.): *Heritage Interpretation, vol. 1. The natural and built environment*, London: Belhaven, 60.
- György Péter (2005) 'Minden archívum, minden örökség', in György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.) *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*, Bp.: OSZK, Akadémiai K. 127.
- Hall, C.M. – McArthur, S. (1998) *Integrated Heritage management: Principles and practice*, London: The Stationery Office.
- Hartog, François (2003) *Régimes de l'historicité – Présentisme et expériences du temps*, Paris, Le Seuil.
- Husz Mária (2001) *A magyar neoavantgárd textilművészet*, Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- Lowenthal, D. (1996) *Prossessed by the past. The Heritage Crusade and the Spoils of History*, New York: The Free Press.
- Lowenthal, D. (2004) 'Az örökség rendeltetése' in Erdősi P.- Sonkoly G. (szerk.): *A kulturális örökség, Budapest: L' Harmattan – Atelier*, 55-85.
- Nora, Pierre (1999) 'Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája', *Aetas*, 3, 142-157.
- Orwell, G. (1990) 'Az oroszán és az egyszerű: a szocializmus és az angol szellem', in Orwell, G. (1990) *Az irodalom fölszámolása. Válogatott esszék*. Budapest: Európa, 133-201.
- Radnóti Sándor (2005) 'Antik kulturális örökség – nemzeti kulturális örökség', in György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.) *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*, Bp.: OSZK, Akadémiai K., 15-17.
- Walsh, K. (1992) *The representation of the Past: Museums and Heritage in the Post-modern World*, London: Routledge
- Wessely Anna (2005) 'A kulturális örökség fogalmának változásai', in György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.) *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*, Bp.: OSZK, Akadémiai K., 20.
- Whitehead, A.N. (1928) *Symbolism: Its Meaning and Effect*, Cambridge, 1928, 104.
- Wilhelm Gábor (2003) 'Az ősök földjén: japán etnoturizmus és az ajnu mozgalom', in Fejős Z.- Sziártó Zs. (szerk.) *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k*, Budapest: Néprajzi Múzeum 152-180.

KOVÁCS ESZTER – CSERNÉ ADERMANN GIZELLA

Tanult tehetetlenség, állóképesség, önbeteljesítő jóslat

Baráti beszélgetések, munkahelyi tréningek során nem ritkák az alábbi történethez hasonló esetek: Egy negyvenes éveiben járó pénzügyi felsővezető a kezdeményező kedvről, vállalkozó szellemről szóló beszélgetés közben felsőhajtott, és azt mondta: „Bizony jól emlékszem, hogy 18 éves koromban még sokkal nagyobb önbizalmam volt. Ma már jóval kevésbé hiszem, hogy rajtam múlnak a dolgok!”

Vajon hányan vannak, akik annak ellenére, hogy jelentős társadalmi sikereket könyvelhetnek el, jó pozíciójuk van, lakásuk, autójuk, családjuk, nem tudnak erőt meríteni sikereikből, és nincsenek merész álmaik, vágyaik, napjaikat a további teremtés öröme és kihívása nélkül a megszerzett javak megtartása miatti aggodalomban élik.

Ez a jelenség azért is nagyon fontos, mert a piacgazdaság erősödő versenyében éppen azok a vállalkozók és vállalkozások maradnak csak az élen, akik bíznak magukban, magas fordulatszámot élnek, bármi is éri őket, újra talpra állnak, és töretlenül ég bennük a hit, hogy győzni fognak.

A siker és a kudarc magyarázatát keresve Martin Seligman a Pennsylvánia egyetem munkatársa tudományos kutatásának tárgyául tette annak vizsgálatát, hogy mi okozza egyes emberek viselkedésében nehézségek, konfliktusok esetén a tehetetlenség, kiszolgáltatottság érzését, és az ezzel együtt járó cselekvésképtelenség kialakulását, míg mások a legreménytelenebb, legnehezebb helyzetekből is kilábalnak, továbblépnek, és újabb sikerek felé haladnak.

Munkásságát egy, a hatvanas években tett kísérleti megfigyelés indította el¹. Mint fiatal végzős egyetemista azt tapasztalta, hogy a kísérleti laboratóriumukban a kutyák, amelyekkel dolgoztak, bizonyos esetekben teljesen passzívvá váltak, csak heverték a ketrec alján, és nem reagáltak semmi fajta ingerlésre, míg más állatok aktívak és cselekvőképesek maradtak. Seligman a jelenség vizsgálatára kétfázisú kísérletet tervezett. Az első fázisban a kutyákat két csoportra osztotta (A és B csoport), és harmadikként alkalmazott egy kontrollcsoportot (C). Az A és a B csoportot olyan speciális ketrecekbe helyezte, amelyek alját áramutésekkel sokkolta, de az A csoport dobozának a falára elhelyezett egy kapcsolót, amelyet megérintve az állat meg tudta szüntetni az áramutéseket. Mindkét csoporttal addig folytatta a kísérletet, amíg az A csoportba tartozó kutyák megtanulták megszüntetni a sokkolást. Ezt követően két hét múlva ismét speciális ketrecekbe helyezte az állatokat. Most a ketrecek aljára középen egy könnyedén átugorható válaszfalat épített, az összes kutyát (A,B,C csoport) behelyezte a doboz egyik felére és elkezdte az elektromos ingerlést. A kutyáknak mindössze át kellett ugrani az alacsony válaszfalon, és már meg is

¹ C. Peterson, S. F. Maier, M. Seligman: Learned helplessness
1993 by Oxford university Press Inc. 26.o.

szabadultak a kellemetlenségtől. Seligman azt találta, hogy azok az állatok, amelyek korábban nem tudták megszüntetni az áramütéseket, csak heverték a ketrec alján és meg sem próbáltak átügrani a ketrec másik, árammentes felére. Azok viszont, akik a ketrec falán lévő gomb megnyomásával megmenekülhettek a sokkolástól, nagyon hamar felfedezték a menekülés útját és átügrottak az alacsony válaszfalon. Hasonlóan viselkedtek a kontroll csoporthoz tartozó állatok, amelyek nem voltak korábban áramütésnek kitéve. Seligman úgy értelmezte kísérletét, hogy a passzívvá vált állatok a kísérlet első fázisában megtanulták, hogy nem érdemes tenniük semmit, hiszen nem képesek befolyásolni azt, ami velük történik.

Seligman híres kísérlete kiindulópontja lett az azóta világszerte kutatott és általa „tanult tehetetlenségnek” (learned helplessness) nevezett jelenségnek.

A felfedezés alapjaiban rendítette meg a pszichológia addigi paradigmáit, hiszen az akkor még virágzó behaviorizmus értelmében tanulni csak olyasmittel lehet, ami közvetlenül jutalomhoz, vagy büntetéshez vezet, és nyilvánvaló, hogy Seligman kísérletében a tanult passzivitás se nem jutalmazott, se nem büntetett magatartás. Kritikusai azzal támadták Seligmant, hogy a passzívvá vált kutyák egyszerűen azt tanulták meg, hogy a legnagyobb „jutalmat”, legkevesebb áramütést akkor kapják, ha mozdulatlanok maradnak, és nincs szó semmiféle tehetetlenség tanulásáról.²

Annak kiderítésére, hogy a kutyák heverészése (passzivitása) az áramütéstől való védekezés vagy a tanult tehetetlenség következménye-e, Seligman elvégezte az alapkísérletnek egy olyan változatát, amelynek első fázisában valóban a kutyák mozgásmennyiségének megfelelően adagolták a sokkolást, azaz minél többet mozgott a kutya, annál erősebb volt az áramütés. A kutató azt a meglepő eredményt kapta, hogy a kísérlet második fázisában (alacsony válaszfal átügrása az áramütés elkerülésére) azok a kutyák, amelyek arra lettek „tanítva”, hogy passzivitással elkerülhetik a kellemetlenséget, ugyanúgy pillanatok alatt felfedezték, hogy a válaszfalat átügorva megmenekülhetnek, mint az első kísérletében a gombnyomással megmenekült állatok. Ezzel a szellemes kísérlettel beigazolódott, hogy a kísérletekben nem az állat passzív viselkedése a kritikus faktor, hanem valóban a tehetetlenség. Azok az állatok, akik magatartásukkal bármilyen módon hatással lehettek arra, hogy mennyi sokk éri őket, kezdeményezők maradtak, azok, amelyek kiszolgáltatottak voltak a kísérlet első fázisában – nem lévén menekülési esélyük – passzívvá és tehetetlenné váltak. Természetesen ezt az első gondolatébresztő kísérletet számtalan állattal (macska, egér, patkány) és emberekkel végzett kísérlet követte.

A vizsgálatok során beigazolódott, hogy Seligman általános, emberekre is érvényes felfedezést tett.

Az emberekkel végzett kísérletek során újra és újra igazolták, hogy azok a körülmények, amelyek azt sugallják, hogy nem rajtunk múlnak a dolgok, nincs ráhatásunk a környezetre, csökkentik a kezdeményezést, rontják egy következő kísérleti helyzetben a teljesítményt. Egy nevezetes megismétlési kísérlet során D. Hiroho egyetemistákkal némi módosítással újra elvégezte Seligman eredeti kísérletét.³ A fiatalokat erős zajjal kellemetlenné tett szobába zárta. Mindkét csoport szobájának falán egy kapcsolótáblát helyeztek el. A kísérleti személyeknek azt mondták, hogy létezik egy számkombináció, amelyet, ha megtalálnak a kapcsolótáblán, akkor meg

² C. Peterson, S. F. Maier, M. Seligman: i.m. 29.o.

³ D. Hiroto and M. Seligman: Generality of learned helplessness in man. *Journal of Personality and Social Psychology* 31:311-327. 1975.

tudják szüntetni a zajt. Az egyik csoport valóban ki tudta iktatni a zajt, de a másik szoba falán elhelyezett kapcsolón ilyen kombináció nem létezett. A kísérlet második fázisában – a tanult tehetetlenség hatásának megállapítására – egy másik teremben ugyanezeknek a személyeknek be kellett dugniuk a kezüket egy dobozba. Ha a kezüket a doboz egyik oldalára helyezték, ismét megjelent a korábban hallott kellemetlen zaj, ha a másik oldalán nyúltak bele, nem volt zaj. Azt tapasztalták, hogy azok a személyek, akik korábban nem tudták kikapcsolni a teremben a zajforrást, meg se próbálták kezüket áthúzni a másik oldalra, míg az első fázisban helyzetük megváltoztatásával sikeresen próbálkozó személyek kezük áthúzásával meg tudták szüntetni a kellemetlen hangokat.

Seligman „tanult tehetetlenség” teóriája mellett egyre több adat és bizonyíték gyűlt össze, ugyanakkor újra és újra beleütköztek a kutatók abba a zavarba ejtő ténybe, hogy a kísérleti személyek mintegy 30%-a semmilyen körülmények között nem válik tehetetlenné. Ez volt Seligmannal szemben a második támadási felület. Seligman magát is izgatta ez a probléma. Teasdale munkássága segített a kérdés megoldásában. Teasdale az emberek különböző élethelyzetekre adott magyarázatainak elemzésével foglalkozott, melyet az attribúciós elmélet ír le. Megfigyelése szerint azok az emberek, akik a kudarokat, az élet megpróbáltatásait személyes okokra vezetik vissza, saját nehézségeiket állandónak, megváltoztathatatlanak és általánosnak tartják, többet szenvednek, és rosszabb eredményeket produkálnak, mint azok, akik az őket ért kínos, kellemetlen szituációkat külső okokra vezetik vissza, alkalminak tekintik, és gyorsan túl tudnak lépni rajta.

A tanult tehetetlenség az előbbi viselkedésmintát erősíti.

Egy iskolai példával könnyen szemléltessé tehető a fenti megállapítás. Azok a tanulók, akik a gyenge osztályzatot pillanatnyi rossz formájuknak tulajdonítják, netán annak, hogy nem tanultak eleget, könnyebben fognak javítani a teljesítményükön, mint azok, akik saját tehetségtelenségüket, netán butaságukat vélik a kudarc okozójának. Ez utóbbi esetben valószínű, hogy tanult tehetetlenséggel állunk szemben, amit a gyerekek a kedvezőtlen iskolai visszajelzésekkel, értékelésekkel „tanultak” meg. Gondoljuk csak meg, hogy az elsős gyerek úgy lép-e be az intézménybe, hogy ő tehetségtelen matematikából, vagy netán megtanulja hosszabb rövidebb idő alatt, hogy neki megváltoztathatatlanul gyengék a képességei? Az utóbbinak igen nagy a valószínűsége. Amint sikeres ez a „tanulási folyamat”, a gyerek nem vár magától többé jó teljesítményt, nem is tesz különösebb erőfeszítéseket érte, a környezet és saját negatív elvárásai önbeteljesítő jóslatként válnak valóra.

A két tudós, Seligman és Teasdale találkozása teremtette meg Seligman számára a lehetőséget, hogy ő maga is tanulmányozni kezdje, mi történik idegrendszerünkben egy-egy külvilági esemény hatására.⁴

Van-e objektív magyarázata a tanult tehetetlenségnek és következményeinek?

Mára pontosan kidolgozott és a neurológia oldaláról is alátámasztott tényként áll rendelkezésünkre az ismeretanyag, amely szerint minden esemény észlelését követően egy, a személyre jellemző értelmezési folyamat zajlik le villámgyorsan az agy szürkeállományában. Az értelmezést eredményező idegrendszeri kapcsolatok az élet során erősödnek meg, mintegy elsőbbségi értelmezési útvonalat alkotnak, amelyen nagyon gyorsan, automatikusan megtörténik az esemény értékelése. Az értékelés eredményének megfelelően azonnali idegrendszeri parancsok érkeznek az agytörzsbe, amely az információ milyenségétől függő hormonális, kémiai akcióba kezd. Az ekkor termelődő neuropeptidok és hormonok a véráramba kerülve alakítják ki a sze-

mély adott helyzetre vonatkozó érzelmi reakcióját, amely megszabja a viselkedéses választ.

Ennek a láncolatnak a felderítése már érthetővé tette, hogy miért vannak mindig olyanok, akik kvázi immúnisak a tehetetlenséggel szemben.

Ha valaki a korábban említett, a zaj megszüntetésére irányuló kísérletben például úgy magyarázza a helyzetet, hogy biztosan van jó kombináció, csak még nem sikerült megtalálni, akkor őbenne nem alakul ki a tehetetlenség érzete, míg azok, akik úgy értelmezik a helyzetet, hogy felesleges próbálkozni, mert úgysem találjuk meg, vagy biztosan becsaptak bennünket, mint annyiszor az életben, azok negatív biológiai, kémiai „fürdőbe” kerülnek, energiát veszítenek, romlik a figyelmi szintjük és feladják a próbálkozást. Ez, és hasonló élmények hosszú időn keresztül tartósan befolyásolják a gondolkodásmódot, amit leegyszerűsítve a hétköznapiakban az optimista, pesszimista jelzővel szoktunk jellemezni.

Gyakran fordul elő a tudományban, hogy amikor arra az idő megérkezik, akkor több kutatási területen is egyidőben hasonló eredmények születnek. Seligman kutatásaival szinte párhuzamosan az orvostudomány is rengeteg megfigyelést tett, sőt kísérleteket is végzett annak megállapítására, hogy miként befolyásolja a beteg magáért érzett felelőssége, akarata, reménye és bizakodása a gyógyulás folyamatát. Megfigyelték, hogy azok a betegek, akik hisznek a gyógyulásukban sokkal nagyobb arányban és rövidebb idő alatt épülnek fel, mint azok, akik kétségbe esnek és elhagyják magukat. Még olyan súlyos esetekben is hozhat – ha nem is végleges, de átmeneti – javulást a gyógyulásba vetett hit, mint a rák végső stádiuma.

Példa rá egy különös eset az 1950-es évekből, amelyet Dossey idéz 1991-ben.⁴ Egy előrehaladott rákos állapotban lévő férfi már a sugárkezelésekre sem reagált, amikor kapott egyetlen Krebiozen nevű injekciót, amit annak idején csodaszernek tartottak a rák gyógyításában. Az injekció hatása döbbenetes volt a kezelőorvos számára is: azt tapasztalta, hogy a beteg daganatai szinte szétolvadtak. Később a beteg olvasott néhány közleményt a fent említett gyógyszer hatástalanságáról. Ezek után újra terjedni kezdtek a daganatok. Az orvos megérzésére hagyatkozva megpróbálkozott egy teljesen hatástalan infúzióval, amelyről azt állította, hogy az eredeti gyógyszer tökéletesített hatóanyagáról van szó. A daganatok ismét visszahúzódtak. Amikor a beteg értesült az Amerikai Orvosi Szövetség véleményéről, mely szerint a Krebiozen értéktelen, hatástalan gyógyszer, elvesztette minden reményét, és néhány nap múlva meghalt.

Az immunológia külön ágga fejlődött területe a pszicho-neuro-immunológia kifejezetten ezekkel a hatásokkal foglalkozik. Tudományos kísérletek százaiban mérték az immun sejtek aktivitását a lelki állapot, a gondolkodásmód függvényében. Beigazolódott, hogy boldog, reményteli állapotainkban az immunaktivitásunk magasabb, a védekezést a jelentő immunsejtek száma abszolút értelemben magasabb.

A gyógyászatban a placebo-hatás magyarázataként is gyakran használják a pszicho-neuro-immunológia megállapításait. A placebo más megfogalmazásában egy inaktív szubsztancia, amit az aktív gyógyszerek hatásának megállapítására, a tünetek enyhítésére vagy a páciens igényeinek kielégítésére használnak.

Mivel a placebo-hatás lényege, hogy a beteg állapotában a javulást nem a beavatkozás, hanem a beavatkozás hatásosságába vetett hit idézi elő, könnyen elfogadható az a magyarázat, hogy a kezelés sikerébe vetett hit segítségével csökken a

⁴ Dossey, L. (1991) Meaning and Medicine. Batham, New York

stressz, a szervezetben lezajló kémiai és biológiai változások hatására erősödik az immuntermelés, és jó esetben a szervezet maga leküzdí a betegséget. Biztosan nem fog kedvező változást elérni a placebo azoknál, akiknek a betegséghez való viszonyát a tanult tehetetlenség jellemzi, azaz a betegségüket gyógyíthatatlannak, kezelhetetlennek, a fájdalmukat pedig csillapíthatatlannak tartják. Az ő esetükben jelentkező további romlást ezért ma "nocebo" effektusnak is nevezik, amely a negative gondolatok romboló hatására utal.

Könnyen belátható, hogy a fenti felismeréseknek óriási jelentősége van az egyén, de a társadalom szempontjából is. Egyáltalában nem mindegy, hogy milyen energiaszinten, milyen egészségi állapotban, hogyan és meddig élünk, milyen értékeket teremtünk munkánkban és magánéletünkben.

A tanult tehetetlenség nemcsak a betegség, de a tanulás és az alkotómunka számos területét is kedvezőtlenül befolyásolja. Az egészségügyi statisztika híven viszszatükrözi a depressziósok, allergiások, szív és érrendszeri betegek számának növekedésében a lelki világunkban zajló folyamatokat, hogy az öngyilkosságok számáról már ne is beszéljünk. Az ilyen esetekben gyakran a hétköznapi kudarcok és a tehetetlenség érzése betegítik meg a szervezetet.

Ugyanakkor az optimista mentalitás, magas állóképességgel és szívóssággal jár, ezek az emberek képesek túllépni az akadályokon, és tőkét kovácsolnak a nehézségekből.

A tanult tehetetlenséget elég nehéz elkerülni vagy leküzdeni akkor, amikor egy kutatócsoport (Grace Ferrari - Quinn Üzleti Főiskola) elemzése szerint a tv-ben és újságban 71%-ban a tehetetlenség érzetét sugárzó hírekkel bombázzák a hírfogyasztókat – írja Stoltz.⁵ Bizonyára nincs ez másképp nálunk sem. A munkahelyünkön arra figyelmeztetnek bennünket, hogy sosem lehet tudni, hogy lesz-e holnapra még munkánk. A terrorizmus állandó fenyegetése belopakodik a tudatunkba, és már szinte abban sem lehetünk biztosak, hogy felszállhatunk-e a repülőre anélkül, hogy veszély fenyegetne bennünket, hiszen a levegőben nem vagyunk képesek megvédeni magunkat. De számtalan sokkal egyszerűbb módon is kiszolgáltatottak lettünk. A legtöbb háztartás megmozdulni sem tud, ha áramszünet támad, és bénának érezzük magunkat, ha elromlik az autó. Minél bonyolultabb és korszerűbb a szerkezet, annál inkább megtanítják már a szervízben, hogy meg ne próbáljuk magunk megjavítani a hibát.

Ezer szállal függünk a magunk teremtette technika és fejlődés vívmányain és közben napról napra növekszik a bizonytalanság érzetünk és kiszolgáltatottságunk.

Ma, amikor a világ olyan irányban halad, hogy a kontroll egyre inkább kicsúszik a magánember kezéből, elengedhetetlenül fontos, hogy tudatosan küzdjünk a tehetetlenség ellen.

Stoltz, aki egyike azoknak, akik Seligman elméletének az üzlet világára gyakorolt hatásával foglalkoznak, könyvében az embereket három csoportba osztja aszerint, hogy hogyan viszonyulnak az élet akadályaihoz. Az akadályok legyőzését a hegymáshoz hasonlítja. A legkevesebb eredményt elérő „*Feladók*” neki sem indulnak a hegynek, meg sem próbálnak szembenézni a kihívással. Szükségszerűen megalkuvó életet élnek, de tudják, hogy többet vesztek az életből, mint amennyit a nehézségek elől való kitéréssel nyertek, éppen ezért gyakran elkeseredettek, frusztr-

⁵ P. G. Stoltz: Állóképesség Mutató
Profil Training Kft. Budapest 2005.

ráltak, kiábrándultak. A Feladók csak annyit dolgoznak, tanulnak, amennyit feltétlenül szükséges. Keveset kockáztatnak, kreativitásuk a feladó magatartás magyarázatára korlátozódik, vagyis kiváló érveket találnak arra, hogy miért térnek ki az akadályok elől.

A Feladók kiváló alanyai az önbeteljesítő jóslatoknak, magatartásukat gyakran ezek a valóra vált jóvendölések igazolják vissza. Az önmagát beteljesítő jóslat jelenségének első tudományos leírása Robert Mertontól, a Columbia Egyetem szociológia professzorától származik. 1948-ban megjelent "The Self-fulfilling Prophecy"⁶ című munkájában úgy írja le a szóban forgó jelenséget, hogy egy szituáció hibás értelmezése olyan viselkedést vált ki a környezetből, amelynek következtében az eredetileg hamis értelmezés igazzá válik. Másképpen fogalmazva: ha egy adott helyzetbe meghatározott elvárásokkal lépünk be, hajlamosak vagyunk olyan viselkedést produkálni, hogy elvárásaink valóra váltsák önmagukat.

A tanulásban tipikus példa erre az a feltételezés, hogy úgyse tudok jó jegyet elérni a vizsgán, elég lesz tehát, ha csak a minimumot tanulom meg, mivel többet úgyse tudnék. A Feladó nem vállalja fel a komolyabb munkát és gondolkodást igénylő feladatokat, a végeredmény pedig kétségtelen: elbukik a vizsgán, vagy egy kis szerencsével éppen átcúsúszik. Az eredményt saját szerencsétlenségének tekinti, ami őt végigkíséri.

A munkahelyen a Feladók nem vállalnak fel újszerű és kreatív feladatokat, ezernyi kifogást találnak, hogy miért nem jó bármely változás a szervezetben.

Stoltz szerint a második nagy csoportba tartoznak a *Táborozók*. A Táborozók elindulnak ugyan a hegyre, de amikor elérték egy kényelmes magasságot, táborot vernek, és minden energiájukat a tábor komfortosabbá tételére fordítják.

Az iskolában a táborozók kivívtak maguknak egy jó pozíciót, elfogadták őket jó tanulónak, ezek után minden erőfeszítésük arra irányul, hogy megvédjék ezt a státust. Ha önálló gondolkodással vagy egyéni ötlettel veszélybe kerülne ez a kellemes helyzet, például azért, mert ellent kellene mondani a tanárnak, a táborozó lemond róla, és inkább alkalmazkodik a pedagógushoz, akkor biztosabban számíthat a jó értékelésre.

A felnőtt élet táborozói azok, akik eljutottak a képzeletbeli hegy egy pontjára, van például jól jövedelmező állásuk, szépen berendezett lakásuk, márkás autójuk, szép családjuk, ezek után minden energiájukat arra fordítják, hogy megőrizzék a megszerzett biztonságot. Gyakran aggódnak amiatt, hogy elveszíthetnek valamit abból, amit megszereztek. Már nem kívánnak újabb kockázatot vállalni, nem vállalkoznak kreatív ötletek megfogalmazására és végrehajtására.

A *Hegymászók*, akik legközelebb jutnak a csúcshoz, rendületlenül hiszik, hogy meg lehet, és meg fogják oldani a dolgokat. A feladni szó nem szerepel a szótárukban, ha leküzdhetetlen akadályba ütköznek, nem állnak meg, nem fordulnak vissza, legfeljebb útvonalat változtatnak.

A Hegymászók a cselekvések katalizátorai, ők viszik előre a munkahelyen is a dolgokat.

Nagy kérdés tehát, hogy az ember melyik csoportba sorolja önmagát.

A kulcs az értelmes és teremtő élethez a kezünkben lehet. Rajtunk is múlik, hogy hogyan közelítjük meg a hegycsúcsokat. A válaszhoz meg kell ismernünk azt a

⁶ Merton, R. K. (1948) "The Self-fulfilling Prophecy". Antioch Review 8. 193-210.

mintát, amelyben jelenleg idegrendszerünk a velünk történő eseményeket értelmezi, és amennyiben az a tehetetlenség irányába hajlik, akkor meg kell változtatnunk.

A gondolat jól hangzik, de vajon meg lehet-e ezt a mintát ismerni, vagy mire felnövünk ez a minta kialakul, rögzül és már nem hozzáférhető a megismerés és változtatás számára?

Seligman és munkacsoportja évtizedeket töltött az általa „magyarázó stílusnak”, „automatikus gondolkodásnak” nevezett személyes minta felderítésével. Több ezer interjú és sok évi retrospektív nyomtatott anyag tartalomelemzésével felismerték a helyzetértelmező gondolkodás mintázatát. Ez a tény segített abban, hogy mérőeszközt készíthessünk, amellyel képesek vagyunk egy személy aktuális magyarázó stílusának hatékonyságát mérni, és ennek alapján várható viselkedésére előrejelzéseket tenni.

A Profil Training által kidolgozott Mentalitás Kvóciens (MQ) az első magyar fejlesztésű teszt, amellyel, mind magánéleti, mind munkahelyi szituációk vonatkozásában mérni lehet az adott személy automatikus gondolkodását. Ezzel egy kivételesen értékes eszköz kerül a szülők, tanárok, munkahelyi vezetők és magánszemélyek kezébe.

Azt szoktuk mondani, hogy magyarázó stílusunk annyira tudattalan, mint a járásunk. Nem kell figyelniük arra, hogy hogyan tegyünk lábainkat egymás elé, mekkora legyen a lépéshosszunk, ha át akarunk lépni egy pocsolyát. Valószínűleg zavarba is jönnénk, ha valaki megkérdezné, most hány centivel léptél nagyobbat, mint szoktál? Mégis, ha akarjuk tudatossá tudjuk tenni lábunk mozgását. Sőt, ha akarjuk, nem kis tréninggel, de meg is tudjuk változtatni járási szokásainkat. Seligman kutatásainak köszönhetően igazolódott, hogy a kialakult automatikus gondolkodásunkat is meg tudjuk ismerni, és meg is tudjuk változtatni. Természetesen ez is figyelmet, energiát igényel. Foglalkozni kell a kérdéssel, meg kell ismerni a gondolkör, fel kell deríteni saját, aktuális értelmező stílusunkat, és tudatos munkával át kell alakítani egy nagyobb biztonságot, hitet és reményt adó stílusra. Kutatni kell tovább, hogy a Seligman által meghatározott gondolkodási minta egyes elemei, faktorai mely viselkedési elemekkel hozhatóak közvetlen összefüggésbe, hogy pontosabbá tegyünk előrejelzéseinket, és konkrét változásbeli irányokat jelölhessünk ki.

Tehetjük ezt saját magunknak, magunkért, de alkalmazhatjuk a módszert az oktatásban is, hogy gyermekeink már egy hatékonyabb, őket jobban szolgáló gondolkodási stílussal felvértezve váljanak felnőtté, és alkalmazhatjuk a munkahelyeken is vezetőként, hogy munkatársaink küzdőszellemét, vállalkozókedvét növeljük, hogy jobban adaptálódjanak, egy olyan világhoz, amelyben minden mozgásban, változásban van.

GIDÁNÉ ORSÓS ERZSÉBET

A hátrányos helyzetről

A hátrányos helyzet fogalma

Hátrányos helyzetben olyan élethelyzetet értünk amelyben valamely cél elérése az érintett ember(csoport) számára másokhoz hasonló mértékben szükséges, de másokhoz képest nagyobb mértékben akadályozott.

A cél ebben az általános értelemben nagyon sokféle lehet. Hátrányos helyzetet jelent például bizonyos kártyajátékokban a rossz emlékezőképesség vagy a meta-kommunikációs jelek nem megfelelő ismerete; de hátrányos helyzet az is, ha valaki az életben maradásához föltétlenül szükséges dolgokhoz (pl. megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszerhez, vízhez, vagy megfelelő hőmérsékletű helyhez) másoknál jóval nehezebben vagy egyáltalán nem tud hozzáférni. Érzékelhető a két „hátrányos helyzet” súlya közötti különbség.

A mai nemzetközi gyakorlatban – noha országoként esetleg különböző kifejezéseket használhatnak rá – a hátrányos helyzet fogalmát szűkebb értelemben használják: *a hátrányos helyzetűek azok, akik az adott régió átlagnépességének életszínvonalához és életmódjához képest, különböző okok miatt vagy csak jelentős mértékben alacsonyabb színvonalon tudnak élni, illetve csak az átlagnépességtől eltérő módon tudnak élni, vagy életszínvonaluk és életmódjuk ugyan megegyezik az átlagnépességével, de ezt csak jelentősen nagyobb erőbefektetéssel érhetik el.*

Értelmezzük a meghatározásban szereplő *életszínvonal, életmód, viszonylagosság, jelentős mérték* kifejezéseket.

Az életszínvonalat az egyes embereknek vagy embercsoportoknak egyfelől az életük folytatásához fölhasznált javak mennyiségi és minőségi összetétele, másfelől az e javak használata eredményeként kialakuló elégedettség vagy elégedetlenség jellemzi. Az életszínvonal viszonylagos dolog, például egy Tibeti-fennsíkon élő falu vezetője vagy egy őserdei indián törzs főnöke által fölhasznált javak mennyisége és minősége alacsonyabb lehet egy japán vagy egy magyar szegény ember által fölhasznált javakénál, mégis a saját hazájában, a saját kultúrájában(!) az előbbi kettő magas, az utóbbi kettő alacsony életszínvonallal jellemezhető.

Életmód. Életünk napi folyását és nagyobb szakaszait szokások, napi ritmusok, tápláléktípusok, érdeklődési területek, munkafeladatok, egészségi állapotok, gondolkodásmódok, értékek és normák stb. jellemzik. E tulajdonságok, szabályozó tényezők (és még mások) együttesen határozzák meg, hogyan élünk, azaz az életmódunkat. Az emberek életmódja kisebb-nagyobb mértékben különbözik egymástól. De nagy életmódbeli különbség (pl. ha valaki kulturális vagy egyéni okok miatt nem tud alkalmazkodni a munkaidő általánosan elfogadott rendjéhez, ritmusához) az érvényesülés, a helyileg általános életszínvonal elérésének akadályává, és ezáltal a hátrányos helyzet közvetett okozójává válhat.

Viszonylagosság. Ez mindig valami más helyzethez képest jelent hátrányt. Általánosságban, minden helyre és időszakra vonatkozóan (abszolút értelemben) nem

határozható meg, hogy miből (élelmiszer, lakás, ruházat stb.) és mekkora mértékben kell valakinek hiányt szenvednie ahhoz, hogy hátrányos helyzetűnek minősüljön. Egy-egy népességre (pl. egy falura, városra, egy tájegységre) meg lehet adni bizonyos számértékeket, azonban azok az értékek, amelyek meghatározhatók, a problémának egyszerűsítései, emiatt elméletileg is, és a hátrányos helyzet megoldására törekvő gyakorlati munka szempontjából is veszélyes mértékben félrevezetők, a valós megoldásokat gyakran akadályozók lehetnek. Ez azért is így van, mert a hátrányos helyzetnek nemcsak mérhető, mennyiségi alkotói vannak: hanem erkölcsi tényezők is közrejátszhatnak kialakulásában, sőt, lehetnek elsődleges okozói is; és ilyen az elégedettség is. Példa erre a családban élő nők helyzete egy erősen férfiközpontú társadalomban, függetlenül a számszerűen megadható életszínvonaluktól. Erkölcsi alapon jöhet létre hátrányos helyzet a kisebbséget alkotó etnikumok esetében is (cigányok, ázsiai vagy afrikai vendégmunkások Európában, afroamerikaiak, ausztrál őslakók stb.), akik helyzete számszerűen nem hátrányos, de csak azon az áron, hogy nekik kell elvégezni az „alantas” munkákat, azokat, amelyeket a többség nem hajlandó vállalni.

Jelentős mérték. A hátrányos helyzet vonatkozásában nem határozható meg számszerűen, hogy mi az a „jelentős mérték”. Ez csak a problémával foglalkozó szakember mindenkor mérlegelése, erkölcsi érzéke, helyzetismerete alapján dönthető el.

Összefoglalva az előbbieket, a továbbiakban a hátrányos helyzet fogalmán a következő definícióval leírható társadalmi jelenséget fogjuk érteni:

A hátrányos helyzet vagy depriváció egyes embereknek vagy embercsoportoknak olyan társadalmi helyzete, amelyben az erőforrások elérhetősége az átlagnál jelentős mértékben korlátozottabb.

A hátrányos helyzettel foglalkozó – nagyon összetett, interdiszciplináris – tudományterületre és gyakorlati tevékenységre a *deprivatika* összefoglaló megnevezést használhatjuk.

A hátrányos helyzet kérdésével a pedagógia, az iskola kapcsán foglalkoznak leggyakrabban, ezért meghatározása, értelmezése is gyakran ebben az összefüggésben történik.

A hátrányos helyzet kifejezés – azaz depriváció – a hatvanas évektől jelent Magyarországon. Az MSZMP VIII. kongresszusa a segítségre szorulókat nevezte el „hátrányos helyzetű tanulóknak”.

„... minden gyerek hátrányos helyzetűnek minősíthető, aki az általános iskolából lemorzsolódik vagy – bár bennmarad – iskolai pályafutása során kudarcot vall (megbukik, ha nem is osztályismétlésre).” [Kozma T., 1974, p. 147.]

„Problematikus vagy nehezen nevelhető gyermekek azok, akiknek magatartása nem megfelelő, jelentősen eltér az adott korban megkívánható helyes magatartástól, és az általánosan használt pedagógiai módszerekkel nem lehet náluk eredményt elérni; ugyanakkor azonban még gyógypedagógiai vagy javító nevelést nem igényelnek.” [Kelemen L., 1970, p. 321.]

Várnagy Elemér és Várnagy Péter „Szociálisan hátrányos helyzetűnek tekintjük egyfelől azokat a tanulókat, akiknek anyagi (pénzügyi) helyzete jelentősen elmarad az átlagtól, illetve a család anyagi helyzete olyan, hogy a tanuló alapvető fizikai és szellemi szükségletei nem elégíthetők ki. Ezen hátrányok enyhítése a pedagógia eszközeivel nem lehetséges...”

„A leszakadó, hátrányos helyzetű társadalmi rétegekhez ma elsősorban a következők sorolhatók: (a) akik nem fejezik be az általános iskolát, (b) akik az általános iskola befejezése után nem tanulnak tovább vagy továbbtanulnak ugyan, de a középfokú oktatásból kihullnak, (c) akik magas munkanélküliséggel sújtott válságövezetekben laknak, (d) a cigány fiatalok, (e) a nevelőintézetek növendékei és (f) a magatartászavarral küzdő, kábítószerfüggő, kriminalizálódó fiatalok. Azokról a fiatalokról van szó tehát, akik különböző okok miatt nem tudnak a többiekkel együtt haladni, és akiket ezért az iskolai kudarc, a lemorzsolódás és mindezek nyomán a társadalmi beilleszkedésre való képtelenség fenyeget.” [Halász, Lannert, 1998, p. 301.]

Definíciónkban szereplő „*embercsoport*” kifejezésről kell még szólni.

Az „*embercsoport*” számossága különböző lehet, a néhány emberből álló csoporttól akár egy egész földrész népességéig. Az „*embercsoport*” tagjai között lehet szoros kapcsolódás (tehát valamilyen szerveződés: család, közösség, társadalmi szervezet, etnikum), de hiányozhat is a kapcsolat, azaz csak deprivatívai szempontból vonjuk össze őket egy „csoportba” (például valamilyen betegségben vagy fogyatékosságban szenvedők, a nők, a magányosok, az alacsony iskolai végzettségűek, a hajléktalanok stb. „csoportja”, akik egy-egy része olykor, másodlagosan szerveződhet is legtöbbször érdekvédelmi szervezetté). Másfelől az „*embercsoport*” képződésének vagy képzésének alapja sokféle emberi sajátosság vagy annak hiánya lehet (például származás, kultúra, egészségi állapot, nem, életkor, foglalkozás, vallás, szexuális aberrációk, lakóhely stb.).

Az *erőforrás* nagyon tágan értelmezendő: minden olyan tényező beletartozik, amely az emberi lét testi és lelki fönntartásához (és a létkörülmények javításához) szükséges. Ilyen erőforrások például: levegő, víz, táplálék (az egészséges élethez szükséges mennyiségben és minőségben); pihenés lehetősége, emberi kapcsolatok (gyerek–szülő, nő–férfi, barátság stb.), értelmes tevékenység lehetősége stb.

A pedagógiában inkább korábban, de ma is a hátrányos helyzet fogalmával párhuzamosan használják a „nehezen nevelhető” vagy a „problematikus” gyerek kifejezést is. [Vö. Várnagy, Várnagy, 2000, p. 11.] A kétféle fogalom lényegében ugyanazt a problémát írja le, azonban a nehezen nevelhető vagy problematikus gyerek fogalma az iskola szemszögéből, a hátrányos helyzet fogalma a gyerek vagy általánosítva: az egyén oldaláról közelít. Ugyanakkor a hátrányos helyzet mint kifejezés és mint fogalom némi eufemizmussal is terhelt: a hátrányos helyzetű gyerek valójában ma is alapvetően problematikus, de szebb, illendőbb dolog hátrányos helyzetűnek mondani – ettől azonban még nem változik semmi.

Az úgynevezett hátrányos helyzetű gyerek tehát ma is elsősorban *problémát*, sőt gyakran kiküszöbölendő problémát jelent az iskola számára. Kiküszöbölni persze kétféle módon lehet: (1) az iskola alkalmazkodik szervezeti, szemléleti, tartalmi vonatkozásaiban a problémához, és ezáltal a probléma tulajdonképpen megszűnik; (2) az iskola lényegében nem változik, inkább kiveti magából azokat a gyerekeket, akik a problémát okozzák. [Vö.: Halász, Lannert, 1998, p. 317.; J.-P. Liégeois, 1998, p. 118.] A mai gyakorlat – kevés kivételtől eltekintve – egyértelműen az utóbbi megoldást követi: vagy „parkoló pályára” helyezi a gyereket, míg el nem éri az iskolaköteles kor végét, és egyébként nemigen törődik vele, csupán igyekszik kordában tartani, hogy ne zavarjon senkit; vagy áthelyeztetni a „kiszegítő iskolába”; vagy egyszerűen nem fogadja be. [Vö. Kemény I., 2001]. Látjuk, hogy a hátrányos hely-

zet kifejezés ugyanazt jelenti, mint a problematikus (nehezen nevelhető) gyerek fogalma.

Az iskolán kívül, a társadalom egészében is összefonódik a hátrányos helyzet, illetve a problematikuság. Látványos példa rá a hajléktalanok, koldusok kitiltása bizonyos, exponált városrészekből Magyarországon, de ugyanígy – ám sokkal hatékonyabban – Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban és sok más helyen.

A hátrányos helyzet okai

A hátrányos helyzet kezelése érdekében az okokat háromféle, egymást részben átfedő csoportosításban tekinthetjük át:

I. Természeti-egészségügyi, illetve társadalmi-kulturális okok

1. Természeti és egészségügyi okok

1.1. Testi vagy lelki betegségek és fogyatékoságok (pl. szervi hiányosságok: vak-ság, mozgássérültség...; tartós élettani és fertőző betegségek: cukorbetegség, AIDS...; szellemi fogyatékoságok vagy aberrációk: debilitás, autizmus...; szexuális aberrációk; mentális betegségek: alkoholizmus, narkómia, fóbiák...)

1.2. A természeti környezet eltartó képességének alacsony szintje (pl. sivatagok és felsivatagok – beleértve a hó-és jégsivatagokat –, ásványkincsekben való szegénység, magashegyi területek)

1.3. Természeti katasztrófák (földrengés, árvíz, szökőár, aszály stb.) sújtotta területek

2. Társadalmi-kulturális okok

2.1. Nemi különbségek (nő–férfi-megkülönböztetés)

2.2. Életkori különbségek (pl. a fiatal kezdők és az idősek munkavállalási hátrányai)

2.3. Kulturális-etnikai (pl. nemzetiségek, cigány–nem-cigány, néger–fehér, nyelvi) és szubkulturális (pl. vallási, társadalmi rétegbeli, foglalkozási) különbségek

2.4. Devianciák (másként gondolkodás, másként viselkedés) néhány fajtája

2.5. Gazdasági különbségek (abszolút és relatív szegénység*, illetve gazdagság)

2.6. Infrastrukturális elszigeteltség

2.7. Szennyezett (pl. nitrátos talajvíz, városi szmog), vagy lerombolt környezet (pl. kivágott erdők, bányaművelés miatt kiszáradt források, megszüntetett folyóárterek), környezetszennyezési katasztrófák (pl. atomerőművek vagy vegyi üzemek balesetei)

2.8. Háború, belháború sújtotta területek

II. Az emberi környezethez való viszony szerinti okok:

1. Az emberi környezettől többé-kevésbé független okok

1.1. Cselekvőképességet korlátozó testi vagy mentális betegségek és fogyatékoságok

1.2. A természeti környezet eltartó képességének alacsony szintje

1.3. Infrastrukturális elszigeteltség földrajzi (természeti) okokból

1.4. Természeti katasztrófák sújtotta területek

2. Diszkriminatív eredetű és intoleranciából eredő hátrányok

2.1. Negatív társadalmi megítélés alá eső testi vagy mentális betegségek és fogyatékoságok

2.2. Nemi különbségek

2.3. Életkori különbségek

2.4. Kulturális-etnikai és szubkulturális különbségek

2.5. Devianciák néhány fajtája

3. Politikai-gazdasági eredetű hátrányok (nemzetközi, nemzeti, gazdaság-, szociál-politika stb.) – nagyon gyakran vegyül a diszkriminációval
- 3.1. Háború, belháború sújtotta területek
- 3.2. Gazdasági különbségek
- 3.3. Szennyezett vagy lerombolt környezet, környezetszennyezési katasztrófák
- 3.4. Infrastrukturális elszigeteltség politikai okokból

III. Az érintettek köre szerinti okok:

1. Egyéni hátrányok
 - 1.1. Testi vagy mentális betegségek és fogyatékoságok
 - 1.2. Devianciák néhány fajtája
 - 1.3. Nemi különbségek
 - 1.4. Életkori különbségek
 - 1.5. Gazdasági különbségek
2. Csoporthátrányok (itt csoportnak csak az tekintendő, ahol a csoporttagokat belső kapcsolatrendszer szervezi társadalmi egységgé)
 - 2.1. Kulturális-etnikai és szubkulturális különbségek
3. Lakóhelyi hátrányok
 - 3.1. A természeti környezet eltartó képességének alacsony szintje
 - 3.2. Természeti katasztrófák sújtotta területek
 - 3.3. Szennyezett vagy lerombolt környezet, környezetszennyezési katasztrófák
 - 3.4. Infrastrukturális elszigeteltség
 - 3.5. Háború, belháború sújtotta területek

Csoportosítottuk a hátrányos helyzet különböző okait, s így típusait de ezek a típusok kisebb-nagyobb mértékben átfedik egymást, a mindennapi gyakorlatban csak nagyon ritkán és átmenetileg találhatók „tisztá” helyzetek.

Például migrált csoport kezdeti lakóhelyi hátrányát a rosszabb munkahely gazdasági, ezt az egészségügyi hátrány követi, amely után már környezetszennyezési, sőt környezetrombolási hátrány jön. Az okok és következményeik láncolataként így alakul ki a halmozottan hátrányos helyzet.

A társadalmi-kulturális és a diszkriminatív-politikai eredetű hátrányos helyzet esetén

- önmagában a karitatív munka nem eredményezhet valós megoldást,
- a karitatív munka hatása – hosszabb távon – legtöbbször a célokkal éppen ellenkező: a kiváltó okok megerősödése, illetve az előbbiből következően a hasonló okokból hátrányos helyzetűek számának a növekedése.

A társadalmi-kulturális, illetve diszkriminatív-politikai alapon kialakult hátrányos helyzetért emberi tényezők felelősek, amelyek valamely tulajdonság miatt (pl. agresszivitás, arrogancia, intolerancia, hatalmi törekvések, javak aránytalan mértékű fölhalmozása, felelősségvállalás hiánya, szolidaritás hiánya, individualizmus, egoizmus, előítéletesség stb.) bizonyos embereknek vagy embercsoportoknak a társadalomból, a javakhoz való hozzáféréstől történő kirekesztéséhez (diszkriminációjához), vezetnek. Ilyen esetekben a karitatív tevékenységek a hátrányos helyzetbe került emberek segítésével vagy más módon való támogatásával tulajdonképpen folyamatosan „eltakarítják az útból” a hátrányos helyzetet okozó tényezők kellemetlen „termékeit”. Ezzel „tisztára mossák” az okozó tényezőt, és szabad utat biztosítanak további működésének.

Néhány kérdés a hátrányos helyzetről

Kinek a „hibájából” kerülhet valaki hátrányos helyzetbe?

Meghatározhatunk-e olyan csoportokat vagy személyeket a polarizálódott társadalom bármelyik pólusán is, akik ennek a helyzetnek a felelőseivé tehetők? Mondhatjuk, hogy a hátrányos helyzet okozói a (politikai, gazdasági) hatalom birtokosai, akik a társadalom bizonyos rétegeit, csoportjait, egyéneit kiszorítják a javak, az erőforrások használatának lehetőségéből; de mondhatjuk azt is, a másik pólusról nézve, hogy a hátrányos helyzetűek a felelősek saját helyzetükért, mert (valamilyen megfontolás vagy érzelmi beállítottság miatt) nem hajlandók vagy (egyéni képességeik hiánya, eltérő kultúrájuk miatt) nem tudják követni azt az életformát, érték- és normarendet, amely javíthatná a helyzetüket.

Mi a cél: emberként élni vagy egy adott társadalmi feltételrendszerbe beilleszkedni ?

Az ember nem arra születik, hogy a rá telepődő intézményeket táplálja, hanem azért hozza létre az intézményeket, hogy az ő érdekeit szolgálják. Az iskola intézménye egyfajta tudást közvetít, olyant, amely a társadalom egy viszonylag szűk köre számára ténylegesen a boldogulás megfelelő eszköze, és amely mindenki más számára részben vagy egészben „irreleváns tudás” csak egy adott rendszerbe való beilleszkedést biztosítja [vö. Ferge Zs., 1984, 16–18., 48–50.], vagyis szükségtelen, haszontalan tudás.

Ki tekinthető nem megfelelő magatartásúnak?

Munkafegyelem hiányát, pontatlanságot, antiszociális magatartást és sok ezekhez hasonlókat szoktak emlegetni a nem hátrányos helyzetűek.

Ki állítja föl azt a mércét, amelyhez képest nem megfelelő egy magatartás?

A mércét egy egyre szűkülő, de a hatalmat egyúttal egyre jobban magában koncentráló réteg: a társadalmi-gazdasági elit és „holdudvara” határozza meg.

Az UNESCO „Az oktatás területén megnyilvánuló hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezmény”-e (1964. évi 11. t.) a kisebbségi iskolákat csak akkor támogatja, ha azok megfelelnek a többi iskola normáinak. De, ha kisebbség, akkor nyilván más a kultúrája, mások a normái!

„Alacsony szintű”-e bizonyos csoportok, rétegek, illetve egyének „kulturális háttere (tőkéje)”?

Mihez képest lehet egy kultúra „alacsony szintű”, és ki jelentheti ki ezt?

Több helyütt mondják [Szegál B., 2000, p. 25.], hogy a cigány gyerekeknek nincsenek játékaik. Hát mik a cigány gyerekek játékaik? A faágaktól és a kavicsoktól kezdve a kidobott tejeszacskóig és rozsdás csavarig minden tárgy elláthatja a játék szerepét. És ez jobban fejleszti a kreativitást mint a Barbi babák!

Akár e játék példa alapján állapítsuk meg, hogy hol találjuk az „alacsonyabb szintű” kulturális hátteret, kultúrát, és hol a „magasabb szintű”!

Engedi-e a társadalom bárki, illetve mindenki számára a beilleszkedést?

A társadalom – amelynek működési módját a társadalmi-gazdasági elit határozza meg – nem kíván mindenkit teljes értékű tagként befogadni. Hiszen ha mindenki teljes értékű tagja lenne, akkor a hatalom és ezzel együtt az erőforrásokhoz való hozzáférés lehetősége dekoncentrálódna. Az elit pozíciójának fönntartását szolgálja az is, hogy eltérő nyelvezetet használnak (nem az idegen nyelvet beszélőkről van

szó), ami nehezen érthető számukra. Részben más a szókincs, az azonos szavak is gyakran eltérő jelentésárnyalatúak, különbség van a mondat szerkesztésben. [Vö. B. Bernstein, 1996; P. Bourdieu, 1978; Réger Z., 1990, p. 91–97.]

Csak az az életút tekinthető fejlődésnek, amit a jelenlegi társadalom illetve az iskola szab meg?

Az a szemlélet, hogy csak egyféle tartalom: ismeretanyag, érték- és normarend, viselkedésforma, életmód stb., illetve az ezekkel kapcsolatos egyféle mértékrend szerinti értékelés tekinthető megfelelőnek, jónak. Aki pedig ezekhez nem illeszkedik, az „fejlődésében gátoltnak” minősül. Ez a nézet általános, holott úton-útfélen hangoztatott a sokféleség, a „másság” elismerése, sőt megbecsülésének a szükségessége.

Irodalom

- Andorka Rudolf (1992) *Bevezetés a szociológiába* — Budapest, Aula Kiadó.
- Bartha Csilla (1999) *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek* — Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bourdieu, Pierre (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése* — Budapest, Gondolat.
- Cserti Csapó Tibor (2000) *A nemzetközi kisebbségvédelem alapkérdései* — In: Forray R. Katalin (szerk.) (2000) *Romológia–ciganológia* — Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó; p. 25-41.
- Ferge Zsuzsa (1980) *Társadalompolitikai tanulmányok* — Budapest, Gondolat.
- Ferge Zsuzsa (1984) *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága* — Budapest, Akadémiai Kiadó; 2., változatlan kiadás.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András (2000) *Tradicionális családi nevelés és iskolai magatartás egy innovatív cigány közösségben* — In: Forray R. Katalin (szerk.) (2000) *Romológia–ciganológia* — Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó; p. 261-276.
- Halász Gábor – Lannert Judit (szerk.) (1998) *Jelentés a magyar közoktatásról 1997* — Budapest, Országos Közoktatási Intézet.
- Kelemen László (1970) *A pedagógiai pszichológia alapkérdései* — Tankönyvkiadó, Budapest; 3. kiadás.
- Kemény István (2001) *A romák és az iskola* — In: *Beszélő*, 2001/1.; p. 61-68.
- Kozma Tamás (1974) *Bevezetés a nevelésszociológiába* — Budapest, Tankönyvkiadó
- Lantos Gábor (2004) *A Helix Képzési Rendszer. Integratív pedagógiai alapvetés* — Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lasch, Christopher (1996) *Az önimádat társadalma* — Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Lesseraux, Bryan – Chomsky, Noam (2000) *Az oktatási rendszer engedelmességre és megalkuvásra szoktat.* [Bryan Lesseraux beszélgetése Noam Chomskyval] — In: *Ökotáj*, 23-24., p. 77-81.
- Liégeois, Jean-Pierre (1998) *Romák, cigányok, utazók* — Budapest, Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ.
- Martin, Hans-Peter – Schumann, Harald (1998) *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen* — Budapest, Perfekt Kiadó.
- Pratkanis, Anthony R. – Aronson, Elliot (1992) *A rábeszélőgépj* — Budapest, AB OVO.
- Réger Zita (1974) *Kétnyelvű cigánygyerekek az iskoláskor elején* — In: *Valóság*, 1974/1; p. 50-62.
- Réger Zita (1990) *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány* — Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szegál Borisz (2000) *Roma gyermekek értelmi és szociális fejlettségének elősegítése az óvodában (M-R program)* — Budapest, PressCoord–Alex-Typo.
- Vadasi Béláné (szerk.) (2001) *Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Szakiskola pedagógiai programja. 2001–2005* — Budapest, Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Szakiskola; kézirat.
- Várnagy Elemér – Várnagy Péter (2000) *A hátrányos helyzet pedagógiája* — Corvinus Kiadó.
- Vidovszky Gábor (1993) *Elmélkedés az emberiség múltjáról és jövőjéről* — In: Vidovszky Gábor (szerk.) (1993) *Neveljünk, öneveljünk örömmel!* — A szerző kiadása; p. 239-274.

LÉGRÁDINÉ LAKNER SZILVIA

Új szemlélet a fejlesztő tanácsadásban: a coaching

„Az emberek mindig a körülményeket okolják azért, hogy ott tartanak, ahol tartanak. Én nem hiszek a körülményekben. Azok az emberek jutnak előre a mai világban, akik nekiindulnak és megkeresik.” (George Bernard Shaw)

I. Ami életre hívta a coachingot...

A Szervezetfejlesztők Magyarországi Társaságának XIV. konferenciáján Mocsai Lajos, európai kézilabda-mesteredző, mestertanár, a világ- és olimpiabajnoki ezüst-érmes női csapat edzője arról tartott előadást, hogy az élsportban hogyan értelmezhető verseny és együttműködés kapcsolata, illetve a célok eléréséhez vezető úton milyen szerep és feladat hárul az edzőre. Egy élsportoló számára nem kérdés, hogy minél magasabb szintű teljesítményt nyújtson, feszegetve saját teljesítőképességének határait. De ahhoz, hogy egy sportoló a közepszerűtől eljusson a kiválóságig, majd felérjen a csúcsra és minél hosszabb ideig ott is maradjon, edző nélkül szinte elképzelhetetlen.

Az üzleti versenyben is egyre inkább létfontosságúvá vált, hogy növeljük az egyéni teljesítményeinket, és ebben az egyéni fejlesztési folyamatban ott álljon valaki mellettünk, mögöttünk, aki támogat bennünket: ő, a – mai szóhasználattal élve – coach; a fejlesztési folyamat pedig a coaching.

A coaching angol eredetű szó, jelentése: edzés, pontosabban az edző által végzett munka. A kifejezés a sportpszichológiából a 80-as évek elején került be az üzleti világ fogalomrendszerébe. A coaching az Amerikai Egyesült Államokból indult, és alapvetően két gyökere van. Az egyik kiindulópontnak azoknak a pszichoterapeutáknak a munkája tekinthető, akik felismerték, hogy nemcsak krízisben lévő embereknek lehet szükségük tanácsokra (akár életvezetési, akár vezetési tanácsokra), hanem olyan személyeknek is, akik szeretnének többet kihozni magukból, akik sikerebbek, elégedettebbek kívánnak lenni az életük bármely területén.

A coaching másik kiindulópontja a sportból származik: a terapeuták az élsportolók körében használt mentális technikákat beépítették az önismeret-fejlesztő programjaikba, és ezt hívták coachingnak a kezdetekben.

A coaching igénybe vehető akkor, ha életvezetési tanácsokra van szükségünk; amikor egy adott élethelyzetben elakadunk, és tovább szeretnénk lépni; amikor inspirációra van szükségünk; amikor problémánk adódik egy helyzettel, egy másik emberrel stb. Igénybe vehető akkor is, ha vezetőként a vezetői munkában „beszélgetőtárs”-ra vágyunk. A vezető számára nagyon fontos a beosztottakkal való hatékony kommunikáció. A vezetői munka kulcselemei a támogatás, a tanácsadás, a segítségnyújtás. Ennek megvalósításához az emberi erőforrás menedzsment sokféle módszert, eszközt és technikát bocsát a vezetők rendelkezésére (pl. mentorálás, teljesítményértékelő beszélgetések stb.) De a vezetőnek is szüksége lehet egy „beszélgető-

társ”-ra, ha elakad egy munkahelyi helyzetben, ha visszajelzést vár. A vezetői szerep ugyanis magában hordozza a magányt, hisz a szervezeti hierarchia minél magasabb szintjén áll a vezető, annál magányosabb, annál nehezebben talál magának társakat ahhoz, hogy problémáiról nyíltan és őszintén beszélhessen. A coach egy olyan beszélgetőtárs, aki a szakmaiságot a kapcsolattal képes összekötni, és rálátása van a vezető különböző szerepeire, amelyek egységes egészként határozzák meg az ő működését, reakcióit, döntéseit. A coaching egy olyan tér a vezető számára, amelyben megnyílhat.

Milyen helyzetekben érdemes coachingot igénybe venni?

- ha valamilyen kihívás előtt állunk (pl. új munkakörbe lépünk, új munkahelyre kerülünk),
- ha valamit másként kéne csinálni, mint ahogy eddig tettük,
- ha nem vagyunk elégedettek a jelenlegi munkánkkal,
- ha kommunikációs problémákkal állunk szemben (pl. vezetőként a szervezet céljainak kommunikálása, az értekezletek hatékonyságának növelése, motiváló hatás elérése stb.),
- ha úgy érezzük, hogy nincs időnk semmire,
- ha konfliktushelyzetbe kerülünk,
- ha döntési helyzetbe kerülünk, és nincs kivel megbeszélni,
- ha nehézségeink vannak bizonyos emberekkel,
- ha gyakori a feszültség- és a stressz érzése bennünk,
- ha belső bizonytalanságot élünk át (pl. választás elé érkezünk),
- ha „belső műhelymunkára” vágyunk a megújulás, az innovatív megoldások érdekében,
- ha elemezni szeretnénk saját karrierútjaink perspektíváit (pl. szakmai életút térkép elkészítése)m

A coaching egyik legfontosabb célja, hogy növelje mind a személyes, mind a vezetői hatékonyságot. Miért fontos a személyes hatékonyság? Életünkhöz a munkahelyen kívüli világunk is hozzátartozik, ahol családi, egészségi problémákkal küzdünk, belső harcainkat vívjuk, magánéleti konfliktusainkat próbáljuk rendezni. Az ezekre a folyamatokra fordított idő jelentős mértékben csökkenthető a személyes hatékonyság növelésével.

A vezetői hatékonyság növelésével a vezető képessé válik arra, hogy jobban bánjon a munkatársaival, hatékonyabban gazdálkodjon az idejével, jobban kezelje a konfliktusokat, biztosabb döntéseket tudjon hozni, azaz jobb vezetővé váljon.

A coaching-munka során coach és ügyfele azon dolgozik, hogy felszabadítsák az ügyfélben rejlő erőket, hisz az erő és a lehetőség mindenkiben megvan arra, hogy a saját elképzelései szerint a lehető legboldogabbá tegye az életét és kihozza magából a legtöbbet. A coach segít rátalálni a változás kulcsára, segítséget nyújt az ügyfélnek, hogy felismerje rejtett belső forrásait, hisz ezek vezetnek el az ügyfél saját legjobb megoldásaihoz.

II. A coaching térhódítása

A gazdasági élet szereplői úgy negyedszázaddal ezelőtt kezdték használni a coachingot, mint tanácsadási technikát. A szervezetek irányítói tanácsadók tömegét alkalmazták a vállalati élet csaknem összes területén, hogy azok ötleteikkel, tanácsaikkal, tapasztalataikkal elősegítsék a hatékonyság, a profit növekedését; a szervezet

fennmaradását, gyarapodását; a vezetési döntések meghozatalát. E tanácsadók közös jellemzőjének tekinthető, hogy leginkább a vállalat érdekeit tartották szem előtt munkájuk során.

Azonban a környezeti változások felgyorsulásával a piaci verseny is egyre élesebbé vált. Sem a szervezetek, sem a hozzájuk tartozó egyének nem tekinthetők önmagukban létezőknek, mind kapcsolódnak egymáshoz, és ezek a kapcsolatok döntően pénzügyi alapokon nyugszanak, komoly versenyhelyzetet teremtve. Az érdekviszonyok, a versenyhelyzetben való helytállás és előrejutás során sérülhet a bizalom, megkérdőjeleződhet az őszinteség.

A coaching a vezetők számára az őszinteséget és érdek nélküliséget jelenti. A coach kizárólag ügyfele, partnere sikeréért, annak fejlődéséért dolgozik. Elfogadja őt, támogatja és végigkíséri a változása folyamán. Beszélget vele, figyel rá, támogató háttérrel biztosít számára, segít megoldást találni ügyfele problémáira.¹ Ezért aztán megfogalmazhatjuk úgy is, hogy „a coaching egy olyan tanácsadási koncepció, melynek lényege, hogy:

- támogatást nyújt a különböző munkahelyi, szakmai szerepekből adódó problémákban,
- a három [élet-]területet érintő (szakmai, munkahelyi, privát élet) problémákat tisztázza, és megválaszolja a releváns kérdéseket,
- fejleszti a kliens meglévő képességeit és potenciálját,
- integrálja és összekapcsolja a coacholt személy különböző szerepeit a munka, család, privát élet területén.

A coaching abban segít a kliensnek, hogy:

- tisztázza a nehéz kérdéseket,
- fejlessze az intuícióját,
- nehéz élethelyzeteit, problémáit megoldja.”²

A coaching módszer sokrétű alkalmazhatóságával, egyedi szemléletmódjával, megoldásorientáltságával az üzleti szféra minden szereplőjének képes segíteni a teljesítmény, a hatékonyság és az elégedettség növelésében illetve a munkahelyi körülmények és az üzleti eredmények javításában. Emellett az egyénre koncentrálna támogatja a benne rejlő képességek kibontakoztatását, az én-tudatosság fokozását valamint a személyes célok megfogalmazását és elérését.

III. A coaching néhány definíciója, megközelítése

1. „A coaching időben behatárolt egyéni- vagy csoportos tanácsadási koncepció, amelyben elsődlegesen a kliens (nehéz) szituációinak és problémáinak megoldása a cél. A coaching három területet ölel fel. Ezek a szakma, a szervezet, és az egyén területe. A coaching a coacholt személyes autonómiáját, egyediségét erősíti meg, hogy ezáltal az képes legyen hatékonyan és önállóan megoldani a problémáit. A coaching a kliens meglévő tartalékait bontakoztatja ki.”³

2. Zeus és Skiffinon három részre bontva ad világos meghatározást a coachingról. Először is a coaching eredményorientált kontextusban zajló dialógus,

¹ In.: Werner Vogelaier: *Coaching a gyakorlatban*

² Idézet Hans Georg Hauser: *A coaching és a vezetés* című cikkének „Miért van szükség coachingra a szervezetekben?” fejezetéből

³ In.: Hans Georg Hauser: *A coaching és a vezetés* – „Honnan ered valójában a coaching kifejezés?”

amelynek során a coach azokat a válaszokat segíti a felszínre, amiket az ügyfél valószínűleg tud, bár világosan soha nem fogalmazott meg. Másodszor a coaching tanulás, bár soha ne feledjük, hogy a coach nem tanár, másrészt nem feltétlenül kell jobban tudnia bizonyos dolgokat ügyfelénél. Azáltal, hogy alaposan megfigyeli a különböző sémákat, a régi beidegződéseket, új tettekre, eddig ki nem próbált magatartásformákra sarkallhatja őket. Végül a coaching sokkal inkább arról szól, hogy tegyük fel a megfelelő kérdéseket, mintsem tálcán kínáljuk a válaszokat.⁴

3. A coaching (...) a vezetői és szakmai személyiség önismereti fejlesztése, de mindig konkrét kompetencia és adott aktuális vezetői feladatok kontextusában. A coaching cél-, eredmény- és megoldás-orientált folyamatkísérés, amelyben a hangsúly az erősségeken és fejlődési tartalékok mozgósításán van.”⁵

4. A Főnix Coaching értelmezése szerint „a coaching két személy között zajló fejlesztő kapcsolat. Mindig személyes jellegű, interaktív, erősen fókuszált folyamat, amely segít az egyénnek és a szervezetnek nagyobb elégedettséggel járó eredményeket gyorsabban elérni. A coaching segítségével a kliens igényesebb célokat tűz ki, tevékenyebbé válik, megalapozottabb döntéseket hoz és jobban hasznosítja meglévő, természetes képességeit. (...) A coaching interakció sorozatokat foglal magába, amelyek általában szabályos időközönként zajlanak. Ezek a párbeszédetek támogatást, őszinteséget, bizalmat, integritást és facilitációt tartalmaznak.”⁶

5. A Flow Csoport definíciója szerint „a coaching elsősorban egy szemléletmód. A coach abból az alapfeltevésből indul ki, hogy ügyfele képes a fejlődésre, meg fogja találni a megoldást az előtte álló problémára, és azért felelősséget fog vállalni. Ha a coach a klasszikus tanácsadói szerepben marad, melynek lényege, hogy megoldási alternatívákat kínál fel, majd rámutat a szerinte abban a helyzetben leginkább megfelelőre, akkor éppen a coaching lényege sikkad el. Hiszen a lényeg, hogy a másikon rejlt kreatív megoldás és annak megvalósítása között álló számos akadályt felszínre hozzuk, tudatosítsuk, majd elhárítsuk az útból. Ezáltal kínálkozik esély a teljesítmény növelésére, ami az üzleti szférában zajló coaching folyamatok legfőbb célja.”⁷

Áttekintve a fenti definíciókat, megállapíthatjuk, hogy a coaching *a folyamatos változás, a megújulás és fejlődés eszköze*. Coach és ügyfele egyenrangú viszonyban áll egymással, ahol a kommunikáció „partneri”, és a bizalom a legmagasabb fokon működik. E magas fokú bizalom alapja, hogy feltételezzük a kapcsolat során, hogy minden emberben megvan a saját sorskérdéseinek megoldásához szükséges információ, tudás és erőforrás. A coaching egy „támogató” *kapcsolatrendszer*, ahol coach és ügyfele közösen keresik meg a fejlesztendő területeket, és a partner maga is belátja, hogy mely területeken kell változásokat alkalmazni az életében ahhoz, hogy az a teljesítményére is jó hatással legyen. Ezzel a támogató folyamattal azt az utat gyorsíthatja fel, illetve könnyítheti meg, amellyel a múltbeli beidegződéseket, a fejlődést gátló rossz szokásokat szeretnénk megváltoztatni.

IV. A coaching összevetése más segítő eljárásokkal, tanácsadási formákkal

Az ismertetésre kerülő segítő eljárások, tanácsadási formák közös jellemzője, hogy a segítségnyújtás egy-egy formáját jelenítik meg a tanulásban, az életben és a minden-

⁴ In.: Helyzetkép a magyarországi coachingról – Horváth Tünde

⁵ www.develor.hu – Személyes vezetői coaching illetve A coaching főbb típusai

⁶ www.fonixcoaching.hu

⁷ www.flowcsoport.hu

napi tetteinkben. Mindegyiket a megfelelő helyzetben lehet alkalmazni, illetve az egyes segítő eljárások által használt eszközöket a különböző coaching irányzatok beépítik módszertanukba. Ennek fényében tekintsük át, hogy mi az, ami nem coaching?

A coaching:

– *nem pszichoterápia*

A pszichoterápia nagyon mélyen vizsgálja az egyének személyes történetét, a múltban ért sérülések feldolgozásával foglalkozik. A pszichoterápia arra keresi a választ, hogy miért alakult ki a probléma, s annak gyökereit kutatja. Ezzel szemben a coaching elsősorban a jelennel dolgozik, és a jövőre koncentrál, és nem igyekszik a múltbeli hatások mély elemzésére. A coaching is lélektani alapokra épül ugyan, de egészséges emberekkel foglalkozik, és az ügyfél jelenére és jövőjére koncentrál. A coachingnak nem tárgya a személyiség, és nem célja a személyiség feltárása, elemzése, értelmezése, bár a coaching következményeként jelentkező hatások leírhatók pszichológiai fogalmakkal (pl. aktiváció, tudatosság, motiváltság). A coach feladata és felelőssége, hogy tudja, az általa behozható eszközökkel adott problémán érdemes-e dolgozni a coaching keretein belül maradva, vagy más módszerre van szükség. A coach megoldás-orientáltan és tökéletesen ügyfél-fókuszáltan dolgozik.

– *nem mentoring*

A mentorálás alapelve az ókor óta egy személyes, jó szándékú kapcsolat két különböző életkorú, és jelentősen eltérő szervezeti és élettapasztalattal rendelkező személy között.

Mentornak nevezzük azt a tapasztalt vezetőt vagy szakembert, aki iránymutatást és támogatást nyújt egy új munkatársnak és segíti az egyén személyes fejlődését is. Segít eligazodni egy munkahelyi helyzetben, szakterületen, illetve beletanulni új feladatokba, szerepkörökbe. Válaszol a kérdésekre, tájékoztatást és tanácsokat ad. A mentori kapcsolat alap gondolata a mentor és a mentorált személy közötti személyes információ-átadás egy időben behatárolt kapcsolat keretében.

– *nem tréning*

A tréning alapvetően csoportos fejlesztő módszer, amely a tapasztalati tanulásra épít. A tréningek során ritkán van lehetőség arra, hogy a csoportmunkában résztvevők egyéni problémáival mélyen lehesse foglalkozni. A coaching esetében nem általános, hanem az ügyfelet aktuálisan foglalkoztató problémák vannak fókuszban. A coaching teljes mértékben személyre szabott, az illető egyéni szükségleteit, vágyait helyezi középpontba.

A tréning során előzetes kialakított és egyeztetett tematika mentén zajlik a fejlesztés, míg a coaching során az ügyfél alkotja meg a programot, így az a lehető legrelevánsabb számára.

A tréning alapvetően két-három napos esemény, míg a coaching akár több hónapig is eltart, így lehetőség van túljutni az akadályozó tényezőkön, gátlásokon illetve a visszaesések időszakán.

– *alapvetően nem tanácsadás – vagy mégis?*

Nincs egyetértés szakértői körökben abban, hogy a coaching mennyiben különbözik a tanácsadástól, avagy egyáltalán különbözik-e. Úgy vélem, hogy abban az értelemben a coaching nem tanácsadás, hogy nem konkrét tanácsokkal látja el ügyfelet a coach, nem ad konkrét receptet az adott problémára. Ugyanakkor tanácsadás

abban az értelemben, hogy a tanácsadó és a coach is segít cselekvési lehetőségeket találni és döntéseket hozni az ügyfél üzleti céljaival, stratégiájával, a szervezeti struktúrával, folyamatokkal, módszerekkel kapcsolatos kérdéseiben.

A tanácsadás és a coaching célja is az, hogy olyan változtatást érjen el a folyamat során, amely teljesebbé teheti az ügyfél életét és fokozhatja teljesítőképességét.

„A coach „a pozitív változások bátorítója és facilitátora. (...) A coach a humán kérdések specialistája és partner a kliens sikereinek elérésében. A problémamegoldás értelmében a coach megtanít arra, hogy éljünk szabadabban lehetőségeinkkel és érijünk el merészebb célokat. (...) A coach feladata az, hogy visszajelzést és reálisan megvalósítható perspektívát nyújtson, lehetővé tegye az addig rejtve maradt tehetség kibontakoztatását. (...) A coach képzett és tapasztalt az életen át tartó fejlődésben és annak technológiájában személyes és szakmai téren egyaránt.”⁸

V. A coaching főbb sajátosságai, specifikumai

„Ahogy én coacholok, nem coachol úgy senki.” – hangzik a Szervezetfejlesztők Magyarországi Társasága coaching platformjának mottója. Személyes élményként tapasztaltam meg egy coaching kerekasztal beszélgetés során - ahol különböző irányzatot képviselő coachok beszélgettek a coaching jelenéről és jövőjéről, a versengés és együttműködés határvonalairól -, hogy ahány coach, annyiféle stílus, módszer, eszköztár és folyamatvezetés jellemző. Mindez egyértelműen pozitívan értékelhető, hisz a coaching egyik fontos sajátossága a változatosság. Hangsúlyozottan személyes jellegű tevékenységről van szó. A változatosságot pedig nemcsak az ügyfél és helyzetének egyedisége, hanem a coach személyisége, tapasztalatai és alkalmazott módszerei adják együttesen. Ennek ellenére emeljük ki azokat a legfontosabb összetevőket, amelyek minden coaching folyamatot jellemeznek.

A coaching...

- ... *célspecifikus, eredményorientált folyamat*: A coaching mindig fejlesztő célú folyamat. A coach célja, hogy az ügyfelet „jobb helyzetbe hozza”, segítséget nyújtson abban, hogy az ügyfél képes legyen érzékelni a változást. Alapvető célja lehet a coachingnak az ügyfélben rejlő képességek kiaknázása és fejlesztése. (Thomas J. Leonard szerint a coaching kibontakoztatja az egyént, ha tisztában van erősségeivel és gyengeségeivel, hiszen így magabiztosabb lesz és jobb döntéseket hoz.) „A figyelmet a problémákról a lehetséges megoldásokra, a hiányokról az erősségekre és az elképzelt jövőre irányítja. Megtanít arra, hogy kapcsolatainkban az összhang keresését állítsuk előtérbe és megtapasztaljuk azt az örömet, amelyet egy másik ember támogatása, fejlesztése jelenthet.”⁹
- ... *szerződésen alapul*: a coaching folyamat alapja a szerződés. A coaching beszélgetésben célt állapít meg coach és ügyfele, és a felhasznált eszközökre, a visszajelzések hogyanjára is külön szerződnek. A coachingban bármi történhet, amire szerződés jön létre. Alaptétel ebben a folyamatban, hogy szerződni arra kell, amit az ügyfél szeretne; vagyis a coach ne akarjon! (Ez a szerződés nem tévesztendő össze az üzleti értelemben kötendő szerződéssel.)
- ... *cselekvésorientált*: A gondolataink, szavaink, és tetteink triumvirátusából leginkább ez utóbbira koncentrál. A továbblépésről, a tevékenységről és a nő-

⁸ www.fonixcoaching.hu

⁹ www.fonixcoaching.hu

vekedésről szól. Nem ér véget a folyamat az elméleti problémamegoldással vagy a döntéshozatallal. A megvalósításon van a hangsúly, az ügyfél cselekvő-, és kezdeményezőkézségén.

- ... *személyre szabott*: A folyamat során nem általános problémamegoldás történik, hanem az ügyfél aktuálisan felmerülő problémáira keresi a választ. Fontos eleme a „face to face” kapcsolat, amelynek révén nem standard választ, megoldási javaslatokat ad a coach az ügyfél számára, hanem a szituációnak legmegfelelőbb utat mutatja meg.
- ... *kölcsönös bizalom elvére épül*: Cs. Nagy Lajos szerint: „meg kell nyerni az ügyfelet, el kell érniük, hogy nyitottá váljon, mert ez a siker egyik alapja. Ha ugyanis akármilyen okból nem önmagát adja, nehézzé válik a megoldás megtalálása.” Coach és ügyfele a munka során olyan közeget hoznak létre, melyben a coaching alanya támogatást kap céljai megvalósításához, erőforrásai összegyűjtéséhez, tehetsége kibontakoztatásához. A motivációnak azonban mindig belülről kell fakadnia. A coach nem tudja motiválni ügyfelét. A párbeszédük során megvizsgálják és tisztázzák a kliens értékeit, képességeit, és olyan célt tűznek ki, amely annak elérésére ösztönzi.¹⁰ A kapcsolat legfőbb jellemzői: egyenrangú partnerség, kölcsönös bizalom, őszinteség, nyitottság, szándékok áttekinthetősége.
- ... *rendszer szemléletű*: Az embert állítja a középpontba. Összetett személyiségként viszonyul hozzá, integráltan kezeli a különböző életszerepeit. Ezek bármelyikében fellépő nehézségek kihatnak a többire, és az ott keletkező problémák okai lehetnek. Más és más szerepeket vállalunk magunkra a szakmai, a szervezeti és a magánéletben. A szakmai világban a lényeg a képességeink és készségeink kihasználása. A szervezeti világ az adott cég struktúrájában betöltött szerepet jelenti. Különböző viselkedési minták jellemeznék egy beosztottat vagy egy vezetőt. A magánéletünkbe tartoznak a barátaink, a családjuk és a hozzájuk kapcsolódó magatartásunk. A coaching mindhárom világgal foglalkozik a személyes integráció létrehozása érdekében. Bár legfőképp a szakmai és a szervezeti világ témáira koncentrálnak, de mindezt a privát világ figyelembevételével teszi.¹¹
- ... *az „itt és most”-ra épít*: A coaching erőteljes, belülről építkező folyamat, amely legfőképpen a jelenre és a jövőre koncentrálnak. A coaching jellegzetessége, hogy mindig valódi, interaktív helyzetekhez kapcsolódik, ahol a már megszerzett tapasztalatok feldolgozására és az ügyfél működésének alapvető módosulására van lehetőség, aki aktívan részt vesz a feldolgozási folyamatban. Előfordulhat, hogy egy coaching folyamatba bekúszik a múlt. Ebben az esetben a coach felelőssége, hogy mennyire mélyen foglalkozik a múlt jelentéssel érintő hatásaival. Nem cél, hogy mélyre menjen, de az, hogy érintse a múltbeli történéseket, bizonyos helyzetekben elkerülhetetlen.

VI. A coaching módszertani sokszínűsége

A coaching munkában alkalmazott módszerek döntően a különböző pszichológiai irányzatokból merítik eszközeiket. Ennek megfelelően szinte valamennyi irányzat képviselteti magát hazánkban is a coaching folyamatban. Leggyakrabban azonban

¹⁰ In.: Helyzetkép a magyarországi coachingról – Horváth Tünde

¹¹ In.: Hans Georg Hauser: A coaching és a vezetés – „A coaching egy tanácsadási koncepció”

ezek nem tiszta formájukban jelentkeznek. A coachok egyesítik munkájuk során a különböző irányzatok eszköztárait, akár a helyzetnek megfelelően, akár saját tapasztalatuk alapján. Módszertani szempontból igazán sokszínűvé akkor tud válni egy coach, ha megtalálja, hogy az egyes irányzatokból mely elemeket tudja érdemben és hitelesen hasznosítani a munkája során. Pillantsunk bele – a teljesség igénye nélkül – a Magyarországon alkalmazott legfontosabb irányzatokba.

A Gestalt alapú coaching

A Gestalt irányzat arra a mindennapi életben tapasztalt jelenségre épít, amely szerint, ha egy helyzetet többen végigélnek, mindenki másra fog emlékezni, mindenki mást emel ki belőle. Mindannyian megélünk egyfajta valóságot, amely egy szubjektív valóság, hatnak rá korábbi élményeink, tapasztalásaink. A gestalt alapú coaching munka során tudatosulnak az ügyfélben a helyzetek kezelésére eddig alkalmazott magatartásminták, és/vagy megtörténik a túlmutató lehetőségek feltárása is. A gestalt alapon dolgozó coachok tiszteletben tartják ügyfelük világlátását, és megértők ellenállásaikkal szemben. Fontosnak tartják a perspektívaváltást az új megoldások, lehetőségek felismerése érdekében. Eszközük a támogatás és a szelíd konfrontáció.

kcióközpontú coaching (a pszichodráma szemléletével)

A pszichodráma egy olyan csoport-pszichoterápiás módszer, amelynek lényege, hogy a csoporttagok számukra fontos élethelyzeteket jelenítenek meg, amelyben helyzeteiket újraélhetik, alkalmazhatják a szerepcserét, amelynek révén más perspektívából is ráláthatnak az adott helyzetre. A módszer akcióorientált, hiszen nemcsak megbeszélnek az adott helyzetre vonatkozó teendőket, hanem el is játszatják azt az ügyféllel, aki így biztonságos közegben kipróbálhatja az egyes megoldási lehetőségeket.

Döntésközpontú coaching

A döntésközpontú coaching szemléletbeli és módszertani sajátossága, hogy a vezető a saját kérdéseinek és problémáinak a feldolgozásával komplexitásában érti meg és látja át a helyzetét. A coach segítségével kialakít egy egyértelmű, belső meggyőződéseit is tükröző olvasatot a szituációról, kiemelten értékelve saját szerepét és felelősségét a helyzet létrehozásában és fenntartásában.

Ezáltal a vezető képessé válik az optimális problémamegoldásra - a rutinszerű, triviális, konvencionálisan elfogadott fogásokkal szemben a kreatív, egyedi, személyes hitén és képességein alapuló, a megújulás lehetőségét magában hordozó döntések meghozására.¹²

TA-alapú coaching

„A tranzakció-alapú coaching szerint a coaching fő célja a fókuszálás arra, amit az ügyfél csinál. A coach törekvése, hogy segítse az érzéseket, gondolatokat, kommunikációt tisztán kezelni....Nem a coach dönt az ügyfél helyett, nem a megmentés a feladata, hanem bízhat az ügyfél önmagáért vállalt felelősségében és szabadságában.” (Szatmáriné dr. Balogh Mária)

A TA-gyakorlat két alapelve a szerződéses módszer és a nyílt kommunikáció. A tranzakció-analízis fogalmai értelmezési keretet adnak az egyén számára nehézségeket, elakadásokat jelentő helyzetekben, és lehetőséget teremtenek a változásra, vál-

¹² www.Neosys.hu

toztatásra. A tranzakció-analitikus megközelítés szerint az emberek általában véve „rendben vannak” és fejlődőképeseek, mindenki rendelkezik a gondolkodásra való képességgel, a döntéseiért felelősséggel tartozik és képes a nyílt kommunikációra.

Szupervízió-alapú coaching

Egyfajta tapasztalati tanulásról beszélhetünk ezen irányzat coachingban való alkalmazásakor. Aktuális problémákból, konkrét helyzetekből indulnak ki. A coach kérdések sorozatával segíti az ügyfelet saját problémájának felismerésében, és a megoldások megtalálásában. A folyamat során állandó visszajelzéseket ad a kliensnek arra vonatkozóan, hogy rá hogyan hatnak, benne milyen érzéseket keltenek azok a dolgok, amelyekről az ügyfél beszámol.¹³

Rendszerszemlélet-alapú coaching

„E szemlélet alapja, hogy a legkisebb rész is egy egész – rendszer. A rendszereknek tudása, céljai és ereje van. A coaching feladata, hogy segítsen ezeket felfedezni, mozgósítani. A konstruktív rendszerszemlélet erősíti az egyén felelősségtudatát és öntevékenységre ösztönzi. A coaching folyamatban a felek felelősséget vállalnak magukért, feladatuknak a tudatosulást tekintik és egymással korrekten szerződnek.” (Wiesner Edit)

NLP-alapú coaching

Az NLP Intézet szerint: „a coaching olyan folyamat, amelyben a kliens a coach segítségével hidat épít a jelenlegi állapot és a vágyott célok közé. Ehhez a coach támogatásával azonosítja és eltávolítja az akadályokat. Megtalálja és erősíti meglévő erőforrásait, új erőforrásokat fejleszt ki magában a híd elkészítéséhez, és az azon való átkeléshez. Az NLP coaching specialitása, hogy ehhez a hídépítő munkához mindig a kliens saját tapasztalatát, belső jelentésrendszerét használja. Ezáltal a folyamat gyors, erőteljes és maradandó.”¹⁴

VII. A coaching eredményessége

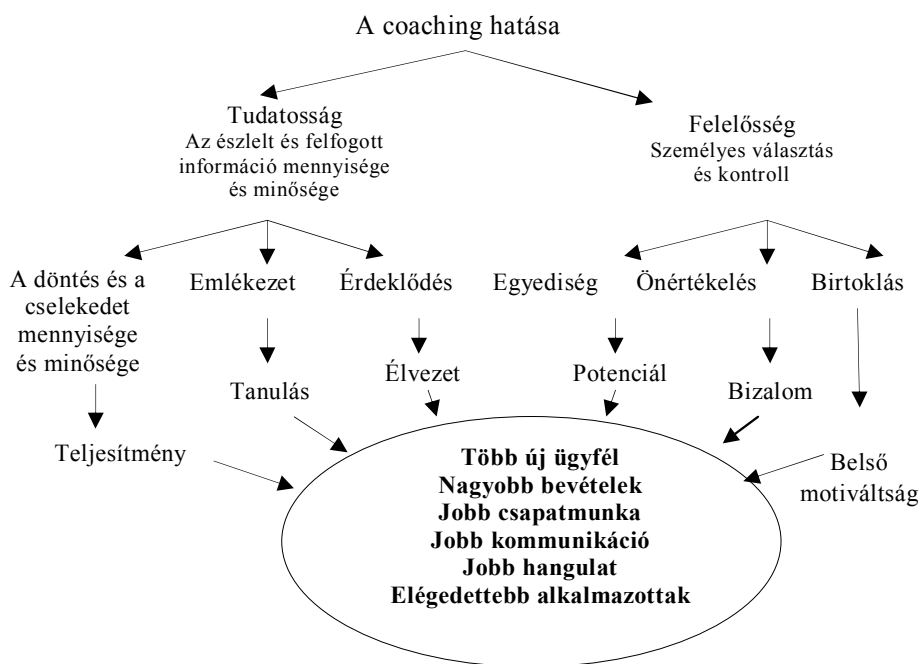
A következő ábrán John Whitmore mutatja be vélekedését arról, hogy szerinte milyen hatása lehet a coachingnak a benne résztvevő ügyfélre, és ebből milyen módon profitálhat a szervezete.¹⁵ Az ábrán jól érzékelhető, hogy a tudatosság és a felelősség dimenziója mentén vizsgálja az egyént: mennyire vagyok tudatos saját fejlődésemben, milyen döntéseket tudok felvállalni, milyen teljesítményt tudok nyújtani, hogyan használom a tanulást és az érdeklődést, mint eszközt a fejlődési folyamatban. A felelősség a személyes választásról és ellenőrzésről, visszacsatolásról szól: hiszek-e önmagamban, hol állok az önértékelési folyamatban, mi motivál az életemben, honnan merítek energiát, mennyire tudom felvállalni önmagam, mennyire tudok építeni az erősségeimre és fejleszteni a gyengeségeimet.

Ha mindezekre a kérdésekre megtaláltam a választ, tudatosan és felelősséget vállalva önmagamért és cselekedeteimért haladok előre az általam választott úton, akkor nem marad el a siker, legyen az magánéleti vagy üzleti, szervezeti szintű.

¹³ In.: Helyzetkép a magyarországi coachingról – Horváth Tünde

¹⁴ www.nlpintezet.hu

¹⁵ John Whitmore: Coaching for Performance

VIII. Záró gondolatok

Zárásként néhány személyes jellegű megjegyzést kívánok tenni. Abban a tanulási folyamatban, amelynek keretén belül elsajátítottam a coaching munkához szükséges alapvető ismereteket, és kipróbáltam a képzés során megismert technikákat az életben is, olyan felismerésekre jutottam, amelyek segítettek abban, hogy megfogalmazzam mindazt, amit számomra a coaching jelent:

- egy pozitív szemléletet az emberi kapcsolatokról
- a támogató, bátorító segítségnyújtást mások felemelkedéséhez, jobbra válásához
- egy tudatos és mégis oly „egyszerű” kommunikációs stílust
- a „művészi szabadságot”
- az ünneplés fontosságát egy folyamat lezárásakor: ami jelenti a búcsú ünnepségét, a rendezett átadás érzését, a közösen eltöltött idő mérlegét, az elengedést, a „hogyan tovább” egyértelművé tételét.

Cikkemet Wiesner Edit coach gondolataival zárom, akitől megtanultam mindazt, amit jelenleg a coaching munkám során használlok.

„A világ legszebb elfoglaltsága a coaching beszélgetés. Önismeretet, tudást, odafigyelést kapunk benne. Eljátszhatunk gondolatokkal, kétkedhetünk, szemtelenedhetünk, kipróbálhatunk bármit. Rendezők lehetünk, tanítványok, elhagyhatjuk magunkat és felfújhatjuk magunkat. Lehetünk dühösek, sírók, nevetősek, szétesettek és szigorúak. Őszinték lehetünk. (...) A coach minden beszélgetésben őszinte lehet, mert ezzel segíti és szolgálja ügyfelélt legjobban abban, hogy az felszabadultan eddzen mellette és vele.”

Irodalomjegyzék

Werner Vogelauer: Coaching a gyakorlatban – Vezetők szakszerű tanácsadása és támogatása, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2002.

Werner Vogelauer: A coaching módszertani ABC-je – A sikeres tanácsadó gyakorlati kézikönyve, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2002.

F. Várkonyi Zsuzsa: Coaching és coaching szemléletű vezetés az üzleti világban. In: A munkahely szociálpszichológiai jelenségvilága Szerk: Mészáros Aranka, Z-Press Kiadó Kft., Budapest 2006.

Horváth Tünde: Helyzetkép a magyarországi coachingról (forrás: XIV. SZMT konferencián kiadott másolat -2006. szeptember 22-24.)

Hans-Georg Hauser: *A coaching és a vezetés*. (forrás: www.lemma-coaching.hu)

Louis Cauffman – Insoo Kim Berg: Megoldás központú szervezeti coaching – Lernende Organisation 2002. Január/Február, ISSN: 1609-1248.

John Whitmore: Coaching for Performance

Growing People, Performance and Purpose, Nicholas Brealey Publishing Ltd, 2002.

ÁNGYÁN LAJOS

Testkultúra és műveltség*

A tanulmány orvosbiológiai szempontból tárgyalja a testkultúra és a műveltség kapcsolatát. A testkultúra két összetevője a személyi higiéné és a testedzés. A műveltség a megszerzett ismeretek összessége és azok hasznosításának a képessége. A dolgozat hangsúlyozza, hogy a testkultúra a műveltség fontos része. A rendszeres testedzés elősegíti az egészség és az erőnlét megőrzését és fejlesztését. A testedzés azonban csak meghatározott feltételek esetén éri el kedvező hatásait. Ezért a dolgozat sorra veszi azokat az alapelveket, testedzési típusokat és paramétereket, amelyek szükségesek az egészséges testedzéshez.

Az ember mozgásra teremt. Testtömegének valamivel több, mint kétharmadát a mozgásszervek (csont, ízület, izom) adják. Így már pusztán tömegük miatt is, a mozgásszervek állapota meghatározza az egész ember egészségi állapotát. Miután a szervek teljesítőképessége egyenesen arányos a használatukkal [10], a mozgásszervek rendszeres használata kedvező hatású az egész szervezetre. Ezekre a tényekre alapozva ennek a tanulmánynak az a célja, hogy orvosbiológiai szemlélettel értelmezze a testkultúra és a műveltség fogalmát, s hangsúlyozza a céltudatosságot a testkultúra fejlesztésében. A témakör tárgyalása során az általánostól eltérő értelmezésekkel és állításokkal is találkozhat az olvasó. Miután a tudomány ott kezdődik, ahol a fogalmak jól meghatározottak, világos, egyértelmű definíciókkal kívánom elősegíteni mondandóm megértését. Erre nyilvánvalóan szükség lesz, hiszen már maga a cím is vitatható. Ugyanis többféleképpen határozható meg a testkultúra és a műveltség fogalma is, s az egymáshoz való kapcsolatuk is.

A testkultúra értelmezése

A testkultúra testápolást és testedzést jelent [2]. Ez a meghatározás aligha elégíti ki a minden részletre kitérő meghatározások kedvelőit [4, 16]. A meghatározás hossza azonban fordított arányban áll a meghatározás használhatóságával. A társadalmi, gazdasági, történelmi tényezők bevonása a meghatározásba eltereli a figyelmet a lényegről. Nyilvánvaló, hogy például az ókori Athénban más tisztálkodási lehetőségek voltak, mint napjainkban, s ma is az egyén anyagi lehetőségei befolyásolják, hogy milyen testápolási módokat használ. A lényeg azonban a testápolás. *A testápolás a bőr és tartozékai, valamint a testnyílások tisztántartását jelenti.* A tisztaság az adott szerv olyan állapota, amely optimális feltételt biztosít a szerv működéséhez. Az ápoltság nemcsak az egészség feltétele („a tisztaság fél egészség”), hanem kedvezően befolyásolja az egyén társadalmi kapcsolatait is. A jól ápoltság könnyebben teremti kapcsolatot a környezetével, szemben az ápolatlan személlyel, akit kerülnek az emberek. Sajnos a személyi higiéné nem kap kellő figyelmet sem az ifjúság nevelésében, sem általában a lakosság körében. Megdöbbentő adatokat szolgáltatnak

* Másodközlés. Az eredeti közlemény a *Magyar Sporttudományi Szemle* 7. évf. 26. sz. – 2006/2. számában jelent meg.

az egészségügyi szűrővizsgálatok [3]. Így az iskoláskorú gyermekek körében végzett korábbi vizsgálat szerint a gyermekeknek mindössze 60 %-a mosakodik rendszeresen, s alig akadt olyan, akinek ép volt a fogazata [13]. Jóllehet ez a felmérés Pécs környéki falusi iskolákban készült, de másutt sem sokkal jobb a helyzet. A különböző felmérések riasztó adatai alapján válaszra vár az a kérdés is, hogy ki tanítsa meg a gyermekeket a személyi higiéné alapismereteire, hogyha a felnőttek körében is komoly hiányosságok vannak. A testkultúra terjesztésében kiemelt szerepe lenne az értelmiségnek, de az egyetemekről kikerült friss diplomásoknak is hiányosak az ismereteik. A felsőoktatásban rangon alulinak számít a testkultúra oktatása, így aztán a hallgatók egyénileg igen eltérő módon, „magán úton” tesznek szert a testkultúrával kapcsolatos ismeretekre.

A testkultúra másik összetevője a testedzés. *A testedzés a szervezet olyan szabályszerű megterhelése, amely fokozza az erőnlétet és az állóképességet.* Megterhelésnek nevezzük a szervezetre ható külső és belső ingerek összességét, amelyek működésváltozásokat váltanak ki a szervezetben (megváltozik a szív működés, a légzés, az izomtónus, stb.). A megszokottnál nagyobb megterhelés fokozza a szervezet alkalmazkodóképességét. A testedzés lényege tehát a szervezet megfelelően szabályozott megterhelése, s az elérendő cél szempontjából lényegtelen a testedzés gazdasági, szociális, stb. háttere. Ugyanekkor tudnunk kell, hogy a testedzés olyan, mint a gyógyszerek szedése: a megfelelő gyógyszerek elősegítik a gyógyulást, a rossz gyógyszerelés pedig ártalmas. Ugyanígy a helyesen végzett testedzés kedvezően befolyásolja az életfolyamatokat, a rosszul végzett testedzés pedig ártalmas, akár maradandó károsodásokat is okozhat. Éppen ezért a későbbiekben visszatérünk az egészséges testedzés követelményeire.

A műveltség értelmezése

A műveltség a megszerzett ismeretek összessége és azok hasznosításának a képessége. A műveltség tanulás eredménye, mert az ismeretek megszerzése és tárolása (memorizálása), valamint az ismeretek hasznosítása is tanulással lehetséges. Az öröklött tényezők befolyásolják, vagyis serkentik, vagy nehezítik a tanulást, de ez nem változtat a tanulás jelentőségén. A megszerzett ismeretek alapján beszélhetünk általános és speciális (irodalmi, zenei, stb.) műveltségről. Mind az általános, mind a speciális műveltség az adott társadalmi és természeti környezetben szerezhető meg, ezért ezek a körülmények meghatározzák a műveltség tartalmát. Így például a művelt magyar ember ismeri a Bánk Bánt, de ez nem várható el mondjuk egy Dél-Amerikai polgártól. És fordítva, például a gyöngyhalászat ismeretanyaga nem tartozik a magyar ember általános műveltségéhez. A műveltség lényegéhez tartozik a hasznosítás, semmit sem ér a használhatatlan ismeretanyag. A hasznosítás az ember közvetlen mozgásterében valósul meg; minél tágabb a mozgástér, annál többféle ismeret hasznosítható.

Másféleképpen is meg lehet határozni a műveltséget aszerint, hogy melyik összetevőt, s milyen szempontot emelnek ki [9, 11]. Így van olyan vélemény, amely a műveltséget az alkalmazkodóképességgel azonosítja (*Encyclopaedia Britannica Online: „intelligence is the ability to adapt effectively to the environment”*). Ha követjük ezt a gondolatot, akkor tegyük hozzá azt is, hogy környezetünkhöz való alkalmazkodásunknak emberi méltóságunk szab határt. Az emberi méltóság értékelése is a műveltség egyik megnyilvánulása.

Bárhogyan is határozzuk meg a műveltséget, annak mindenképpen tanulás a forrása. Tanulni többféleképpen lehet, így szervezett formában is, és önképzéssel is. Nem a tanulás formája, hanem az eredménye, vagyis a megszerzett ismeretek mennyisége és hasznosítása a fontos. Ezért mondhatjuk azt, hogy az iskolázottság nem azonos a műveltséggel.

A testkultúra ismeretanyagának és gyakorlatának a megszerzése és fejlesztése is tanulással lehetséges. *Következésképpen a testkultúra az általános műveltség része.* Napjainkban egyre többen ismerik fel a testkultúra jelentőségét az egészséges életmódban, de jóval kevesebb azoknak a száma, akik a megszerzett ismereteiket hasznosítják is. Ma még sokan vannak, akik elismerik ugyan, hogy hasznos és jó dolog a mozgás, csak ne kelljen mozogni.

Fizikai és szellemi munka

Mind a tudományos, mind a hétköznapi gondolkodás különbséget tesz a fizikai és a szellemi munka között. Több szempontból indokolt ez a megkülönböztetés. Helytelen azonban az az értékítéletet is tartalmazó leegyszerűsítés, amely szerint a fizikai munkát az izmainkkal, a szellemi munkát pedig az agyunkkal végezzük. Egyfelől, mind a fizikai, mind a szellemi munka értékét a munka eredménye adja. Jóllehet kimerítő szellemi munka lenne például az „a” betűk megszámlálása Tolsztoj Háború és béke című regényében, mégis haszontalan. Avagy fizikai vagy szellemi munkának tekintük-e a szobrász munkáját, aki gyakran nehéz fizikai munkával varázsolja elő az alkotásait? Másfelől, az izomműködés és az agyműködés szoros kölcsönkapcsolatban állnak egymással. Meghökkenítő, de igaza van annak a sportélettannásznak, aki úgy fogalmazott, hogy „ha meg akarod tudni, milyen petyhüdt az agyad, tapintsd meg a lábizmaidat”. Ugyanis a test különböző részein elhelyezkedő mozgásérzékelő receptorok afferensei a nagyagy kiterjedt területeire vetülnek, s így meghatározó szerepük van az agy általános izgalmi állapotának [15: „central excitatory state”] a beállításában. Ezért mondhatjuk azt, hogy az izommunka a legjobb fiziológiás izgatószer.

Mindebből következik, hogy *a testkultúra befolyásolja mind a fizikai, mind a szellemi munka eredményességét.* Kézenfekvő, hogy az általában mozgásszegény szellemi munkát végző egyén számára nélkülözhetetlen a rendszeres testedzés, de miért ajánlatos ez a fizikai munkát végző egyén számára is? Bármely fizikai munka meghatározott mozgáskészletet igényel, amely különböző mértékben veszi igénybe az izomzatot. Márpedig valamennyi izmot működtetni kell, különben akár szemmel látható aszimmetriák alakulhatnak ki. Minél gazdagabb az egyén mozgáskészlete, minél fejlettebb a mozgáskultúrája, annál eredményesebb a munkája [2].

Test és lélek

Öntudatra ébredése óta foglalkoztatja az embert a test és a lélek kapcsolata. Lényegében véve két kérdésről van szó. Először arról, hogy amíg az érzékszervekkel közvetlenül megismerhető a test, addig a lelki működések csak közvetve (például különböző tesztekkel) vizsgálhatók. Könnyen meg tudjuk mérni a testtömeget, a testmagasságot, s a többi testméretet, de sokkal nehezebb megbecsülni a lelki működések (lelkiismeret, lelkiező, szeretet, kíváncsiság, stb.) paramétereit (erősség, időtartam, szilárdság, stb.). Másodszor az a kérdés vár válaszra, hogy mi történik az emberrel a halál után? Nehéz tudomásul venni, hogy a halállal véget ér az emberi lét. Oldják az elkerülhetetlen elmúlás nyomasztó érzését azok a vallások és filozófiák, amelyek külön entitásként jelölik meg az immateriális lelket, amit a teremtés

során az istentől kapott az ember. „Azután megformálta az ÚRisten az embert a föld porából, és élet lehelétét lehelté orrába. Így lett az ember élőlénné” [5]. Így bár a test élete véges, a lélekre az öröklét vár. Ezzel szemben a racionális, integratív gondolkodás számára a test és a lélek egységes egész, amelyben a lélek a magasabbrendű agyműködés terméke. Ezért az agyhalál beálltával véget ér az emberi lét. Ez a felfogás is talál azonban lehetőséget a halál utáni folytatásra, mondván, hogy az ember a tetteiben, az alkotásaiban él tovább addig, ameddig emlékeznek rá. Jóllehet vannak törekvések a teológiai és a természettudományos gondolkodás közelítésére [12], de az alapvető különbség feloldhatatlan. Az agyműködés különböző szintű (neurofiziológiai, pszichológiai, stb.) vizsgálatával nyert adatok szintézisére épített egységes álláspont kidolgozása is még megoldhatatlan feladatnak látszik [1, 6, 14].

Bármelyik felfogást is vallja az egyén, *a test és a lélek szoros kölcsönkapcsolatban van egymással*. Többszörösen bizonyított tény, hogy a test mindenkori állapota befolyásolja a lelki működéseket, és fordítva, a lelki működések tartós megváltozása hatással van a testre. A testkultúra a lelket is formálja. Az ókori Róma költője, Juvenalis fogalmazta meg a sokszor idézett kívánságot: „Ép testben legyen ép lélek” [8].

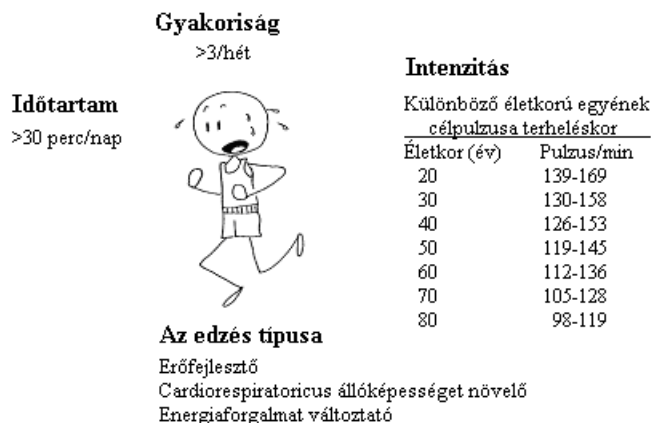
A helyesen végzett testedzés alapelvei

Miután a testedzéssel ártani is lehet, nélkülözhetetlenek azok az alapismeretek, amelyek birtokában kihasználhatóak a rendszeres testedzés kedvező hatásai. *A helyesen végzett testedzés alapelveinek ismerete a műveltség szerves része*. A fontosabb alapelvek az alábbiak:

- *Az egészségi alkalmasság elve*: az egyén az egészségi állapotának megfelelő testedzéstől várhat kedvező testi és lelki hatásokat. Ezért a rendszeres testedzés megkezdése előtt általános orvosi kivizsgálásra van szükség. A vizsgálat eredménye alapján dönthető el, hogy milyen célból (erőfejlesztés, a szív-érrendszeri állóképesség fejlesztése, energiaforgalom javítása) és milyen módszerrel végzett testedzésre van szükség.
 - *Az egyéni adottságok elve*: az egyén alkata, testi-lelki tulajdonságai határozzák meg a számára legmegfelelőbb testedzést. Nyilvánvaló például, hogy helytelen úszásra ösztönözni azt, aki fél a víztől. A túlsúlyos embernek ártalmas a futás. Csak a jól választott, örömmel végzett testedzéssel érhetők el az optimális hatások.
 - *A terhelés elve*: a gyenge testedzés hatástalan, a túlerőltetett pedig káros; ezért pontosan meg kell határoznunk a testedzés paramétereit (**1. ábra**). A pulzusszám alapján megállapíthatjuk a kívánatos terhelést. A célpulzus kiszámításának a lépései a következők:
 - Számítsuk ki a maximális pulzusszámot: *Maximális pulzusszám = 220 - életkor (év)*. Újabban különböző korrekciókat is alkalmaznak, de gyakorlati célra megfelel ez az egyszerű számítás.
- 1.) Számoljuk meg a *kiindulási (nyugalmi) pulzusszámot*; gyakorlati célra elegendő 5 perc nyugodt ülés után megszámlálni a pulzust.
 - 2.) Vonjuk ki ezt az értéket a maximális pulzusszámból, s így megkapjuk a *tartalék pulzusszámot*.
 - 3.) Számítsuk ki a kívánatos terhelést jelző *célpulzust*. A számításra a *Karvonen formulát* használják:

$$\text{Célpulzus} = \frac{(P_{\max} - P_i) \times X}{100} + P_i$$

$P_{\max}$ =maximális pulzusszám,
 P_i =kiindulási pulzusszám,
 X =a kívánt edzésintenzitás (%)

1. ábra. A testedzés paraméterei

Példaként legyen a 18 éves egyén kiindulási pulzusszáma 70/min. A maximális pulzusszáma: $220-18=202$. Tehát a tartalék pulzusszáma: $202-70=132$. Tegyük fel, hogy 60%-os terhelést kívánunk elérni: $(132 \times 60)/100 \approx 79$ Ennek alapján a *célpulzus*: $(79+70) \approx 149/\text{min}$.

Közepes-erős terhelést jelez a kiindulási pulzusszám és a tartalék pulzusszám 60-80%-ának az összege.

- *A fokozatosság elve*: egyéni edzősterv alapján fokozatosan növeljük a test-edzés erősségét. Az egymást követő edzésnapokon a kitűzött célnak megfelelően változtassuk a terhelést. Ez nem csak a terhelés fokozatos emelését jelenti, hanem megfelelő pihenési szakaszok, valamint a nehezebb edzésnapok közé könnyebb edzésnapok beiktatását is.
- *Az alkalmazkodás (adaptáció) elve*: a szervezet alapvető tulajdonsága az, hogy meghatározott körülmények között egyre nagyobb megterhelések elviselésére képes, edzetté válik. Az edzett egyén azonos körülmények között nagyobb teljesítményre képes, mint a nem edzett. A szervezet alkalmazkodik a folyamatos megterheléshez is. A szervezetnek azt a képességét, amellyel elviseli a folyamatos megterhelést, *állóképességnek* nevezzük.
- *A specificitás elve*: a szervezet csak azzal a megterheléssel szemben válik edzetté és állóképessé, amellyel szemben felkészítették. Így például a rövidtávúfutó nem lesz eredményes hosszú távon.
- *A használat elve*: azok a szervek (izmok, szív, csontok stb.) erősödnek, amelyeket használunk a testedzés során, a nem használtak gyengülnek (atrofizálódnak): „use it or lose it” (használd, különben elveszted). Ez az elv érvényesül a rendszeres testedzés (sport) abbahagyásakor is, amikor a korábban megszerzett erőnlét visszafejlődik.

Fizikai aktivitás – testedzés – sport

Miként az orvostudomány számos területén, úgy a rendszeres fizikai munka hatásainak értékelésében is máig érvényes az orvostudomány atyjának nevezett Hippocrates

[7] tanítása: „Az a testrész, amelyet a funkciójának megfelelően, közepes intenzitással rendszeresen használnak, egészséges lesz, jól fejlődik és lassan öregszik; de ha nem használják megfelelően, akkor hajlamos a betegsége, tökéletlenül fejlődik és gyorsan öregszik”.

Napjainkban az egészséget fenyegető veszélyek közé tartozik a mozgásszegény életmód. Egyre több területen könnyítik meg az ember fizikai munkáját a gépek, az automatizálás, az ipari robotok. József Attila még azt írta, hogy „a mosónők korán halnak”, ma már a mosónőket mosógépek váltották fel. A kubikusok nehéz munkáját földmunkagépek végzik, s kasza helyett kombájn vágja a búzát. Szinte naponta jelennek meg újabb eszközök, gépek és eljárások, amelyek tehermentesítik az embert a fizikai munka végzése alól. *Az ember biológiai szükséglete azonban a mozgás, amelynek elfojtása súlyos testi-lelki következményekkel jár.* A mozgásigény kielégítésének alapvetően három formája van: fizikai aktivitás, testedzés és sport.

Fizikai aktivitás minden olyan tevékenység, amit az ember a harántcsíkolt izmával végez. Ide tartozik tehát a fizikai munkavégzés, s a mindennapos tevékenység a háztartási munkától a kertészkedésig, a sétától a bevásárlásig. Ez az aktivitás igen változatos lehet, s tudományos elemzés céljából az egyén napi mozgásmennyiségét különböző mozgásérzékelő műszerekkel mérhetjük meg.

A *testedzés* is fizikai aktivitás, de ez szabályozott, előre meghatározott cél érdekében, meghatározott módon és meghatározott paraméterekkel történik. Az edzés folyamata (bemelegítés, terhelés, levezetés) és az edzés eredménye is jól mérhető.

A *sport* is testedzés, de több annál, mert meghatározó jellemzője a verseny és a sportáganként változó játékszabályok. Orvosbiológiai szempontból megkülönböztethetjük az egészségközpontú szabadidősportot, s a teljesítményközpontú, foglalkozásszerűen üzemeltetett versenysportot. Ezek részletes tárgyalása azonban meghaladja ennek a tanulmánynak a kereteit.

Irodalom

1. Ádám György: A tudattalan reneszánsza. Magyar Tudomány, 2001/10.
2. Dr. Ángyán Lajos: Mozgástani fogalomtár. Motio kiadó, Pécs, 2000.
3. Az „Iskolás gyermekek egészségmagatartása” című kutatás 2002 évi adatfelvételének néhány adata. http://www.osztalyfonok.hu/doc.asp?Fajl=egeszseg/iskgyerm_em.htm
4. Berkes Péter és Bartha Csaba: A kultúra és a testkultúra értelmezési dimenzióinak tudományági perspektívái. <http://www.oki.hu/printerFriendly.php?kod=2004-10-ta-Tobbek-Kultura.html>
5. Biblia. Mózes 1, 7.
6. Buzsáki György: Agy-tudat: válaszok egy nehéz problémára. Magyar Tudomány, 2001/10.
7. Hippocrates (460-377): Works by Hippocrates. Translated by Francis Adams. <http://etext.library.adelaide.edu.au/h/hippocrates/h7w/>
8. Juvenalis (60-131): Satirae 14. 47-49.
9. Knausz Imre: Műveltség és autonómia. <http://www.oki.hu/printerFriendly.php?kod=2002-10-ta-Knausz-Muveltseg.html>
10. Lamarck JB.: *Philosophie zoologique* [1809], Paris, GF-Flammarion, 1994.
11. Maróti Andor: Elavul-e a műveltség a tudás társadalmában? <http://www.oki.hu/printerFriendly.php?kod=akademia-2002-Maroti-elavul.html>
12. Murphy N.: Whatever happened to the soul? Theological perspectives on neuroscience and the self. Ann N Y Acad Sci. 1001:51-64, 2003.
13. Pados Éva, Horváth Mihály, Kóbor József: Az iskoláskorú gyermeklakosság egészségi állapota: tények és teendők. In: Kálmánchey Zoltán (szerk.): *Az általános iskolai tanulók egészségügyi helyzete, s ezzel kapcsolatban a szomatikus nevelés feladatai a dél-dunántúli régióban.* Pécs Megyei Város Tanácsa VB Művelődési Osztályának és a Pécsi Akadémiai Bizottság Sportbiológiai Munkabizottságának közös kiadványa, Pécs, 1983.

14. Sgreccia E.: Vegetative state and brain death: philosophical and ethical issues from a personalistic view. *NeuroRehabilitation*, 19(4):361-366, 2004.
15. Sherrington C.S.: *The Integrative Action of the Nervous System*. New York: Scribner's Sons, 1906.
16. Takács Ferenc: A hazai testkultúra átalakulásának szociológiai problémái. *Kalokagathia*, 2. szám, 1995.

FARKAS RÓBERT

Az erdélyi famíivesség*

Bevezetés

Erdélyben a felsőháromszéki zord időjárás, kevés és gyenge termőföld, valamint az egy-egy falu határán belüli változatos természeti adottságok következtében jellegzetes, sokoldalú háziipar és ennek fejlett formáját hívatásszerűen űző mesterségek alakultak ki. Számos faluban a bőséges nyereség reményében, több család vagy akár az egész település a népi ipar valamely ágát űzte. Például Haralyban majdnem mindenki kádárkodott, még a plébános is. A háromszéki falvakban voltak még ácsok, zsindelykészítők, kerekések, szekérszántók, kőfaragók stb.

Termékeiket vásárokon értékesítették vagy gabonára és más termékekre cserélték. Jómagam, kézimunkás kerekemester fiaként már gyermekkoromban megszerettem a fát és megismerkedtem annak megmunkálásával. Éppen ezért szeretnék a fafeldolgozásról tanulmányt, a használt szerszámokból és a késztermékekből gyűjtemény készíteni. Szeretném bemutatni a fafeldolgozó mesterségeket, a korabeli szerszámokkal és munkaeszközökkel együtt, valamint a munkafolyamatokat.

Gyűjtési terv

Szeretnék összegyűjteni minden olyan tárgyat és szerszámot, amit környékünkön használtak.

1. Állattenyésztés:

– Terelés, őrzés kellékei: pásztorbotok, kenderostorok, harangok, csengettyűk, nyakszíjak, füllukasztók, furulya, sőtartók, borotvadobozok, ill. savófeldolgozás, szarvfaragás.

– Tejfeldolgozás: dézsák, fejőszékek, sajtár, kúpulók, putinák, sajt és ordakészítő edények.

– Istállóellátás: villa, kaparó, szopógátló, istállólámpa.

2. Földművelés:

– Szénacsinalás : favillák, gereblye.

– Szántóföld megművelése : kapák, ásók, eketaliga, ekeabola, boronák.

Gabonatermesztés : sarlók, csépek, rosták, csipkeszedők, gabonaküpek, kosarak, vékák.

3. Fakitermelés:

– fűrészek, fejszék, tézsolyák, taligák, ékek, botok, láncok.

4. Fafeldolgozás:

-zsindelykészítés, kádárság, kerék és szekérszántás, szerszámok készítése.

5. Teherhordás (emberi erővel)

– gyalogtaliga, vízfordókák, favödrök, tarisznyák, hátizsákok.

6. Teherhordás (állati erővel):

– szekerek, szánok, taligák, nyergek.

* Részlet egy készülő nagyobb tanulmányból.

7. Vasmegmunkálás:
 - kovácsolás, patkolás, bárd és fejszekészítés.
8. Építkezés:
 - ácsszerszámok, kőműves-szerszámok, kőfaragó eszközök.
9. Szövés:
 - gyapjútárcsázás
 - szövőszék, vetélő, tekerő-levél, csörlő, guzsaly, orsó.
10. Szobaberendezés, étkezés:
 - cserépedények, vasalók, örlők, faragott és festett bútorok stb.
11. Ruházat:
 - posztóruhák, bocskorok, pokrócok stb.
12. Kegyelet:
 - kereszték, szelleműzési kellékek.

Fakitermelés

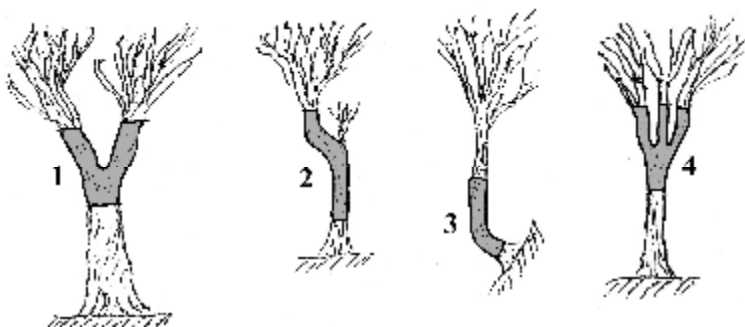
Minden jó gazda, mikor tűzifáért ment az erdőbe, egybegyűjtötte a szerszámnak való fát is, amit szárítás után elvitt a mesteremberhez.

A mesteremberek is rendeltek fát vagy saját maguk mentek az erdőbe és kiválogatták a megfelelőt: a kerek a keréknek, szekérnek, szánnak, szerszámnak, a kádár a csebernek, kádnak valót, amit aztán kihasogattak és megszáritottak. A zsidelykészítők nyersen dolgozták fel a fát és csak a kész zsidelyt szárították.

A szerszámfa-gyűjtés is tudást igényelt. Tudni kellett azt, hogy egy bizonyos szerszámnak milyen fajta fát, mikor és honnan kell levágni. Az idős mesteremberek úgy tartották, hogy a jó szerszámfát a holdfogyta utolsó hét napján kell vágni.

A kerek mesterek leginkább kemény, tömött növéssű fákat használtak: bükköt, gertyánt, nyírt, kőriszt, juhart. A som- és boroszlánfát gereblyefognak használták.

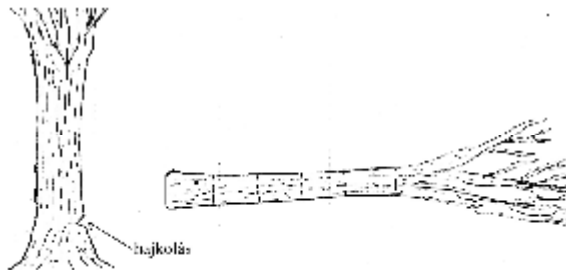
A szerszámfát mindig szélvédett, déli oldalról vágták, ahol a fák lassabban nőnek és tömöttebbek. Általában a fatörzs alsó két méterét használták fel szerszámnak, az alágazásaiból rudat, nyújtót, ágast vagy lőcsöt készítettek.

Szerszámfák: 1.: Ágasnak való; 2.: Lőcsnek való;
3.: Lőcsnek vagy kerékfalnak való; 4.: Tekerőlevél-lábnak való

A fát rendszerint nyáron vágták és ha lehetett őszig száradni hagyták az erdőben. Ősszel hazaszállították, és annak függvényében, hogy mire akarták felhasználni, felhasogatták, vagy egészben tették száradni árnyékos helyre. A fa héját nem szedték le, csak megpikkelyezték, hogy lassabban száradjon, mert akkor nem repedezett meg.

A zsindelykészítők és a kádárok a fát külön szakértelemmel válogatták ki az erdőben. Először megfigyelték kopogtatással a fa hangját, majd azt, hogy merre csavarodott növés közben. Lehetőleg jobbra csavarodó, havasi fát választottak. Kivágás előtt eltakarították a fa körül az aljnövényzetet, majd megállapították, hogy merre kell kidőljön a vágáskor. Azon az oldalon, amerre dőlnie kellett, behajlították, majd a másik oldalról kezdték fűrészelni harcsafűrészszel. Ledöntés után következett a galyalás (csögölés), majd a feldarabolás.

A fa döntése és darabolása

A feldarabolás attól függően történt, hogy mire használták fel a fát. A feldarabolás után, fokra állítva, a hegye felől kezdték hasogatni méretre. A gömbfát egyszer kettőbe, majd négybe, utána apróbbra hasogatták. Hasogatás után galickába rakták száradni, árnyékos helyre.

Galicka

A deszkának való fát, ahol lehetőség volt rá, vízi fűrészszel vágták ki. Ahol nem volt vízfűrész, kézzel a következőképpen vágták ki a deszkát: a fát felrakták egy állványra, megjegyezték (csaptatták) a deszka vastagságát, majd az egyik személy alul, a másik felül fűrészelte hosszára. A szerszámfa és a deszka annyi évet kellett száradjon, ahány centiméter volt a vastagsága.

Fafeldolgozás

Kádárság

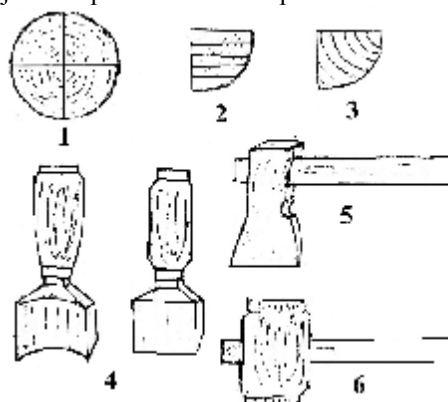
A kádárok külön szakértelemmel választották ki a kádárfát. A havasok déli oldalairól vörösfenyőt (szemerkrét) választottak, amelyiknek fehér mohás volt a törzse. Az északi oldalon levő fák azért nem megfelelőek, mert az egyik felük körbefás, görcsös. Kádak készítésére használtak tölgyfát is, hordóknak pedig akácot. A kivágott fa hazaszállítás az évszaktól függően szánnal vagy szekérrel történt.

A földarabolást harcsafűrészszel végezték, olyan hosszúságúra, amilyen edényt akartak készíteni belőle. A legnagyobb kádak 2 m, a csebrek 42 cm magasak magassak voltak. A legkisebb fából készült edény 3 literes volt.

Földarabolás után következett a hasogatás. A dongának valót hajlított hasogatóval, a fenéknek valót egyenes hasogatóval végezték.

Hasogatás után a dongafát galickába szállították. Miután megszáradt, kézvonóval pucolták meg a dongát, majd a donga-vinkli szerint legömbölyítették. A donga-vinkli adta meg azt a szöget, ami szerint legyalulták a donga fokát.

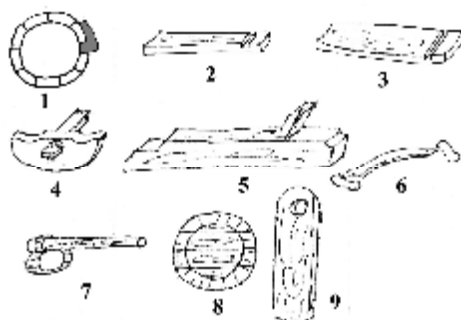
A kádárok nem a gyalut feszítették a gyalulandó fán, hanem a fát feszítették neki az eresztő gyalunak. Miután kidolgozták a dongákat, összeállították az edény belsejét és kipucolták a belső pucolóval.

A hasogatás és a hasogatás szerszámai:

- 1.: Negyedbe hasítás
- 2.: Fenékdészka-hasítás
- 3.: Dongahasítás
- 4.: Hasogatók
- 5.: Fejsze
- 6.: Hasogató bot

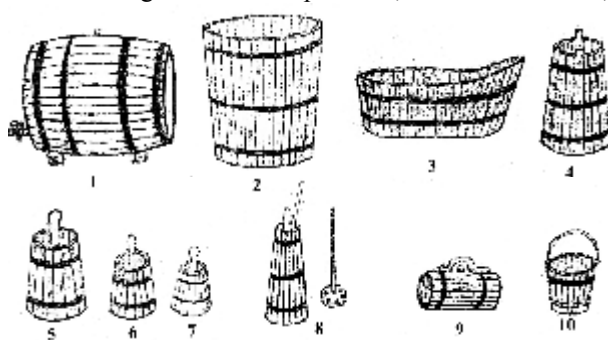
A deszkának való fát, ahol lehetőség volt rá, vízfűrészsel vágta ki. Ahol nem volt vízfűrész, kézzel, a következőképpen vágta ki a deszkát: a fát felrakták egy állványra, megjegezték (festékbe mártott zsinórral megcsapatták) a deszka vastagságát, majd egy személy alulról, egy másik felülről húzván a fűrész, alakították ki a deszkát hosszára.

Kádárszerszámok, féltermékek

- 1.: Donga-vinkli
- 2.: Cseber-donga
- 3.: Hordó-donga
- 4.: Ontora-vágó
- 5.: Gyalu
- 6.: Kézivonó
- 7.: Belső pucoló
- 8.: Fenék
- 9.: Füles donga

Ezután kivágták az ontorát (fenékbemaráss) ontoravágóval. Az ontora területét körzővel pontosan elosztották hat részre, ez volt a fenészre, ez volt a fenékkör sugara. A fenéket meggyalulva, szegekkel összefogták és levékonyították a szélét az ontora vastagságára. A fenék beillesztése után következett a kávázás vagy abroncsolás. Ezután még kívül-belül lepucolták, kifurták és füleket, esetleg díszeket illesztettek rá.

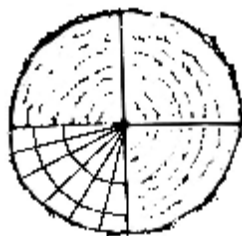
Edénytípusok:

- 1.: Hordó
- 2.: Kád
- 3.: Fűrészke kád
- 4.: Budunka (putina)
- 5.: Véka Félvéka
- 6.: Félvéka
- 7.: Ejtél (3 literes)
- 8.: Dézsa (küpülő)
- 9.: Vízhordó kártya (légely)
- 10.: Veder

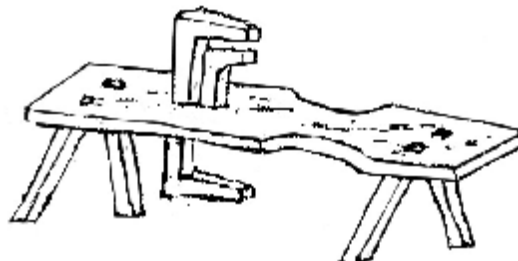
Zsindelykészítés

Általában minden erdő közelében fekvő székely faluban foglalkoztak zsindelykészítéssel. A zsindelyt a házak, melléképületek befödésére használták.

A zsindelykészítéshez jól hasadó, havasi vörösfenyőfát használtak. A fa hazaszállítása leginkább télen, szánnal történt. Otthon darabolták és hosszúra hasogatták fel, hasogatókkal, akárcsak a kádárfát.

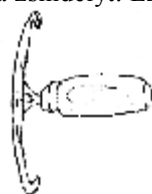

Zsindely-hasogató

Faragókecske

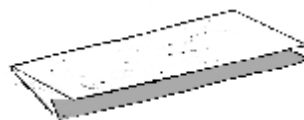
Hasogató után befogatták a faragókecskébe (csikó) és kézvonóval készítették elő a zsindelyt. Ezután következett a hornyolás, amit hornyolóval végeztek.

hornyoló

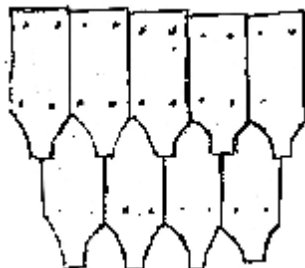

hornyolatlan zsindely

hornyolt zsindely

Hornyolás után a zsindelyt galickába rakva szárították. Amikor megszáradt, szeggel fogatták fel az épület tetejére. Egyes helyeken, hogy díszesebb legyen, meg is hegyezték.

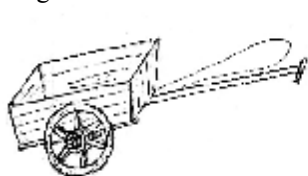
Zsindely meghegyezve és felrakva

Kerek- és szekérszekérszítés

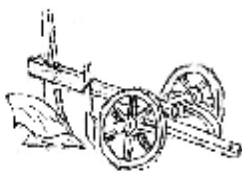
Egy módosabb gazdának több típusú szekere volt, attól függően, hogy milyen igavonó állatot használt vagy milyen terepen gazdálkodott; volt tehénszekér, ökörszekér, lószekér. Felhasználás szempontjából volt erdőre járó szekér, mezőre járó szekér, kocsiszekér és gyalogszekér.

Az erdőre járó szekerek keskenyebbek voltak és vastagabb alkatrészekből készültek. Félvágású szekérnek is nevezték. A mezőre járó szekerek vékonyabb alkatrészekből készültek, szélesebbek voltak és egész vágású szekérnek is nevezték.

A kocsiszekereket vásárba járásra használták és kosaras szekérnek is hívták. A gyalogszekerek közé tartozott a kétkerekű taliga, a szántó taliga és a törekhordó taliga.

Bárkás taliga

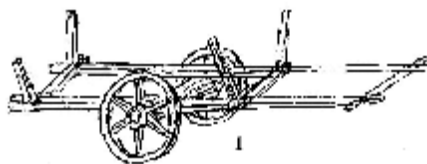
Eketaliga

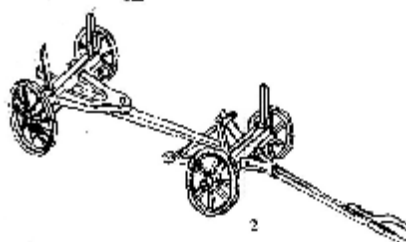
Vízhoró taliga

Az erdőre járó szekereknek is több fajtája volt: rövid vagy hosszú nyújtóval, rövid vagy hosszú rakoncával, taligával, taligás nyoszolyával. A fa húzására tézsolyát használtak.

A mezőre járó szekerek is attól függően, hogy mire használták, többfélék voltak. A rövid szekeret trágyahordásra használták, oldaldeszkákkal. Krumplihordásra bárkás, széna- és szalmahordásra lajtorjás szekeret használtak. Erdei kaszálókról szintén lajtorjás szekérrel hordták haza a szénát, de a lajtorját ott helyben készítették a szekér után vagy a nyoszolyát a taliga után.

1

2

1: Erdőlő taliga

2.: Erdőlő szekér

A vásárba járó szekereknek is két fajtája volt: személyszállításra a kosaras szekeret, áruszállításra a kóboros szekeret használták. 1.: Lajtorjás szekér; 2.: Bárkás szekér; 3.: Kosaras szekér.

Téli időszakban a szekerek helyét a szánok vették át úgy az áruszállításban, mint a személyszállításban.

A felhasználás módja szerint megkülönböztetünk erdőre járó szánokat és személyszállító vagy derékszánokat. Az erdőre járó szánok is lehettek egy vagy két eprencés gyalogszánok és egy vagy két nyoszolyás szánok.

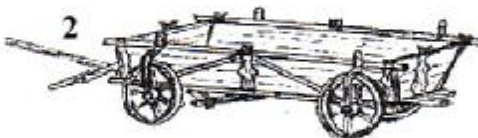
A kerék és a szekér összetevői

A kerék összetevői a következők: kerékfej, kerékagy, fentő (küllő) és kerékfal. A fentő számától függően a kerék lehet: 6, 8, 10 vagy 12 fentős.

A kerékfej nyírből, akácból vagy kőrisből készült. A kerék nagyságától függően, 25-45 cm hosszú, kizárólag nyers fa volt szükséges hozzá. Faragó bárdal kifaragták nyolcszögűre, a két végét levékonyítva, hogy kevesebbel kelljen esztergálni.

1

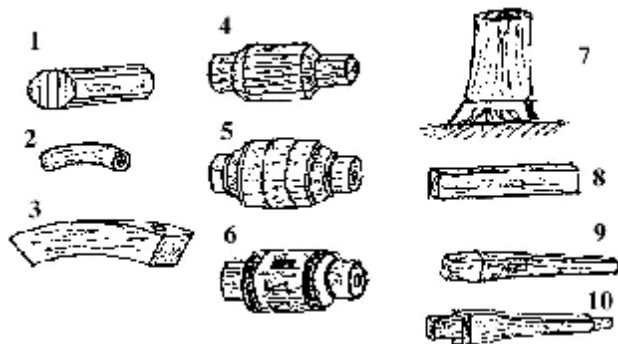
2

3

Esztergálás után minél hamarabb kifűrták a kerékfej közepét, hogy ne repedjen meg a fa. Azután árnyékos helyen kb. 2 évig száradni hagyták.

A fentőt (küllöt) tölgy- vagy akácfából készítették, a fa törzsének alsó 1-1,5 méterét használták erre. Nyersen 40-60 cm-es részekre darabolták a fát, majd kellő méretre hasogatták és akárcsak a kerékfejnek valót, ezt is 2 évig árnyékos helyen szárították. Száradás után faragták ki a fentőt.

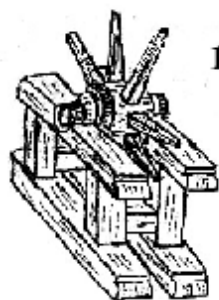
- 1.: Falnak való deszka vágása.
- 2.: Falnak való horgas fa
- 3.: Kész kerékfal
- 4.: Kifaragott kerékfej
- 5.: Esztergált kerékfej
- 6.: Kivéselt kerékfej
- 7.: Fentőnek való tölgyfa törése
- 8.: Fentő kihasogatva
- 9.: Fentő kifaragva
- 10.: Kész fentő

A kerékfal készítéséhez bükk-, gyertyán- vagy kőrisfát használtak. A nyers fát faragták ki, majd ugyancsak 2-3 év száradás után fűrészelték végleges formára.

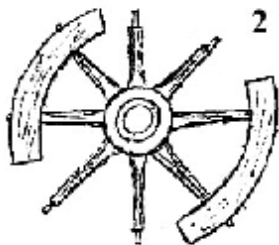
Amikor a keréknek minden darabja elő volt készítve, leszabták méretre és elkezdődött a tulajdonképpeni kerékkészítés. A kerékfejet annyi részre osztották fel, ahány fentőt akartak beleilleszteni. Először kifűrták, majd kivészték a lyukat. A vésés után a kerékfejet vaskarikával bekarikázták és beleillesztették a fentőket. A fűrészt, vésést, fentőillesztést a kerékszékben végezték.

Amikor a fentők bele voltak illesztve a kerékfejbe, ráérték a kerékfalat és megjegyezték, hogy hol kell kifűmni és elvágni. A kerékfalat úgy illesztették helyre, hogy hézag ne maradjon és csapokkal fogatták össze.

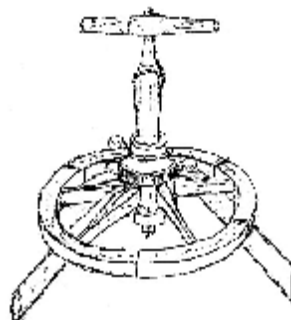
A kerék összeállítása:

Kerékszék fentőzött kerékkel

Kerék falakkal

A kerékfej kifűrése

Ezután minden oldalát megpuolták a kerékfalnak, majd a tengely mérete szerint kónuszosra kifűrték a kerékfejet.

A szekér alkatrészei

A szekér a következő részekből tevődik össze: kerekek, tengelyek, párnák, ágasok, fergettyű, rakoncák, löcsők, léha, csatlás, rúd, rúdfő, nyújtó.

A tengelyeket száraz, bogmentes bükk-, gyertyán- vagy kőrisfa törzséből készítették. Van első és hátsó tengely.

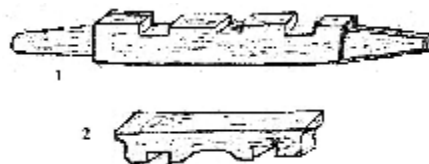
A fát kifaragták négyszögre, majd befűrészelték és kivésték a két csapot. Ezután gyaluval vagy kézvonóval lepucolták, majd ráméretezték és kivésték az ágas és a nyújtó lyukait.

Párna is kétfajta volt: első és hátsó. A kettő fogta össze az ágast. Ugyancsak száraz bükk-, gyertyán- vagy kőrisfából készült. A hátsó párnába vésték bele a rakoncák lyukait, az elsőre jött a fergettyű.

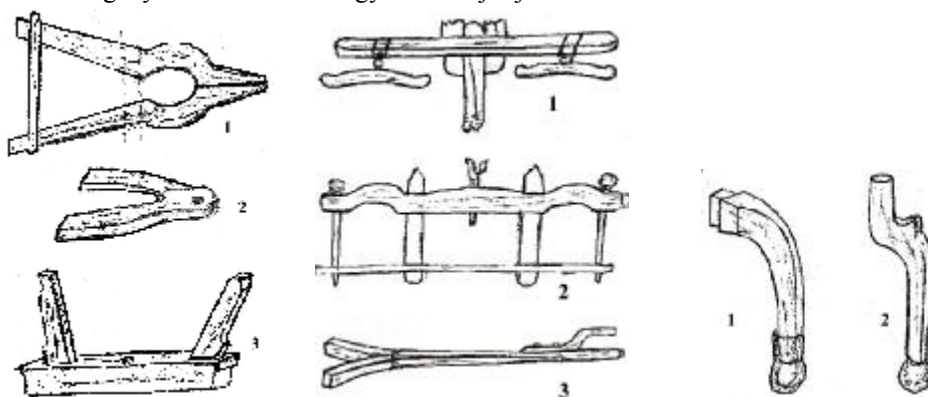
A hátulsó ágas egyforma mind a lószekér, mind a szarvasmarha vonta szekér esetében.

Ez készülhetett két darabból is, összecsavarozva.

A fergettyű lehet rakoncás vagy sima a lajtorjás szekérhez.

1.: Hátsó szekértengely
2.: Első szekérpárna

1.: Első ágas léhával
2.: Hátsó ágas
3.: Fergettyű

1.: Csatlás hámfákkal
2.: Kettős járom
3.: Ökör-rúd rúdfővel

1.: Horgas löcs
2.: Csipkés löcs

A löcsőknek is két fajtája volt: a horgas löcsöt csak a hátsó kerékhez használták, a csipkés löcsöt pedig mind a négy kerékhez.

A léha az első ágas két ágát köti össze, rajta csúszik a nyújtó és támaszkodik a szekérelő. Az is bükk-, gyertyán-, nyír- vagy kőrisfából készült. A csatlást csak a lóval húzott szekereknél használták, erre kötötték rá a két hámfát.

A rúd és a rúdfő nyírfából készült és különbözött a lószekérrúd és a szarvasmarha-szekérrúd. A nyújtót gyertyán vagy bükkfából készítették.

Abstract

FARKAS ÉVA: Vocational training reform in Hungary. The development of the content, methodology and structure of vocational training was launched under Priority 3.2.1. of the Hungarian Human Resources Development Operational Programme (HRDOP). The objectives: to strengthen the links between education and training and the economy, to modernise the National Qualification Register, to reform the content and structure of vocational training, to develop a modular training system. The most innovative element of the vocational training transformation project is the identification of the competencies required for task performance. The new vocational qualifications have a modular structure. The concept of the module, too, must fit into a new context: instead of a subject module, we are speaking of a requirement module, a unit of vocational qualification requirements definable as a part of the occupational/job-related activities corresponding to the vocational qualifications concerned. New technical and examination requirements will also be specified for the new National Qualification Register. 3.p.

ZÁDORI IVÁN: Finance Initiatives for Sustainability. The article is focusing on the attempts, theories and actions of the financial sector in connection with the sustainable development with presenting the United Nations Environment Programme Finance Initiative (UNEP FI). Today, UNEP FI is the largest global voluntary partnership of its kind, with over 160 Signatories to the UNEP FI Statements. UNEP FI members include bankers, insurers and fund managers who try to understand the impact of environmental and social considerations on financial performance and commit themselves to adapting their activities to the new challenges while maintaining the competitiveness of the financial sector. 12. p.

BARAKONYI ESZTER: The aim of the article is to highlight the importance of the current issue of an ageing Europe. In this matter the first step was to create the Lisbon Strategy in 2000 in order to face the demographical challenge that has occurred in Europe and in Hungary as well. The study also gives a short review of some research undertaken in European countries such as Germany and England to handle the above problem, and also try to fulfill the Lisbon objectives. The study also gives an insight into the Hungarian ageing situation mirrored of statistic figures, especially focusing on the circumstances of the „early retirement” phenomenon. 20. p.

DÉRI ÁGNES: Eurocrats in Brussels - the selection procedure of the EU institutions. The enlargement of the European Union in 2004 opened up a wide variety of job opportunities for citizens of the new Member States to work in the EU Institutions. Exciting and challenging careers are offered to those who have the necessary levels of qualification, professional skills and are able to develop the qualities needed in a multicultural environment. In order to ensure greater transparency and simplicity for applicants, the selection of quality staff is managed by a single inter-institutional organisation, the European Personnel Selection Office (EPSO). Selection is strictly on merit: it is based on performance in "open competitions", including pre-selection tests and written tests, followed by oral exams. The competitions are carried out in test centres in which the new computer based testing tool is becoming common practice, resulting in increased cost-efficiency, faster and easier evaluation of results. The highest-scoring candidates are placed on a "reserve list" for consideration against specific vacancies. Statistics show that the overall results of applicants from the new Member States are good, among which the performance of Hungarian candidates presents an impressive standard. The competition is tough, but those who are finally recruited will have a fascinating and responsible job and the prospect of a rewarding career at the heart of the EU. 27

AGÁRDI PÉTER: The article sets out to explore recent trends in the development of the Hungarian media to show transformations in the organization level and the ownership structure, publicity arena and the marketshares. There seems to be a huge turbulence in the „media events” in the lights of September 2006 happenings when the headquarters of Hungarian Television Company was attacked by politically rioting people induced partially by rather „eclectic” ideologies at the least, and partially by the way how the vandalized attack was broadcasted alive by one of the rival channel (presented as a sort revolution by people’s power). What the literature identifies as the

„brutal mediapicture” presented itself for analyzing its impact on the reality. However the main focus is not on this happenings but much more on the globalizations forces shaping the functions of the media. 32. p.

SÍPOS ANNA MAGDOLNA: The article explores the immense social effects on libraries caused by the emergence of the information or knowledge society. It deals with the key players’ concepts and visions on information societies and how these are reflected in international strategic documents and programmes. UN’s policy and UNESCO’S recommendations are analyzed together with the initiatives from World Summits on the Information Society. She draws together the threads when the issues of relevant Hungarian legislation directives (1970/140) and the national informational strategy are presented. A special focus is put on the strategic plans for developing Hungarian libraries.(1997-2003; 2003-2007). In the attachment the reader would find all the services developed specifically for the academic domain. 40. p.

HUSZ MÁRIA: Social functions of cultural heritage. The study investigates the appearance and extension of heritage paradigm in Middle-European discourses. The category that has been modified considerably since the evolvement of the heritage conception of Roman law, particularly reborn in our late modern present it can fulfil its function of fostering the community, the identity, the continuity and the historic ideas. As heritage, the past adopts a value aspect. The experience, the interpretation and the actualization transform heritage into cultural product for heritage industry.61. p.

KOVÁCS ESZTER – CSERNÉ ADERMANN GIZELLA: First described in the 1960s „learned helplessness” has become a leading theory of the age of personal control. This paper written by the dedicated experts in the field, summarizes the theory, research and application of learned helplessness and its relationship with the „self-fulfilling prophecy”. 68. p.

GIDÁNE ORSÓS ERZSÉBER: THE ARTICLE DISCUSSES THE CONCEPT OF SOCIAL DISADVANTAGE, and how the social obstacles still prevail and prevent achievements in spite of the same efforts undertaken... Even extra efforts shouldn’t necessary guarantee catching up. Initial social backgrounds have an decisive impact on school achievements or on the lack of it. Schools very often demand adaption to their norms.. Those resisting can find themselves marginalized or put out easily. The various causes and multiple forms of disadvantage are explored The paper aims to answer to the question: Who or what is to blame , and what ways are there to break the cycle of social disadvantages 75. p.

LÉGRÁDINÉ LAKNER SZILVIA: Emerging Approach in Developmental Counselling: Coaching. The article describes an emerging developmental approach, a methodology known as coaching. Through a brief history of its origin and development, as well as a distinction from other counselling methods, you can gain an understanding of what coaching is and is not. The article further describes coaching trends and results written by an author who herself professes this approach and shares her own personal feelings and experiences. 82. p.

ÁNGYÁN LAJOS: Body culture and erudition. The purpose of this study is to discuss the relationship between body culture and erudition from a biological viewpoint. Body culture is defined as personal hygiene and physical training. Erudition is the knowledge of facts and ideas and the ability to use this knowledge in practice. It is emphasised that body culture is an important element of erudition. Regular physical training upholds health and fitness. However, physical training is beneficial only under well-defined conditions. Therefore, the knowledge of the principles, types, and parameters of physical training is an essential part of healthy lifestyle. 93. p.

FARKAS RÓBERT: Transylvanian art of woodcarving is shown by a talented woodcarver himself. The piece is from a longer study. The artist created wooden artifacts in the new garden of the HRD Faculty inaugurated in July 2006. (Székelygate, bell-tower and a pavilion for the students.) 100. p.

**A HUMÁN SZERVEZŐ (MUNKAÜGYI) MENEDZSER
sorozatban megjelent köteteink**

1. Az andragógiai elmélet és gyakorlat útján : Szöveggyűjtemény. Szerk. Koltai Dénes. Pécs, JPTE., 1994. 469 p.
2. DOBAY Péter: Informatika I. Pécs, JPTE. 1994. 131 p.
3. DOBAY Péter: Informatika II. Pécs, JPTE. 1994. 217 p.
4. HOÓZ István: Előadások a társadalmi statisztika köréből. Pécs, JPTE. 1994. 190 p.
5. HOÓZ István: Előadások a társadalmi statisztika köréből. II. Pécs, JPTE. 1994. 66 p.
6. MARÓTI Andor: A művelődésemélet alapjai. Pécs, JPTE. 1994. 129 p.
7. OROSZI Sándor: Bevezetés a mikroökonómiába. Pécs, JPTE. 1994. 198 p.
8. PINTÉR József: Fejezetek a statisztika tárgyköréből I. Pécs, JPTE. 1994. 105 p.
9. SZÜCS Pál: A vállalati szervezeti rendszer. Pécs, JPTE. 1994. 151 p.
10. Terület- és településfejlesztési politika. Összeáll.: HORVÁTH Gyula. Pécs, JPTE. 1994. 216 p.
11. ZRINSZKY László: A kommunikáció I. Pécs, JPTE. 1994. 103 p.
12. ZRINSZKY László: Szöveggyűjtemény a kommunikációelmélet tanulmányozásához. Pécs, JPTE. 1994. 133 p.
13. GÁSPÁR László: Bevezetés az emberi erőforrások elméletébe. Pécs, JPTE. 1995. 124 p.
14. KAPOSI Zoltán: Az európai gazdaság a XVIII-XX. században. Pécs, JPTE. 1995. 193 p.
15. PINTÉR József: Fejezetek a statisztika tárgyköréből II. Pécs, JPTE. 1995. 54 p.
16. Szociokulturális animáció. Szerk.: BOKOR Béla - KOLTAI Dénes. Pécs, JPTE. 1995. 232 p.
17. Szöveggyűjtemény a magyar művelődéstörténet tanulmányozásához. Összeáll., szerk. és a bevezetőket írta: AGÁRDI Péter. Pécs, JPTE. 1995. 507 p.
18. ÜLKEI Zoltán: A személyiséglélektan alapjai. Pécs, JPTE. 1995. 88 p.
19. ZELLER Gyula: Bevezetés a menedzsmentbe. Pécs, JPTE. 1995. 264 p.
20. Andragógiai olvasókönyv I. Szerk.: KOLTAI Dénes. Pécs, JPTE. 1996. 410 p.
21. BARANCSUK János – OROSZI Sándor: Oktatási segédanyag a mikro- és makroökonómia tárgyak tanulmányozásához (humánszervező képzés). Pécs, JPTE. 1996. 229 p.
22. BARANCSUK János – OROSZI Sándor: Oktatási segédanyag a mikro- és makroökonómia tárgyak tanulmányozásához (személyügyi-szervező képzés). Pécs, JPTE. 1996. 187 p.
23. GÁTI Imre: Gazdaságtörténeti előadásvázlatok. Bp. – Pécs, JPTE TANORG Oktatási Központ, 1996. [120] p.
24. KISS György: Munkajog I. Pécs, JPTE. 1996. 462 p.
25. KISS Gy. Kálmán: Magyarország és a világgazdaság. Pécs, JPTE. 1996. 139 p.
26. Közművelődési tanulmányok 1996. Összeáll., szerk. SZABÓ Károly. Pécs, JPTE és a Magyar Honvédség Humáncsoportfőnökség Kulturális Főigazgatósága, 1996. 533 p.
27. OROSZI Sándor: A munkapiac elméleti kérdései. Pécs, JPTE. 1996. 130 p. A munkapiac elméleti kérdései II. Kiegészítő anyag - 1998. szept.
28. Szociológiatörténeti olvasókönyv (A művelődésszociológia tanulmányozásához). Szerk.: HIDY Péter. Pécs, JPTE. 1996. 439 p.
29. Szöveggyűjtemény I-IV. kötet : Források és tanulmányok a társadalomtudományi tantárgyak tanulmányozásához. Összeáll., szerk. Gáti Imre – Huszár Zoltán. Bp. – Pécs, JPTE TANORG Oktatási Központ, 1996. 1-517. , 1-643. , 1-549. , 1-777. p.
30. ÜLKEI Zoltán: A szociálpszichológia alapvonalai. Pécs, JPTE. 1996. 183 p.
31. ZINHOBER Ferenc: Bevezetés a közgazdaságtanba. Pécs, JPTE. 1996. 137 p.
32. FEKETE Sándor: Szociálpolitika. Pécs, JPTE FEEFI. 1997. 135 p.
33. GALAMBOS Katalin: A kommunikáció elmélete és gyakorlata. Pécs, JPTE FEEFI. 1997. 361 p.
34. HEGYI Lórántné: Vezetés- és szervezetszociológia. [Pécs], JPTE FEEFI. 1997. 139 p.
35. KAPOSI Zoltán: Gazdaságtörténet. Pécs, JPTE. 1997. 261 p.
36. KAROLINY Mártonné Csetneki Zsuzsanna: Az emberi erőforrások menedzselése. Pécs, JPTE FEEFI. 1997. 249 p.
37. KAUCSEK György – SIMON Péter: Szervezetpszichológia. Pécs, JPTE FEEFI. 1997. 126 p.
38. Művelődéstörténeti szöveggyűjtemény II/1 – 2. (1945-1990). Összeáll. AGÁRDI Péter. Pécs, JPTE FEEFI. 1997. 747 p.
39. OROSZI Sándor: Ellenőrző kérdések Munkagazdaságtanból (oktatási segédanyag). Pécs, JPTE. 1997. 53 p.

40. BARAKONYI Károly: Stratégiai döntések. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 260p.
41. BIBLIOGRÁFIA I. a JPTE Közművelődési és Felnőttképzési Tanszékén elfogadott és elhelyezett szakdolgozatokról 1979-1996/97. Szerk.: Tistyánné Gyurkó Ilona. Feldolgozta Magyar Margit - Tistyánné Gyurkó Ilona. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 154 p.
42. BIBLIOGRÁFIA II. a JPTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetben elfogadott és elhelyezett szakdolgozatokról 1997/1998. Szerk.: Tistyánné Gyurkó Ilona. Feldolgozta Balog Csilla – Magyar Margit – Tistyánné Gyurkó Ilona. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 129 p.
43. BODÓ László: A film mondattana. Filmesztétikai szöveggyűjtemény. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 281 [1] p.
44. DURKÓ Mátyás: Társadalmi kihívások és a felnőtt nevelés funkciói. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 405 p.
45. GALAMBOS Katalin: A kommunikáció elmélete és gyakorlata II/1-2. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 819. p.
46. KISS György: Munkajog II. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 505 p.
47. KLEIN Sándor: Az intelligenciától a szerelemig. Pszichológusok a pszichológiáról. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 323 [6] p.
48. KLEIN Sándor: Munkapszichológia I-II. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 866 p.
49. LENDVAI L. Ferenc: Bevezetés a filozófiába. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 162 p.
50. Sok szemmel a felnőttoktatásról 1997. Szerk.: Ligetiné Verebélyi Anna - Magyar Edit - Maróti Andor. Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 140 p.
51. ZRINSZKY László: Ágazati kommunikáció. (A kommunikáció II.) Pécs, JPTE FEEFI. 1998. 100 p.
52. BÁNLAKI Pál - BOKOR Béla -TÓTH József: A terület-és település-fejlesztés társadalmi összefüggés-rendszere. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 306 p.
53. BIBLIOGRÁFIA III. a Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőtt-képzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetében elfogadott és elhelyezett szakdolgozatokról 1998/1999. Szerk.: Tistyánné Gyurkó Ilona. Feldolgozta Balog Csilla – Tistyánné Gyurkó Ilona. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 226 p.
54. CSERNÉ ADERMANN Gizella: A tanulás- és kutatómódszertan alapjai. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 143 p.
55. HALMOS Csaba: Európai integráció. Foglalkoztatáspolitikai. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 241 p.
56. HALMOS Csaba: Rendszerváltás a munkaügyben. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 202 p.
57. HÁRY Eszter – FELCSER Johanna: A Practical English Language Guide for Human Resources And Cultural Management Studies : Language coursebook. Vol. I. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 104 p.
58. HÁRY Eszter –VERECZKEI Nóra: Alapfokú angol tesztek. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 104 p.
59. KLEIN Sándor: ... az értelemig és tovább : Még egyszer pszichológusok a pszichológiáról. Budapest, SHL Hungary Kft. 1999. 171 p.
60. OROSZI Sándor: A munkapiac gazdaságtana I. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 238 p.
61. OROSZI Sándor: A munkapiac gazdaságtana II. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 81 p.
62. PAVLUSKA Valéria: A nonprofit szektor. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 217 p.
63. SCHMIDT Alexandra – GRADWOHL Eszter: Human- und kulturmanagement kommunikationstraining für fortgeschrittene. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 105 p.
64. VÁRNAGY Elemér: Romologia andragogica : Szöveggyűjtemény. Szerk. Várnagy Elemér. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 206 p.
65. ZACHÁR László: A munkaerő-piaci képzések elméleti és gyakorlati kérdései. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 186 p.
66. ZELLER Gyula: Marketing. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 214 p.
67. Ifj. ZELLER Gyula: Bevezetés a pénzügyekbe. Pécs, JPTE FEEFI. 1999. 229 p.
68. BERKE Gyula – HATVANI Zsolt: Társadalombiztosítási jog. Pécs, PTE FEEFI. 2000. 184 p.
69. BIBLIOGRÁFIA IV. a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetében elfogadott és elhelyezett szakdolgozatokról 1999/2000. Szerk. Tistyánné Gyurkó Ilona. Feldolgozta Balog Csilla – Tistyánné Gyurkó Ilona. Pécs, PTE FEEFI. 2000. 287 p.
70. FEJÉR Tamás: A humán erőforrás-gazdálkodást támogató informatikai rendszerek. Pécs, PTE FEEFI. 2000. 113 p.
71. FEKETE Sándor: Szociálpolitika. Pécs, PTE FEEFI. 2000. 150 p.
72. GÁSPÁR László: Bevezetés az emberi erőforrások elméletébe (2. átdolgozott kiadás). Pécs, PTE FEEFI. 2000. 129 p.
73. PINTÉR József: Bevezetés a statisztika módszereibe. Pécs, PTE FEEFI. 2000. 179 p.
74. Vállalkozási ismeretek. Szerk. Révbíró Géza. Pécs, PTE FEEFI. 2000. 213 p.
75. BARNÁ Erika, W. – LÉVAI Zoltán: Grafológia a korszerű személyügyi munkában. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2001. 316 p.
76. BERKE Gyula - HATVANI Zsolt: Társadalombiztosítási jog. (átdolg. kiad.) Pécs, PTE TTK FEEFI. 2001. 202. p.

77. BIBLIOGRÁFIA V. a PTE TTK Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetben készült szakdolgozatokról 2000/2001. Szerk. Tistyánné Gyurkó Ilona. Feldolgozta Balog Csilla – Tistyánné Gyurkó Ilona. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2001. 103 [13] p.
78. KOLTAI Dénes: A felnőttképzés elméleti, gazdasági és területi problémái. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2001. 234 [5] p.
79. SZEMES László – VILÁGI Rudolf: Személyügyi feladatok rendszere. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2001. 397. p.
80. VÁRADI László – VÁRNAGY Péter: Kultúra és képzés jogi szabályozása, különös tekintettel a felnőttek oktatására-képzésére. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2001. 448 p.
81. ZINHÓBER Ferenc: Bevezetés a közgazdaságtanba. (átolg. kiad.) Pécs, PTE TTK FEEFI. 2001. 122 p.
82. AGÁRDI Péter: Kultúra és média a magyar ezredfordulón : Tanulmányok. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2002. 263 p.
83. BARAKONYI Károly: Bevezetés a stratégiai menedzsmentbe. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2002. 252 p.
84. BIBLIOGRÁFIA VI. a PTE TTK Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetében készült szakdolgozatokról 2001/2002. Szerkesztette és feldolgozta Tistyánné Gyurkó Ilona. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2002. 119 [6] p.
85. KOZMA László: Tudomány – technika - társadalom : Az ezredforduló kihívásai. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2002. 152 p.
86. TÓTH Tibor: Ellentét vagy kölcsönösség : a magyar mezőgazdaság üzemi viszonyainak történeti háttere és problémái. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2002. 126 p.
87. BARAKONYI Eszter – VÁRNAGY Péter: Jogi alapismeretek. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2003. 160 p.
88. BIBLIOGRÁFIA VII. a PTE TTK Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetében készült szakdolgozatokról 2002/2003. Szerk. Tistyánné Gyurkó Ilona. (Feldolg. Mészárosné Szentirányi Zita, Tistyánné Gyurkó Ilona.) Pécs, PTE TTK FEEFI., 2003. 142 [2] p.
89. CSOMA Gyula: Mesterség és szerep : A nevelési-tanítási szerep a pedagógusok és az andragógusok munkájában. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2003. 212 p.
90. NEMESKÉRI Zsolt: A régiók fejlődése és konvergenciája Kínában. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2003. 260 p.
91. ZACHÁR László: Felnőttképzés, munkaerőpiaci képzés tervezése. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2003. 152 p.
92. ZELLER Gyula: A pénzügyek alapjai. Pécs, PTE TTK FEEFI. 2003. 290 [5] p.
93. BAJUSZ Klára – FILÓ Csilla – NÉMETH Balázs: A magyar felnőttoktatás története a XX. század közepéig. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 222. p.
94. BIBLIOGRÁFIA VIII. a PTE TTK Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetében készült szakdolgozatokról 2003/2004. Feldolg. és szerk. Tistyánné Gyurkó Ilona. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 143 p.
95. BODÓ László: Bevezetés a mintavételes statisztikába. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 105 [mell. 7] p.
96. Az emberi erőforrás mint pedagógiai probléma. Szerk. Koltai Dénes – Vida Szabolcs. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 202 p.
97. HALMOS Csaba: Az Európai Unió gazdasága. (Uniók füzetek 2.) Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 94 p. (Alkotmányos Európa sorozat)
98. HALMOS Csaba: Az Európai Unió szociális dimenziója. (Uniók füzetek 1.) Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 94 p. (Alkotmányos Európa sorozat)
99. KRISZTIÁN Béla: Válogatott tanulmányok és bibliográfia. Szerk. Bodó László. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 204 p.
100. SÁRI Mihály: A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 273 p.
101. TÓTH József: Tanulmányok a településföldrajz témaköréből. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 295 [3.] p.
102. ZSIKÓ János: Ariadné fonala : A kultúráközvetítés elméleti és történeti kérdéseinek egyetemi, főiskolai tanulmányozásához. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2004. 238 [8.] p.
103. AGÁRDI Péter: A magyar kultúra és média a XXI. század elején. Pécs, PTE FEEK., 2005. 296 p.
104. OROSZI Sándor: Közgazdasági fogalomtár és angol-magyar szótár. Pécs, PTE TTK FEEFI., 2005. 80 p.
105. VARGA Katalin: Szöveg és tartalom az információs társadalomban. Módszerek és lehetőségek az információ minőségi szelektálására. Pécs, PTE FEEK., 2005. 158 p.
106. VITÁNYI Iván: Kultúraelméleti és művelődésszociológiai írások. Pécs, PTE FEEK., 2005. 444 p.
107. ZRINSZKY László: Fejlesztő kommunikáció és kommunikációfejlesztés. Pedagógiai és andragógiai kommunikációelmélet. Pécs, PTE FEEK., 2005. 303 p.
108. T. KISS Tamás: Kölcsönhatások. A kultúráközvetítés néhány elméleti kérdéséről. PTE FEEK., 2006. 145 p.
109. TÓTH Tibor: Ellentét vagy kölcsönösség? PTE FEEK., 2006. 145 p.

